

Uvod u studije roda 2 : Rod i moć konteksta : Kulturalni, povijesni i društveni utjecaji na jezik, medije, politiku, religiju, umjetnost i tehnologiju

Miloš, Brigita; Bojanić, Sanja

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **published version / objavljena izdavačeva verzija**

Publication year / Godina izdavanja: **2025**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:033020>

Rights / Prava: [Imenovanje 4.0 međunarodna](#) / [Attribution 4.0 International](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2026-02-25**

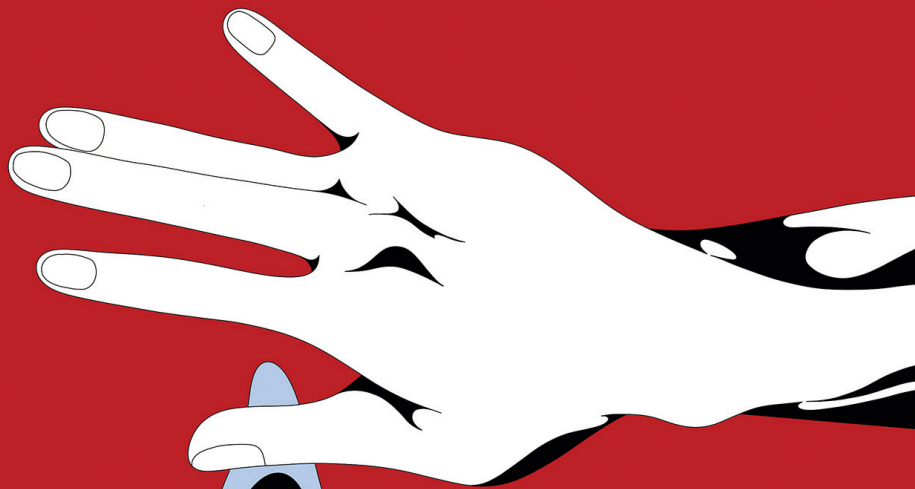

Filozofski
fakultet
u Rijeci

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of
Humanities and Social Sciences / Repozitorij Filozofskog
fakulteta Rijeka](#)

Urednice
Brigita Miloš
Sanja Bojanić

Uvod u
studije
roda 2

**ROD I MOĆ
KONTEKSTA**

UNIRI

Filozofski
fakultet
u Rijeci

Brigita Miloš, Sanja Bojanić
urednice

UVOD U STUDIJE RODA 2

Rod i moć konteksta:
Kulturalni, povijesni i društveni
utjecaji na jezik, medije, politiku,
religiju, umjetnost i tehnologiju

Udžbenici Sveučilišta u Rijeci

Manualia Universitatis studiorum Fluminensis

Naslov:

Uvod u studije roda 2

Urednice:

Brigita Miloš, Sanja Bojanić

Izdavač:

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

Recenzenti:

Aljoša Pužar, Mirjana Adamović, Renata Jambrešić Kirin

Lektorica:

Mihaela Matešić

Grafičko oblikovanje i prijelom:

Centar za elektroničko nakladništvo Sveučilišne knjižnice
Rijeka

Naslovnica i ilustracije:

Ira Andrea Potnar

Tiskara:

Sveučilišna tiskara Zagreb

Mjesto i godina objavljivanja:

Rijeka, 2025.

ISBN 978-953-361-151-8 (PDF)

ISBN 978-953-361-150-1 (tisak)

“CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne
knjižnice Rijeka pod brojem 150905064.”

Odlukom Senata Sveučilišta u Rijeci (KLASA: 007-01/25-
03/02, URBROJ: 2170-137-01-25-165 od 17. lipnja 2025.)
ovo se djelo objavljuje kao izdanje Sveučilišta u Rijeci.

Sveučilište u Rijeci pokriva trošak e-izdanja koje obavlja
Centar za elektroničko nakladništvo (CEN).

Prijelom prvog sveučilišnog udžbenika prilagođenog osobama s disleksijom izradila je Sanja Kosić, voditeljica Centra za elektroničko nakladništvo Sveučilišne knjižnice Rijeka. Kao urednice, iznimno smo joj zahvalne na njezinoj otvorenosti, stručnosti i bezrezervnom entuzijazmu.

Zahvalu upućujemo i Lari Pilepić, magistri logopedije, kao i Sandri Nuždić, voditeljici Savjetovališta za akademsku prilagodbu SSC-a Sveučilišta u Rijeci, koje su svojim stručnim savjetima dale vrijedan doprinos u oblikovanju pristupačnih sadržaja.

Posebno ističemo i referentni članak Maje Peretić o usporedbi fontova OmoType i OpenDyslexic (2022), koji je omogućio početne korake prema standardizaciji uključivog pisma u visokom obrazovanju u Hrvatskoj te smo zahvalne Petru Reiću na ustupanju OmoType fonta za nastavne potrebe.

Hvala Iri Andrei Potnar na ilustracijama koje upućuju na rodno osvještavanje u zajednici, kao i svim autoricama, bez kojih naš poduhvat ne bi bio moguć.

Brigita Miloš, Sanja Bojanić
urednice
Sveučilište u Rijeci

Uvod u studije roda 2

Rod i moć konteksta: Kulturalni,
povijesni i društveni utjecaji na
jezik, medije, politiku, religiju,
umjetnost i tehnologiju

UNIRI

Rijeka, 2025.

Filozofski
fakultet
u Rijeci

Sadržaj

Predgovor	
Rodna ravnopravnost i institucije znanja: između normi i transformacije	9
Znanje kao otpor: rodni studiji u vremenima osporavanja	23
Jezik i rod	31
Rod i mediji	61
Rod i politika	91
Rod, sekularnost i religija	131
Rod i umjetnost	155
Rod i umjetnost Napomena čitateljici	171
Rod i tehnologija	181
Pogovor	
Poziv na kontinuirano promišljanje roda	209
Popis literature	213
Rječnik	251
Popis pojmova	262
O autoricama	271

Predgovor

Rodna ravnopravnost i institucije znanja: između normi i transformacije

Sanja Barić
Daria Glavan Šćulac

Rodna ravnopravnost nije dana, već izborena – i kao takva, uvijek iznova osporavana. Ona i dalje predstavlja izazov koji zahtijeva sustavne napore i otpor normalizaciji nejednakosti. Društvo u kojem svatko bez obzira na različite osobne okolnosti ostvaruje svoj puni potencijal i ravnopravno doprinosi općem blagostanju i dobrobiti, i dalje je teško ostvarivo. U vremenu u kojem su ratovi, politički ekstremizam i društvene podjele sve prisutniji i normalizirani te u kojem informacijski ratovi i digitalni oblici nasilja dodatno kompliciraju borbu za ravnopravnost, ideja ravnopravnosti se često marginalizira, pogrešno prikazuje kao sekundarna tema ili čak kao „luksuz“ u kriznim vremenima. Međutim, upravo u takvim vremenima, rodna ravnopravnost koja uključuje pravo na sigurnost od obiteljskog nasilja, seksualnog uznemiravanja, ratnog nasilja nad ranjivim skupinama, pravo na obrazovanje, zdravlje i ekonomsku jednakost, digitalnu sigurnost i pristup informacijama – pokazuje se ne kao dodatni zahtjev, nego kao temeljno pitanje ljudskih prava i društvene održivosti. Stoga je, u vremenu u kojem su upravo žene, LGBTIQ+ osobe i druge marginalizirane skupine najizloženije rizicima nesigurnosti, siromaštva i nasilja, važno jasno odbaciti stavove koji sugeriraju da je borba za ravnopravnost „nepotrebna“ ili odgođena za neka mirnija vremena.

Globalni konsenzus o tome da rodna ravnopravnost nije samo vrijednost nego i preduvjet za pravednije i otpornije društvo, ogleda se u postupnom razvoju međunarodnih, nadnacionalnih i nacionalnih pravnih instrumenata. Među najvažnijima su UN-ova Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), Konvencija Vijeća Europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (tzv. Istanbulska konvencija) EU direktive o ravnopravnosti i jednakom postupanju te brojni nacionalni zakoni o suzbijanju diskriminacije i nasilja. Ovi pravni okviri predstavljaju odgovor na višestruko štetne posljedice nejednakog tretmana i ograničenih šansi za žene, muškarce, te marginalizirane ili podzastupljene skupine, uključujući LGBTIQ+ osobe, osobe s invaliditetom, etničke i vjerske manjine, te one iz nižeg socioekonomskog položaja. Važno je istaknuti da nominalno prihvaćanje ovih dokumenata ne jamči njihovu učinkovitu primjenu – primjerice Turska je 2021. istupila iz Istanbulske konvencije, dok neke zemlje izbjegavaju punu implementaciju.

Čitatelji i čitateljice ovog udžbenika istraživat će povezanosti roda s jezikom, medijima, politikom, sekularnošću i religijom, umjetnošću i tehnologijom – područjima koja su neraskidivo povezana s povijesnim i društvenim kontekstom borbe za ravnopravnost koja traje više od jednog stoljeća. Ta borba uključuje više valova feminističkih pokreta: od zagovaranja osnovnih prava žena, poput prava glasa, prava na obrazovanje i na rad, preko prava na reproduktivno zdravlje, jednakost u svijetu rada i suzbijanje seksualnog nasilja, do dekonstrukcije tradicionalnih rodni uloga i afirmacije različitih

iskustava. U suvremeno doba javljaju se globalni pokreti protiv rodno uvjetovanog nasilja poput #MeToo pokreta koji ukazuju na rasprostranjenost rodno uvjetovanog nasilja i potrebu za transnacionalnom solidarnošću. U isto vrijeme izazovi poput digitalnog nasilja, širenja mizoginije na društvenim mrežama, te pojave poput **manosfere** – online zajednica u kojima se promiču različiti oblici izražavanja muških identiteta, često kroz kritiku rodne ravnopravnosti i feminističkih pokreta, mogu utjecati na percepcije roda, seksualnosti i moći te doprinijeti formiranju stavova koji normaliziraju štetne stereotipe, ali i nasilne obrasce ponašanja. Navedeno prati rast antidemokratskih tendencija i strukturalnih nejednakosti, što pored interdisciplinarnog odgovora, zahtijeva i obrazovni angažman koji nije ograničen na pojedina polja u društvenim i humanističkim, već prožima gotovo sva područja znanosti.

Stoga ohrabruje činjenica da je i ovim drugim tomom udžbenika, njegovoj primarnoj ciljnoj skupini čitatelja – riječkog te drugih jezično bliskih sveučilišta – obogaćen pristup suvremenim obrazovnim sadržajima.

Uloga institucije, a osobito sveučilišta, u promociji rodne ravnopravnosti temeljna je u oblikovanju društvenih normi, praksi i vrijednosti koje utječu na sve dimenzije života. Osim spomenutog rodno osviještenog kurikulumu, institucijska snaga leži u znanju i odgovornosti za sustavno oblikovanje uključivih strategija, politika i internih regulativa, čime se direktno utječe na kulturu i stanje rodne ravnopravnosti. Osim toga, takva uloga sveučilišta ima izravan

učinak na jačanje individualnih i kolektivnih sloboda – od slobode izražavanja i prava na obrazovanje, do prava na jednake mogućnosti, sigurnost i akademsku autonomiju. Stoga ovaj predgovor stavlja u fokus temu rodne ravnopravnosti kroz društvenu ulogu sveučilišta kao institucije i ključnog prostora stvaranja pravednijeg i inkluzivnijeg društva – onakvog u kakvom želimo učiti, raditi i djelovati.

Međunarodni napredak u području rodne ravnopravnosti je vidljiv, ali spor i obiluje starim i novim izazovima. Zato je potrebno ulagati kontinuirane napore i osnaživati institucionalne mehanizme za promicanje rodne ravnopravnosti i uključivanje rodne perspektive u sva područja djelovanja (engl. **gender mainstreaming**, EIGE, 2022). Navedeno se odnosi na viši stupanj odgovornosti (engl. **accountability**) i adekvatnije prevođenje nacionalnih strategija u djela, ljudske i druge resurse za rad neovisnih tijela koja prate rodnu dimenzije u različitim politikama, kao što su primjerice rodno odgovorno budžetiranje i transparentna rodna statistika. Pri tome je važno napomenuti da nacionalno praćenje, za razliku od europskih preduvjeta za financiranje znanosti, ne obuhvaća specifično institucije visokog obrazovanja koje djeluju u javnom interesu u skladu s ustavno zajamčenom autonomijom (Ustav RH, čl. 68) i svrhom zaštite akademskih prava i sloboda te intelektualne neovisnosti od svakog političkog pritiska i ekonomske moći¹.

Nužno je ukazati na neke od rezultata koje

1 Institucionalni okvir autonomije Sveučilišta propisan je Statutom Sveučilišta u Rijeci (čl. 6. i drugi, Statut Sveučilišta u Rijeci, KLASA: O30-01/25-01/07, URBROJ: 2170-137-01-25-1, pročišćeni tekst od 28. ožujka 2025.)

ostvaruje Republika Hrvatska. Pokazatelji za praćenje napretka u institucionalnim mehanizmima za promicanje rodne ravnopravnosti i integraciju rodne dimenzije u EU, u okviru Područja H Platforme za akciju iz Pekinga (EIGE 2022: Croatia) koje je prikupio Europski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE) za 2021. godinu pokazuju kako se Hrvatska suočava s izazovima u nekoliko ključnih područja praćenja. Tako je Hrvatska ispod EU prosjeka u predanosti promicanju rodne ravnopravnosti zbog nedostatka nacionalnog akcijskog plana na snazi do kraja 2021. godine, a u vladinim tijelima nedostaje ljudskih resursa za bavljenje rodnom ravnopravnošću. Nadalje, vladina tijela za promicanje rodne ravnopravnosti nisu konzultirana o utjecaju novih ili postojećih politika, zakona ili programa na rodnu ravnotežu. Odjeli ili ministarstva o tome tek povremeno konzultiraju neovisno tijelo za rodnu ravnopravnost, a i te konzultacije samo u nekim slučajevima dovode do relevantnih prilagodbi. U području vođenja i diseminacije statistike razvrstane po spolu, ukazuje se na slabu dostupnost i transparentnost podataka.

Na intenzivniji i kvalitativno snažniji razvoj mehanizama za unaprjeđenje rodne ravnopravnosti na sveučilištu utječe ne samo kvaliteta suradnje s nacionalnim dionicima već i pojava društvenog nepovjerenja u znanost. U suočenosti s povećanom skepsom i otporom prema znanstvenim spoznajama i metodama, osnažiti kapacitete i strategije u području promicanja rodne ravnopravnosti postaje jedan od ključnih prioriteta. Ovi mehanizmi moraju odgovoriti na moguće izazove unutar akademske zajednice, kao i adresirati šire društvene tendencije koje utječu na povjerenje u

znanstvenoistraživačke rezultate i politike.

Nastavljajući tradiciju započetu još 2003. godine usvajanjem Etičkog kodeksa (2023), Sveučilište u Rijeci kontinuirano unapređuje svoj okvir za ostvarenje jednakih prilika i prevenciju diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Kao prvo u Hrvatskoj koje je donijelo moderni i sveobuhvatni etički kodeks, Sveučilište u Rijeci izriješkom se odredilo i prema neprihvatljivosti i osudi svih oblika uznemiravanja, a posebno i prema rodno uvjetovanom nasilju². U skladu s time, na razini najviših tijela izrađeni su brojni dokumenti kojima se šalje snažna poruka o važnosti prevencije i postupanja protiv neželjenih ponašanja³.

Prvim Planom rodne ravnopravnosti za razdoblje 2021. – 2025. Sveučilišta u Rijeci⁴ osigurana je strukturna podrška unaprjeđenju ključnih područja institucijske kulture rodne ravnopravnosti, interseksionalnosti i društvene odgovornosti, integracije rodne perspektive u obrazovne programe, prijenosa znanja u širu

-
- 2 Sveučilište kao sigurno mjesto označava odgovorni javni prostor koji ne tolerira spolno uznemiravanje, prevenira ga i neodgodivo poduzima odgovarajuće postupke pomoći, podrške i ispitivanja prijave spolnog uznemiravanja. Više na poveznici https://uniri.hr/wp-content/uploads/2021/07/UNIRI_sigurno-mjesto_smjernice.pdf
 - 3 Više na poveznicama: https://uniri.hr/wp-content/uploads/2021/04/Priopcenje-Vijeca-casti_spolno-uznemiravanje_08_03_2021.pdf; https://uniri.hr/wp-content/uploads/2021/04/Izjava-Senata-o-politikama-postupanja_spolno-uznemiravanje.pdf
 - 4 Više na poveznici: https://uniri.hr/wp-content/uploads/2022/09/UNIRI_plan_rodne_ravnopravnosti_HR_2022_final-1.pdf

zajednicu, te unapređenja kvalitete života, rada i studiranja. Značajno je istaknuti kako se ovaj Plan odnosi na sve fakultete i druge sastavnice, a središnju ulogu u njegovoj provedbi ima sveučilišno Vijeće za rodnu ravnopravnost. Kao jedno od najbrojnijih tijela na Sveučilištu (dvadeset i dva člana i članice), Vijeće od prve godine svoga djelovanja ostvaruje najvišu razinu aktivnosti u sveučilišnim evaluacijama, ostvarivanjem svoje zadaće praćenja i doprinosa rodnoj ravnopravnosti putem niza aktivnosti kao što su izrada Smjernica o rodno uključivoj komunikaciji i uporabi rodno osjetljiva jezika⁵, uspostava nagrada i priznanja za razvoj i promicanje rodne ravnopravnosti studentima, znanstveno-nastavnom osoblju i sastavnicama, unaprjeđenje ostvarivanja ravnoteže poslovnog i privatnog života⁶, provođenje istraživanja o rodnom jazu u plaćama te brojnim drugim.

Pored navedenog strukturnog okvira za unaprjeđenje rodne ravnopravnosti, u sklopu navedenih i povezanih djelovanja, studentima i studenticama pružaju se konkretne mogućnosti za sudjelovanje u različitim inicijativama na Sveučilištu i partnerskim organizacijama u Hrvatskoj i šire. Tako je studentima u okviru regionalnog UNIGEM projekta za podršku

5 Više na poveznici: https://uniri.hr/wp-content/uploads/2022/09/UNIRI_plan_rodne_ravnopravnosti_HR_2022_final-1.pdf

6 Više na poveznici: https://uniri.hr/wp-content/uploads/2023/07/UNIRI_VRR_smjernice_uskladivanje_poslovnog_privatnog_fin.pdf

rodnoj ravnopravnosti u akademskoj zajednici⁷ omogućeno sudjelovanje na zimskim školama „Rod i globalizacija“ i „Rod i nasilje“, a YUFE virtualni trening o ravnopravnosti, različitosti i ukljuživosti, pokrenut u suradnji sa Sveučilištem u Essexu, kontinuirano se razvija i otvoren je svim sudionicima nastavnih i istraživačkih procesa, uključujući studentsku populaciju. U skladu s načelom participacije, studentski predstavnici sudjeluju u radu svih relevantnih tijela i radnih skupina na Sveučilištu, a uspješne studentske inicijative pomiču granice tradicionalnih akademskih okvira. Primjer takvog studentskog angažmana je projekt Studentskog zbora Sveučilišta u Rijeci i partnera pod nazivom UNIRI Period kojemu je cilj smanjivanje ekonomskih nejednakosti među studentskom populacijom, podizanje razine osviještenosti i menstrualnog znanja te osiguravanje besplatnih higijenskih potrepština na Sveučilištu⁸. Također, Studentski kulturni centar Sveučilišta u Rijeci svojim programima kulturnog aktivizma pruža poticaje kreativnim studentskim snagama za promjenom, dok studentska platforma Kišobran u svoje sadržaje redovito uključuje aktualne teme iz područja rodne ravnopravnosti i socijalne pravde⁹.

7 UNIGEM (University and Gender Mainstreaming) regionalni je projekt koji je trajao od 2021. do 2025. godine i uključivao je devetnaest partnerskih sveučilišta iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Hrvatske.

8 Više o projektu: <https://sz.uniri.hr/period/>

9 Primjerice programom „SKC aktivist“ organizira i nudi prostor za kreiranje različitih umjetničko aktivističkih programa i suradnji kao što su to humanitarne akcije, koncerti, inicijative, izložbe, razgovori, raznovrsni programi na temu ljudskih prava. Više na poveznici:

Osim spomenutih iskoraka, riječko sveučilište je dugogodišnji član Mreže mladih sveučilišta za budućnost Europe (engl. Young Universities for the Future of Europe, YUFE), orijentirane prema ideji mladog, neelitističkog, otvorenog i inkluzivnog europskog sveučilišta usmjerenog na studente. U navedenoj mreži Sveučilište u Rijeci voditelj je upravo horizontalnog radnog paketa Equity, Diversity and Inclusivity, koji osigurava da su vrijednosti ravnopravnosti, različitosti i uključenosti ugrađeni u sve procese, prakse i strukture alijanse. To ujedno znači da je Sveučilište u Rijeci, osim putem vlastitih strategija i djelovanja za bolje sutra, angažirano i u kreiranju Europskog prostora visokog obrazovanja u kojemu jamstva kvalitete i pravičnosti u obrazovanju nemaju alternativu, a studenti i studentice imaju prilike sudjelovati u međunarodnim europskim tijelima i pristupiti obrazovnim programima koje zajednički nude deset sveučilišta diljem Europe¹⁰.

S provedbom prvog Plana rodne ravnopravnosti, uspostavom prvog Vijeća za rodnu ravnopravnost, te nizom aktivnosti i mjera strukturne podrške razvijenih s ciljem pozitivnih promjena u području rodne ravnopravnosti, raznolikost načina na koje se politike ravnopravnosti prihvaćaju i tumače pokazuju da suočavanje s otporima, nesporazumima i zloporabama ostaje trajna i složena zadaća. Posljednje četiri provedbene godine Plana, kao i povezane politike, – uključujući one koje doprinose

<https://www.skc.uniri.hr/>.

10 Više o alijansi dostupno je na poveznici <https://uniri.hr/o-sveucilistu/yufe/>

globalnim Ciljevima održivog razvoja Ujedinjenih naroda – pokazuju kako su kritička posvećenost, akademska argumentacija i raznoliki oblici podrške u uklanjanju uzroka nejednakosti i znanstveno neutemeljenih zagovaranja prisutniji i utjecajni od otpora. Sve veći broj onih koji se žele uključiti u dijalog i sudjelovati u radu na temama rodne ravnopravnosti dodatno potvrđuje kako autentična institucijska podrška ne smije, niti može, biti svedena na puku formalnost ili puku papirnatu vježbu.

Istovremeno, ostaje snažna svijest o izazovima koji nas okružuju. Početni optimizam oko transferzalnosti roda – njegova prijenosa i uključenosti u obrazovne i društvene procese – danas se mora promišljati u odnosu na složenu stvarnost obilježenu sve jačim antirodnom narativima, pojačanim nesigurnostima koje proizlaze iz sukoba ideja i vrijednosti, te rastućim otporom prema konceptu rodne ravnopravnosti. U takvom kontekstu, sam pojam „rod“ sustavno se iskrivljava i zlorabi s ciljem pridobivanja podrške za normativno i političko učvršćivanje restriktivnih i hijerarhijski postavljenih rodnih uloga.

U svakom okruženju, uspjeh dijaloga koji se vodi u dobroj vjeri u velikoj mjeri ovisi o razumijevanju, znanju i kvaliteti argumenata. Pritom je potraga za znanjem neodvojivo povezana s razvojem kritičkog mišljenja – sposobnosti da sagledamo širi kontekst, formuliramo vlastite stavove i prepoznamo slabosti u vlastitim i argumentima drugih. Važno je, stoga, ne samo stjecati znanje, već i razumjeti kako njegov nedostatak utječe na razumijevanja polarizirajućih

društvenih pitanja, uključujući i ona koja se odnose na rod, spol i moć.

Ovaj udžbenik, kao i njegov prvi dio, u svojoj srži nadmašuje granice teorijskog prenošenja znanja. On potiče čitatelje i čitateljice na dublje, interdisciplinarno promišljanje o odnosima roda i jezika, medija, politike, sekularnosti i religije, umjetnosti, tehnologije i znanosti. Osim doprinosa teorijskom i metodološkom razumijevanju, ovaj udžbenik otvara prostor za razvoj kritičkog mišljenja – kao temeljnog intelektualnog procesa koji omogućuje artikulaciju argumentiranih stavova i etički odgovor na izazove rodne nejednakosti u kontekstu vremena i prostora u kojem živimo.

Akadska zajednica nije samo zbir pojedinačnih intelektualnih potencijala i vrijednosti. Ona je i društvena institucija s odgovornošću prema javnosti i zadatkom oblikovanja boljeg društva. Ta uloga podrazumijeva trajnu svijest o osjetljivosti postignuća rodne ravnopravnosti u svim područjima javnog i privatnog života, ali i snagu svakog pojedinca da u svom svakodnevnom, profesionalnom i studijskom djelovanju teži višim standardima pravičnosti, solidarnosti i demokracije.

Studenti i studentice nalaze se u središtu svakog obrazovnog procesa. Osnažiti ih da postanu dobri ljudi – sebi i drugima – nije samo akademski cilj, već temeljna misija visokog obrazovanja. U duhu misli Karla Poppera, obrazovanje ne bi smjelo biti prenošenje konačnih istina, već poticanje otvorenog i kritičkog mišljenja koje omogućuje mladima da postavljaju

pitanja, propitkuju norme i razvijaju odgovornost prema drugima u otvorenom, pluralnom društvu.

U tom kontekstu, rodni studiji ne nude jednostavne odgovore, već pozivaju na promišljanje o kompleksnosti identiteta, društvenih uloga, nejednakosti i moći. Mnogi studenti i studentice koji pristupaju ovom udžbeniku ne postaju samo budući stručnjaci, istraživačice ili znanstvenici – oni su istodobno i članovi zajednice, prijatelji, partneri, roditelji, građani i građanke čije će životne odluke oblikovati društvene odnose i vrijednosti. Razumijevanje uzroka nejednakosti, rodni stereotipa i struktura koje oblikuju iskustva svakodnevnice, ključno je za profesionalno djelovanje, kao i za stvaranje pravednijih osobnih odnosa i inkluzivnijih zajednica.

U tom svjetlu, sveučilišta trebaju djelovati kao prostori učenja i otpornosti na političke pritiske i društvenu regresiju u pogledu ljudskih prava, kao zajednice koje predvode u oblikovanju kulture ravnopravnosti, nenasilja, uzajamnog poštovanja, povjerenja i društvene odgovornosti. Samo uzajamnim razvojem vlastitih i potencijala onih zbog kojih postoje, sveučilišta mogu doprinosti društvenoj pravdi, napretku i dobrobiti zajednice, daleko izvan okvira visokoobrazovnog sustava. Ovaj udžbenik poziva upravo na to – da učimo o ravnopravnosti, živimo je, branimo i prenosimo dalje.

Znanje kao otpor: rodni studiji u vremenima osporavanja

Brigita Miloš
Sanja Bojanić

“Dijelimo, stoga, čvrsto uvjerenje o tome kako drugo i dopunjeno izdanje neće ostati tek plan za neka prikladnija ili lagodnija vremena.” (Bojanić i Miloš, 2019: 14)

Navedenim smo riječima zaključile poglavlje “Uvod uvodu” prvog sveska Uvoda u studije roda: od teorije do angažmana, s vjerom da će nastavak uslijediti onda kada okolnosti to omoguće. Nekoliko godina kasnije, nakon što je udžbenik pronašao svoje čitateljice i čitatelje, objavljujemo drugi svezak, no ne zato što su vremena postala prikladnija, nego upravo zato što su postala izrazito nepovoljnija – ideološki agresivnija i znatno opterećenija moralnom panikom, institucionalnim blokadama, antiintelektualizmom i političkom cenzurom. Sve ono što se je 2019. godine kada je izašao prvi svezak udžbenika iz rodni studija i moglo smatrati sporadičnim signalom osporavanja, sada je postalo široko rasprostranjen obrazac: pojam roda sve je češće označen mjestom raskola, nerazumijevanja, kontaminacije i razgrađujućim segmentom zajednice. U tom smislu, ovaj udžbenik nastaje upravo zbog okolnosti – kao teorijski odgovor i obrazovni alat u vremenu kada postaje sve teže misliti složenost i proturječnost uključivog i različitog društvenog tkiva koje rod promišlja intersekcijski i u kontekstu odgovornih,

javnih djelovanja. Udžbenik nastaje kao **budna** reakcija na društveno-političke promjene koje znatno premašuju lokalno okruženje te globalno reflektiraju kulturološke, političke i društvene pomake.. U tim okolnostima, znanstveno i istraživački utemeljeno pisanje o rodnim temama suočava se s izazovom podsjećanja na pojmovne okvire koji jedino i mogu omogućiti temeljitu artikulaciju tog aspekta znanja.

Stoga i u ovom, drugom, svesku udžbenika, rod je analitička i teorijska kategorija kojom se obuhvaćaju uvidi u složene odnose između društvenih normi s jedne strane te proizvodnje znanja i struktura moći s druge. Sadržaji okupljeni u ovoj knjizi ne iscrpljuju se u jednoj teorijskoj paradigmi, već u širokom spektru pristupa čitateljstvu omogućuju promišljanje roda u njegovim višestrukim pojavnostima – kroz jezik, tijelo, medije, umjetnost, tehnologiju, religiju, politiku. Iako oblikovan primarno za potrebe prijediplomskog i diplomskog studija Kulturalnih studija, kao i mikrokvalifikacije te programa cjeloživotnog obrazovanja Rod u suvremenim kontekstima i prijedporima na Sveučilištu u Rijeci, publikacija je osmišljena tako da bude pristupačna i široj zainteresiranoj javnosti – čitateljstvu koje želi razumjeti kako se znanstveno promišlja rod u različitim društvenim, kulturnim, tehnološkim i političkim sferama; od odnosa roda i jezika, vizualne i medijske reprezentacije, do religijskih narativa i sekularne poretke, digitalnih prostora i algoritamskih matrica, pa sve do umjetničke i estetske prakse koje otvaraju pitanja tjelesnosti, roda i subjektiviteta. Svim je tekstovima zajednički metodološki pluralizam i teorijska preciznost, ali

i osjetljivost na kontekstualnost i povijesnost znanja.

U skladu s načelima otvorenosti i dijaloga, i u ovom smo izdanju urednički, kao i prethodni put, odabrale tematske cjeline koje smatramo iznimno aktualnima i relevantnima za suvremene rodne studije. Pitanja odnosa roda i jezika, medija, politike, religije, umjetnosti i tehnologije ne prestaju biti žarišna mjesta društvenih rasprava, a upravo su ta mjesta ujedno i mjesta prijepora, otpora, redefiniranja i osmišljavanja mogućih emancipacijskih potencijala. Primjerice, hrvatski referendum o ustavnoj definiciji braka iz 2013. godine jasno je pokazao koliko su antirodni narativi i religijske institucije utjecajne u oblikovanju političkog diskursa, što je rezultiralo polarizacijom društva i dodatnom marginalizacijom LGBTIQ+ zajednice. Analiza tog događaja omogućuje dublje razumijevanje kompleksnih odnosa između političke mobilizacije, religijskih autoriteta i građanskih prava te jasno ilustrira posljedice širenja antirodnih retorika na demokratske procese i društvenu koheziju. Kroz poglavlje o jeziku tematizira se uloga jezika u oblikovanju rodni identiteta i normi; mediji se analiziraju kao prostori proizvodnje i reprezentacije roda, dok poglavlje o politici otvara ključne rasprave o feminističkoj kritici institucija moći. Religija i sekularnost promatraju se kao suodređujući okviri u oblikovanju rodni narativa, umjetnost kao prostor tjelesne i simboličke artikulacije roda, a tehnologija kao polje novih izazova u doba digitalne pristranosti i algoritamskog upravljanja.

Svjesne smo da svaka od ovih tema ima teorijsku i društvenu širinu dostatnu za zasebnu

publikaciju. No, svrha ove knjige, kao i njezine prethodnice, jest upravo otvaranje prostora u kojem se sustavno i koherentno predstavljaju rodne studije za koje se nadamo da će uputiti ili ponukati čitateljstvo na daljnje promišljanje i istraživanje. Prvi korak k takvom željenom nastavku pokušale smo osigurati ekstenzivnim popisom literature na kraju publikacije, kao i dodatnim alatima poput rječnika nekih pojmova te indeksa autora i autorica, koji olakšavaju snalaženje u terminološkoj i bibliografskoj mreži koja oblikuje rodne studije.

Uz tematsku otvorenost i metodološki pluralizam, nastavile smo i s praksom aktivnog uključivanja studentica u nastajanje udžbenika, pa je u ovome svesku jedna od autorica i studentica Odsjeka za kulturalne studije Filozofskog fakulteta u Rijeci Anja Matić. I ovim izborom potvrđujemo uvjerenje da se znanje gradi dijaloški, intergeneracijski i suradnički, bez hijerarhijskih zatvaranja, a uz otvorenost za nove uvide, jezike i iskustva.

Knjigu otvara tekst ko-autorica Sanje Barić, predsjednice Vijeća za rodnu ravnopravnost Sveučilišta u Rijeci (2021. - 2025.) i Darie Glavan Šćulac, voditeljice Odsjeka za internacionalne poslove, etička pitanja i politike različitosti Sveučilišta u Rijeci. Propitujući “Rodnu ravnopravnost i institucije znanja: između normi i transformacije”, autorice rodnu ravnopravnost postavljaju u središte kao temeljnu vrijednost i nužni preduvjet za održivo, pravedno i slobodno društvo, osobito u vremenima krize, ratova i porasta političkog ekstremizma. Naglasak je stavljen na ulogu institucija te posebno

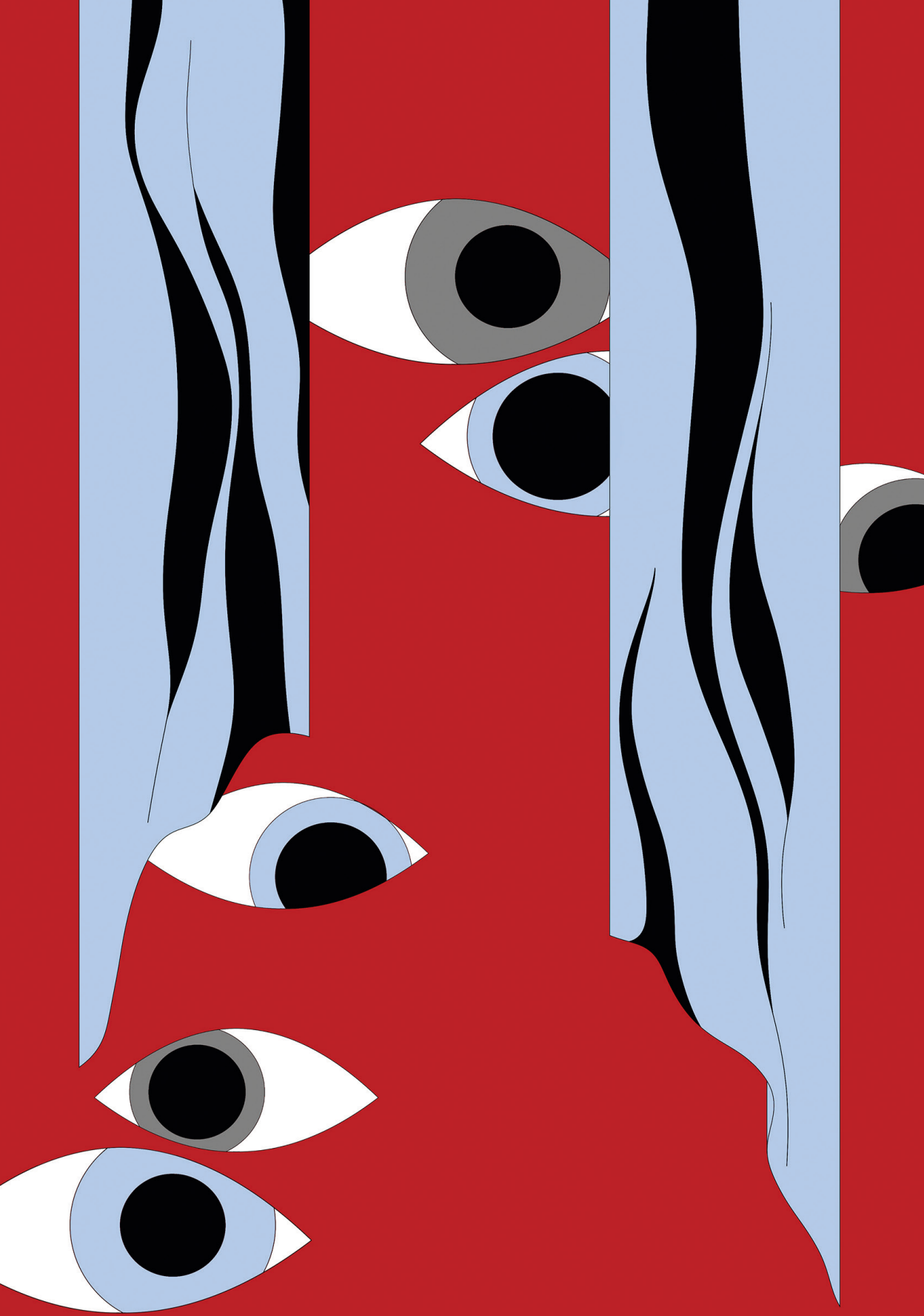
sveučilišta kao ključnog mjesta oblikovanja društvenih normi i strategija, pri čemu se zalaže za rodno osviještene obrazovne politike, institucionalne transformacije i otpor normalizaciji rodne nejednakosti. Primjer takvog uspješnog institucionalnog djelovanja je Plan rodne ravnopravnosti Sveučilišta u Rijeci (2021.–2025.), kojim su teorijska načela prevedena u konkretne mjere. Provedene aktivnosti uključivale su donošenje smjernica o rodno uključivoj komunikaciji, uvođenje sustavnog prikupljanja rodno razvrstanih podataka, edukativne radionice te projekt „UNIRI Period“, koji je omogućio besplatne menstrualne proizvode studenticama i time smanjio ekonomske nejednakosti. Premda su se pojavile pasivne prepreke poput institucionalnog otpora ili nerazumijevanja značaja rodne perspektive, ovaj je plan pokazao kako uz kontinuiranu edukaciju i podršku vodstva rodna ravnopravnost može postati sastavnim dijelom institucijske kulture, a ne tek dodatnim administrativnim zadatkom. Takav pristup pruža koristan model za druge institucije koje žele ostvariti slične promjene, što je postalo vidljivo i kroz pozitivni utjecaj i vidljivost Sveučilišta u Rijeci te posebice politika rodne uključivosti i različitosti gotovo u cijeloj regiji.

Svezak se nastavlja kroz šest poglavlja, od kojih je prvo poglavlje naslovljeno Jezik i rod. U prvom poglavlju Mislava Bertoša nudi prikaz kompleksnog odnosa jezika i roda kroz lingvističku prizmu te pregled razvoja feminističke i rodne lingvistike. U poglavlju naslovljenom Rod i mediji koje zajednički potpisuju Viktorija Car i Anja Matić, prikazuje se kako mediji konstruiraju rodne identitete i reproduciraju društvene obrasce

kroz vizualne, jezične i diskurzivne strategije koje često perpetuiraju stereotipe, ideološke matrice i norme moći. Poglavlje Rod i politika Biljane Kašić i Jasmine Husanović donosi napise o rekonceptualizaciji politike iz feminističke perspektive, analizirajući povijesne i suvremene oblike političke isključenosti i moći. Potom slijedi tekst Rod, sekularnost i religija Zilke Spahić Šiljak i Rebeke Anić koje istražuje rodne aspekte vjerskih i sekularnih sustava, a nakon toga poglavlje Rod i umjetnost autorica Jasne Žmak i Mime Simić. Oblikovano u dva segmenta, gdje prvi dio pruža pregledan prikaz ključnih mjesta promišljanja naslovnih pojmova poglavlja, a drugi je dio stilski i konceptualno nadahnuto štivo koje širi granice akademskog diskursa, a što ovo poglavlje čini usklađenim s feminističkim paradigmatama problematiziranja razdvojenosti osobnog od političkog, afektivnog od teorijskog, literarnog od analitičkog. Publikaciju zaključuje poglavlje Rod i tehnologija Sanje Bojanić i Anamari Nakić koje tehnološki razvoj, pitanje progresa i sljepoće rodne dimenzije tehnologije dovode u neposrednu vezu, naročito u suvremenom digitalnom okruženju.

Na koncu, rodni studiji danas ne predstavljaju tek akademsku disciplinu (iako su, u formalnom smislu, izbrisani iz recentne domaće znanstvene klasifikacije) ili znanstveno i umjetničko polje spoznaje, nego i pružaju alate za analizu i otpor nastojanjima za normaliziranjem nejednakosti, nasilja i isključenosti. U vremenu rastuće antirodne retorike, političkih regresija i kulturnog revizionizma, rodni studiji postaju prostor za propitivanjem intelektualne odgovornosti i društvenog angažmana. Jer, antirodne politike pritom nisu tek pojedinačni incidenti – one su dio

šireg, globalno umreženog pokreta koji koristi rod kao simboličko mjesto konzervativne političke mobilizacije. Redovito funkcioniraju kao distrakcija od socio-ekonomskih problema te istovremeno produbljuju postojeće društvene podjele, jačajući patrijarhalne strukture i društvene hijerarhije. Upravo zbog takve **instrumentalizacije roda**, rodni studiji imaju presudnu ulogu u dekonstrukciji i razotkrivanju tih politika koje učestvuju u sužavanju prostora bottom-up deliberarcija, demokracije i slobode. Oni ne nude gotove odgovore, već prate vrijeme rasta, sazrijevanja i zrelosti životnog vijeka svih u različitim zajednicama te inzistiraju na kritičkom mišljenju, intersekcionalnosti i pravu na kompleksnost ali i kontradikciju. Upravo zato su rodni studiji jedno od najvažnijih teorijskih i angažiranih uporišta demokratskih društava. Utoliko je i ovom udžbeniku osnovni cilj osnaživanje javnog, otvorenog, pluralnog i inkluzivnog diskursa koji nudi poziv na daljnje promišljanje, povezivanje i kolektivno učenje. Rod i moć konteksta stoga je drugi svezak Uvoda u studije roda koji kao takav ostaje vjerni nastavak prethodnog izdanja, ali i njegov daljnji razvoj u novim političkim i društvenim okolnostima.

Jezik i rod

Mislava Bertoša

Kad se promatra iz lingvističke perspektive, odnos jezika i roda obilježen je višeznačnošću i mogućnostima različitih tumačenja. Stoga se u ovome poglavlju najprije razgraničuje pojam roda koji podjednako može označivati izvanjezičnu (društvenu) i jezičnu kategoriju. Zatim se u nastavku razmatraju različiti pristupi koji jezične upotrebe opisuju i objašnjavaju uzimajući u obzir društvenu – izvanjezičnu – kategoriju roda govornika, sugovornika ili osoba o kojima se u jeziku govori. Ovo je poglavlje, prema tome, posvećeno temi odnosa jezika i roda kao ne-jezične kategorije. Ona se u određenoj mjeri odražava u jeziku, a različiti pristupi koji su tijekom nekoliko desetljeća razrađeni da bi se taj odraz opisao i bolje razumio značajno su doprinijeli razvoju lingvističke znanosti uopće te teorijski i metodološki unaprijedili njezine brojne discipline.

1. Rod kao gramatička kategorija

Rod kao gramatička (jezična) kategorija odnosi se na „razvrstavanje imenica¹¹ u dva ili više razreda različitih gramatičkih obilježja“ (Trask 2005, 306). Važno je napomenuti da nije riječ o univerzalnoj jezičnoj pojavi i da među jezicima svijeta postoje brojne jezične porodice, grane, pojedinačni i izolirani jezici koji nisu razvili ili su tijekom svojega razvoja izgubili tu gramatičku

11 I ostalih vrsta riječi koje u rečenici mogu povezane s imenicama (pridjevi, zamjenice, brojevi).

kategoriju. Neki od takvih jezika su, primjerice, jezici koji se svrstavaju u turkijske, uralske, kartvelske, monogolske, irokijske, uto-aztečke, sijuske jezike, zatim izolirani baskijski, giljački itd.

Gramatički rod dimenzija je jezika kao apstraktnoga sustava znakova i utoliko može, ali nikako ne mora nužno korespondirati s rodom kao društvenom i biološkom kategorijom¹². Primjerice, mnoge imenice koje označavaju nežive stvari koje nemaju spol, poput hrvatskih imenica kuća, kotao, kolinje, svrstavaju se po određenim jezičnim kriterijima u neki od gramatičkih rodova koji postoje u hrvatskome jeziku. Također, između živih referenata koji u izvanjezičnom univerzumu jesu spolno određeni i gramatičkoga roda imenice koja ih u jeziku označava ne mora postojati preklapanje. Primjerice, u hrvatskome imenica djevojčice srednjeg je roda, a imenica curičak muškoga iako se obje odnose na referent koji je u izvanjezičnome univerzumu ženskoga spola (roda). Gramatički rod karakterizira, dakle, klasifikacija određenih vrsta riječi u određene razrede koji su u većoj ili manjoj mjeri arbitrarno uspostavljeni, odnosno riječ je o jednom od mnogostrukih i raznolikih „vidova klasifikacije ljudskoga univerzuma koji se očituje u jeziku“ (Matasović 2001, 103). Druga karakteristika gramatičke kategorije roda jest slaganje ili kongruencija (Matasović 2001, 104). Sročnost/slaganje/kongruencija obično se definira kao sintaktička

12 Za označivanje biološke kategorije povezane s društvenom kategorijom roda ustaljen je u hrvatskome i pojam spola. U ovome se poglavlju ne može ulaziti u složene odnose spola i roda te se čitatelja upućuje na odgovarajuće poglavlje u ovome zborniku i ondje navedenu literaturu.

pojava „kod koje se oblik jedne riječi u rečenici određuje oblikom druge riječi koja je s njom povezana“ (Trask 2005, 331): navedeni primjeri iz hrvatskoga jezika kuća, kotao, kolinje na sintaktičkoj razini određuju koji će sufiks dobiti riječ koja je s njima povezana: velika kuća, žuti kotao, prošlogodišnje kolinje. Hrvatski jezik posjeduje slaganje u rodu, broju i padežu – dakle, gramatički je rod određen „dvama parametrima: postojanjem slaganja, kao sintaktičkoga procesa, i podjelom imenica na klase koje uvjetuju oblik slaganja“ (Matasović 2001, 104). Utoliko je, kako je to u svojoj iscrpnoj monografiji posvećenoj toj temi vrlo jasno pokazala Tatjana Pišković (2011.), gramatički rod u hrvatskome jeziku ponajprije sintaktička pojava.

Pojmu gramatičkoga roda podudaran je pojam **imenske klase ili imenskoga razreda**. U lingvističkoj literaturi uobičajilo se govoriti o gramatičkome rodu kad je riječ o indo-europskim i semitskim jezicima. U njihovim gramatičkim opisima takve se klasifikacije nazivaju muškim, ženskim i, ako postoji, srednjim (neutralnim) rodom, a dodatno, u jezicima koji ga razlikuju, govori se i o živom i neživom gramatičkome rodu; neživi i srednji rod katkad se mogu podudarati. Pojam imenskih klasa pak rezerviran je za ostale jezike i jezične porodice u kojima postoji više od spomenutih triju razreda. Neki jezici koji se govore na afričkom, australskom i američkom kontinentu razlikuju po desetak, petnaestak pa i više imenskih razreda klasificiranih po raznolikim semantičkim obilježjima kod kojih spol referenta nije nužno pertinentan. Utoliko je razlika između gramatičke kategorije roda i imenskih razreda „potaknuta europocentrizmom“ (Matasović 2001, 103), pa se

katkad naglašava da „znanstveno je opravdaniji svakako termin ‘imenske klase’, a termin ‘rod’ je udomaćeniji u lingvističkoj literaturi“ (Matasović 2001, 103).

Jezik, dakle, može imati gramatičku kategoriju roda. Ona je tipološki i arealno-lingvistički dobro istražena i opisana. Što se hrvatskoga jezika, tiče iz sinkronijske perspektive jedinu monografiju o gramatičkome rodu napisala je, kako je već bilo spomenuto, Tatjana Pišković (2011.). Monografiju posvećenu podrijetlu i historijskom razvoju kategorije gramatičkoga roda u indo-europskim jezicima napisao je Ranko Matasović (2004.). Jedna od najiscrpnijih i najrelevantnijih studija o rodu kao gramatičkoj kategoriji u raznolikim jezicima svijeta monografija je Grevillea Corbetta (1991.).

2. Odrzi društvenoga i biološkoga roda u jeziku

2.1. Rani opisi

Odnos jezika i izvanjezičnoga roda, koji je u fokusu ovoga rada, dolazi do izražaja u promatranju jezičnih upotreba, načina na koji govornici upotrebljavaju jezik kao kolektivni ili individualni članovi neke jezične zajednice u javnim, interpersonalnim i privatnim okolnostima i interakcijama. Taj je odnos bio predmetom vrlo ranih istraživanja upotrebe jezika koja i nisu uvijek nastajala unutar lingvistike kao moderne znanosti o jeziku i koja su joj nerijetko prethodila.

Interes za odraze biološkog i/ili društvenog roda u jezičnim upotrebama star je i dugotrajan.

Postojanje razlike u načinima na koji govore muškarci i žene dokumentirano je već od klasičnih autora poput Herodota (nav. prema Cardona 1976, 78). Važnost rodne razlike u jezičnoj upotrebi vidljiva je, primjerice, i u Danteovu djelu „De vulgari eloquentia“ u kojem se autor odmah na početku pita tko je prvi upotrijebio ljudski jezik, je li to bila žena ili muškarac (Dante 1998, 23). Ističe se i u istraživanjima misionara, kulturnih antropologa i etnologa koji su proučavali izvan europske jezične zajednice i koji su prvi zabilježili postojanje **razlike u komunikacijskim obrascima muškaraca i žena** kod mnogih naroda, poput Kariba ili Dogona (Cardona 1976, 78).

Lingvisti su nastavili taj interes, posebice kad je riječ o jezicima i kulturama koje su poznavali razlike u načinu na koji su govorili muškarci i žene. Američki lingvist Edward Sapir (1929.), primjerice, opisao je i dokumentirao postojanje muških i ženskih oblika govora u jeziku jana koji se govorio u sjevernoj Kaliforniji. Jana je zanimljiv jezik jer ne poznaje kategoriju gramatičkoga roda (Sapir 1929, 79-80), no u njemu je posvjedočena pojava onoga što će feministička lingvistika desetljećima kasnije nazvati **rodolektima**: muškarci i žene upotrebljavaju različite leksičke oblike ovisno o tome kojeg je spola njihov sugovornik. Muškarci obraćajući se muškarcima upotrebljavaju tako jedan niz leksičkih oblika, dok je drugi niz rezerviran za komunikaciju žena sa ženama, žena s muškarcima i muškaraca sa ženama (Sapir 1929, 79-80). Na taj način, ženski su oblici u jani triput čestotniji od muških (Sapir 1929, 79-80). Mary Haas (1944.) opisala je sličnu pojavu u koasatiju, muskogijskom jeziku koji se govori u jugozapadnoj Luisiani. Taj je opis važan jer pokazuje da je govor

žena arhaičniji od govora muškaraca i da se može povezati s drugim jezicima muskogijske porodice, dok govor muškaraca predstavlja inovaciju (Haas 1944). Razlike između muškog i ženskog jezika nisu međutim posvjedočene samo na razini leksika, nego se podjednako ostvaruju na svim jezičnim razinama: fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj, semantičkoj i pragmatičkoj.

Rani lingvistički radovi koji su opisivali načine na koje se društveni rod ili spol odražava u upotrebi jezika nastajali su nerijetko u okvirima lingvističke antropologije i etnolingvistike u fokusu kojih se nalazila sprega jezika i kulture. Tu je, osim toga, bila riječ o ne-indoeuropskim jezicima i kulturama. Pokušaj primjene tih razlika na indoeuropske jezike vezuje se uz danskoga jezikoslovca Otta Jespersena i njegovu knjigu „Jezik: njegova narav, razvoj i podrijetlo“ iz 1922. godine. Jespersenova razmatranja rodnih razlika među govornicima europskih jezika opterećena su brojnim predrasudama i impresionističkim primjedbama tipičnim za vrijeme u kojem je spomenuto djelo nastalo. Stoga su samo odraz načina na koje je tadašnje europsko društvo uvriježeno procjenjivalo i doživljavalo muškarce i žene, a nedostaje im sustavno prikupljanje jezične građe i razrada znanstveno utemeljenih metodoloških postupaka. Utoliko Jespersenov tekst i nije mogao utjecati na veći spoznajni napredak znanosti o jeziku. Trebalo je proći više od pola stoljeća da bi se dogodio novi pomak interesa, ponovno prema engleskome jeziku, ali sad i američkoj kulturi u članku Robin Lakoff iz 1973. godine „Language and woman’s place“. Taj je članak doveo do začetka nove lingvističke grane koja se počela nazivati **feminističkom lingvistikom** (ili feminističkom kritikom jezika).

Svjesna neraskidive veze jezika i jezične zajednice koja neki jezik upotrebljava i bez čijeg poznavanja lingvisti ne mogu objasniti načine na koje jezik funkcionira (njezinim riječima, ne mogu se baviti lingvistikom; Lakoff 2018, 71), u svojem je tekstu pokušala „otkriti što nam jezik može reći o prirodi i djelokrugu bilo kojega oblika nejednakosti“ (Lakoff 2018, 38). Usto je postavila za zadatak ispitati „može li se društvena jednakost ispraviti mijenjanjem jezičnih nejednakosti“ (Lakoff 2018, 38). Autoričino je polazište dvostruka diskriminacija žena u jeziku. Ona se s jedne strane očituje u načinu na koji se žene podučava jezičnim upotrebama, dok se s druge strane pojavljuje u načinu na koji se u jeziku govori o ženama. Prva se diskriminacija realizira u zahtjevima za pristojnim, uglađenim, tzv. damskim jezičnim upotrebama. Djevojčice se zarana uči da trebaju govoriti „kao dame“ i to je prema njezinu mišljenju dovelo do formiranja tzv. **ženskog jezika** koji se u engleskome jeziku, kojim se Lakoff bavila, očituje na svim razinama gramatike te u leksiku (Lakoff 2018, 41). Drugim riječima, zaključila je da u engleskome jeziku postoji razlika u načinu na koji ga upotrebljavaju muškarci i žene te da je ta razlika odraz njihove nejednakosti u društvu. Druga se diskriminacije očituje kao **seksizam**, pogrdno i ponižavajuće govorenje o ženama te postojanje niza leksema koji mijenjaju značenje od pozitivnoga ili neutralnoga prema pogrdnomu ovisno o tome odnose li se na muškarce ili žene. Glasovito je njezino razmatranje imenice professional koja je ovisno o spolu referenta u vrijeme kad je pisala svoj tekst značila „stručnjak“ i „prostitutka“, a to je samo jedan od brojnih primjera koje je navela raspravljajući o seksizmima (Lakoff 2018, 49 i dalje).

Antologijski tekst Robin Lakoff iz 1973. godine izražavao je autoričinu uvjerenost da se „društvene različitosti u našem društvu odražavaju u jezičnim različitostima“ (Lakoff 2018, 68) i da jezičnim analizama „lingvist može pomoći u utvrđivanju tih nejednakosti i predložiti načine na koje se može prepoznati je li došlo do poboljšanja“ (Lakoff 2018, 68-69). Također je u njemu posvjedočen njezin stav da u odnosu jezičnih promjena i društvenih promjena ne postoji apsolutna simetričnost. Društvene promjene uzrokuju promjene u načinu na koji govornici upotrebljavaju jezik na svim jezičnim razinama, no obrnuto ne vrijedi – jezične promjene slabo i samo neizravno utječu na promjene u stavovima i ponašanju članova društva koje za te promjene, smatrala je Lakoff, najprije mora postati spremno (Lakoff 2018, 69).

2. 2. Feministička i rodna lingvistika

Iako Lakoff u svojem radu nije upotrijebila termin feministička lingvistika, jer je svoje razmatranje smjestila u područje **pragmatike** smatrajući da proučavanje jezične upotrebe pripada **lingvistici** (v. Lakoff 2018, 69), upravo se taj tekst smatra početkom empirijskih lingvističkih istraživanja iz feminističke perspektive. Naglasak je tu na empirijskim i primijenjenim istraživanjima. Feministički intonirana teorijska razmišljanja o jeziku, naime, postojala su i prije rada Robin Lakoff i ponajprije su bila vezana uz Francusku i (post) strukturalistička promišljanja o jeziku u okviru teorije književnosti i pod utjecajem psihoanalitičkih

radova Jacquesa Lacana. No ta promišljanja nisu u većoj mjeri potaknula empirijska istraživanja jezičnih upotreba (Bucholtz 2018, 333). Do toga je došlo desetak godina nakon rada Robin Lakoff kad je Deborah Cameron objavila djelo „Feminism and Linguistic Theory“ (1985.). Riječima Mary Bucholtz njezin rad „bio je važan prvi korak u revoluciji feminističke lingvistike“ (Bucholtz 2018, 333) pa je do devedesetih godina prošloga stoljeća jezik s jedne strane postao središnja točka različitih feminističkih teorija i u Europi i u SAD-u, dok se s druge strane sama feministička teorija „više nego ikad pomaknula prema središtu empirijskoga lingvističkog istraživanja“ (Bucholtz 2018, 333).

O feminističkoj lingvistici ne može se pisati bez isticanja njezine raslojenosti. Različiti objasnidbeni modeli i pristupi kronološki se mogu pratiti sve do pojave interesa za nadilaženje binarnoga muško-ženskog okvira i proširivanje interesa prema transrodnim govornicima, recentnije nebinarnim govornicima, kao i uključivanje kategorije ljudske spolnosti – što je dovelo do formiranja novoga područja – queer (kvirne¹³) lingvistike. Zato je feministička lingvistika iznimno raznoliko i interdisciplinarno područje koje u mnogim lingvističkim granama, od

13 Nekadašnja rasprava o mogućnostima prijevodu pojma queer u hrvatskom jeziku nije urodila konkretnim prijedlozima i odgovorima koje bi znanstvena (i aktivistička) zajednica prihvatile i počele upotrebljavati. Prilagođena posuđenica kvirna u terminu kvirna lingvistika u ovom se tekstu upotrebljava po uzoru na termin kvirna teologija koji je posvjedočen u nekoliko tekstova s portala „TOČKAZAREZ i misao se nastavlja“ koje potpisuje autorica Linda Marvel (www.tockazarez.hr; zadnji pristup u studenom 2024.).

temeljnih lingvističkih disciplina poput fonologije, morfologije, sintakse, semantike i pragmatike do onih koje više vode računa o izvanjezičnom kontekstu poput sociolingvistike, psiholinguistike, etnolingvistike ili široko shvaćenih analiza diskursa, može pronaći plodno tlo za svoje brojne rasprave i teme. One, između ostalog, uključuju interes za opravdanost ili neopravdanost pojma ženskoga jezika, njegovu društvenu i civilizacijsku uvjetovanost, za jezična očitovanja društvene nejednakosti spolova, seksizme, rodne stereotipe, raznolike konverzacijske stilove i njihovu spregu s izvanjezičnim okolnostima unutar kojih se svaka jezična upotreba nužno odvija itd. Ne nedostaje razmatranja tema o utišanim ženama u književnome stvaralaštvu i njihovim nastojanjima da im bude priznat „vlastiti glas”, seksističnosti ili neseksističnosti gramatičke strukture i leksika, kritike naizgled neutralne upotrebe tzv. generičkog muškog roda, jezičnog snalaženja marginaliziranih i ranjivih skupina i njihova stvaranja tzv. **zajednica prakse** (community of practice). Uza svu raznolikost, a katkad i isključivost tema i rasprava, ipak je opravdano govoriti o feminističkoj lingvistici jer se različiti smjerovi nalaze u produktivnome dijalogu sudionici kojega dijele neke zajedničke ciljeve i interese.

Feministička lingvistika obogatila je, ispitala, potvrdila ili opovrgnula mnoge teorijske i metodološke okvire razvijene u znanosti o jeziku i nastavlja to činiti i dalje. Mnogi njezini uvidi i zaključci nastali upravo na temelju empirijskih i korpusno-utemeljenih lingvističkih istraživanja bitno su unaprijedili samu lingvistiku pa i doveli do formiranja novih područja interesa. Jedno od njih svakako je rodna lingvistika kao širenje

feminističke lingvistike prema interesu za odnos jezika i društvene kategorije roda u širem i inkluzivnijem smislu.

Rodna lingvistika krovna je jezikoslovna disciplina koja obuhvaća i feminističku lingvistiku, no načelno radovi koji se mogu podvući u njezino područje ne moraju nužno biti utemeljeni u feminističkoj teoriji. Ona također može biti smatrana i kritikom sociolingvistike s kojom je možda i najuže povezana, ali i rodni teorija. S jedne strane, mnogi lingvisti govore o rodu samo zato što se čini da se pojavljuje kao značajna varijabla u njihovim istraživanjima jezičnih pojava i ne trude se upoznati teorijske radove rodni studija. S druge pak strane, oni koji o jeziku govore iz rodne perspektive nisu dovoljno obaviješteni o jezikoslovnim teorijskim modelima i empirijskim istraživanjima jezika i često nemaju uvide o recentnijim kretanjima u lingvistici (Eckert i McConnell-Ginet 1994).

Pristupajući jezičnom fenomenu u ovome se području naglašava da **jezik** nije autonomni živi organizam koji se razvija po sebi, neovisno o izvanjskim okolnostima i njegovim govornicima, nego se ističe da su upravo govornici jedini odgovorni za njegovu konstrukciju i da samo promjenom njihova jezičnog ponašanja može doći do promjene jezika, njegove gramatičke i semantičke strukture, odumiranja ili smanjivanja seksizama i govora mržnje (Cameron 1998; Eckert i McConnell-Ginet 1994; Spender 1980). Jezični oblici nemaju moć sami po sebi, nego samo u ustima i ušima govornika koji se njima koriste pa svako istraživanje treba uzeti u obzir kontekst unutar kojeg se neki komunikacijski događaj odvija

i pokušati izbjeći neopravdane hipergeneralizacije. U tom smislu ni feministička ni rodna lingvistika nikada ne zaboravljaju kulturni karakter i kontekstnu uvjetovanost jezičnoga fenomena. Zato su njezine lingvističke problematizacije interdisciplinarne, a gramatički sustavi pojedinačnih prirodnih jezika mogu samo rubno biti predmetom njihova interesa. Osim raznolikosti tema, feminističku i rodnu lingvistiku odlikuje raznovrsnost teorijskih i metodoloških pristupa pa i paradigmi.

Sumirajući kratku ali intenzivnu povijest objasnidbenih modela u feminističkoj lingvistici, Tatjana Pišković govori o trima valovima (Pišković 2017, 149 i dalje) koji se mogu pratiti kronološki od početka sedamdesetih do početka devedesetih godina prošloga stoljeća. U njima se tri godine ističu kao ključne: 1973. kad je Robin Lakoff objavila svoj poznati članak; 1982. kad su Daniel Maltz i Ruth Borker objavili svoj tekst u kojem su se zalagali za kulturno utemeljen pristup nesporazumima u muško-ženskoj komunikaciji („kulturno“ se tu ponajprije odnosi na mušku i žensku kulturu komunikacije); i konačno 1992. kad su Penelope Eckert i Sally McConnell-Ginet objavile dva zajednička rada uvevši u feminističku lingvistiku pojam zajednice prakse u kojima jezično ponašanje i rodni identiteti dobivaju sasvim posebna i partikularna značenja. U prvome valu oblikovao se rodno osviješteni interes za jezik iz feminističke perspektive, a tekst koji ga predstavlja spomenuti je članak Robin Lakoff o jeziku i ženinu mjestu. Taj val obilježava **dominacijski pristup rodu i jeziku** u kojem se razlika između načina na koji muškarci i žene upotrebljavaju jezik objašnjava nadređenošću

muškaraca i podređenošću žena u društvu. U drugome valu problematici se pristupilo iz perspektive razlikâ između ženskoga i muškoga jezičnog ponašanja (Pišković 2017). Pišković (2017, 152) smatra da „smjenu dominacijske paradigme razlikovnom simbolički i kronološki označava tekst ‘A cultural approach to male-female miscommunication’ Daniela Maltza i Ruth Borker iz 1982.” Razlikovni pristup okrenuo se dječjoj i adolescentskoj jezičnoj socijalizaciji s vršnjacima. U takvu viđenju rodne razlike u jezičnim upotrebama ne nastaju u odrasloj dobi, nego su procesi koji prate razvoj dječje jezične socijalizacije – dječaci i djevojčice tijekom odrastanja usvajaju drukčija pravila jezične upotrebe. **Razlikovni pristup**, dakako, bavio se i odraslim govornicima, a postao je najpoznatijim po uspješnici Deborah Tannen „You Just Don’t Understand“ iz 1990. godine. Za označivanje različitih muških i ženskih jezika Tannen je čak predložila i pojam rodolekta. Treći val započeo je kad su lingvisti preusmjerili znanstveni interes prema raznolikim jezičnim manifestacijama mnogobrojnih govornikovih identiteta, a to se dogodilo početkom devedesetih godina prošloga stoljeća. Riječima Tatjane Pišković (2017, 157), „više se ne istražuju razlike između muškoga i ženskoga jezika ili razlike između načina na koji jezik rabe heteroseksualci i homoseksualci, nego se nastoji dokumentirati ukupnost jezičnoga repertoara koji je na raspolaganju govornicima u određenome kontekstu.“ Jezik se, dakle, promatra hallidayevski, kao **semiotički resurs** koji njegovim govornicima stoji na raspolaganju. Također se smatra da svaki govornik jezikom izvodi različite rodne identitete, a oni su usko povezani

i pomiješani su njegovim ostalim identitetima, poput rase, dobi, profesije, socijalnog i ekonomskog statusa itd. Taj je val uvelike nastao na temeljima tadašnje nove lingvističke grane, **queer lingvistike** (Pišković 2017, 157), a u teorijskom je smislu najviše inspiriran radovima o **performativnosti rodnih identiteta** američke filozofkinje Judith Butler.

Ponešto drukčiju sistematizaciju feminističke lingvistike ponudila je američka autorica Mary Bucholtz u članku iz 2014. godine „Feministički temelji istraživanja jezika, roda i spolnosti“. Okvirno ju je suzila na englesko govorno područje i SAD, a raznolike je teorijske i metodološke postupke svrstala u tri temeljna područja feminističke teorije s kraja 20. i početka 21. stoljeća: **feminizme razlike, feminizme kritike i kvirne feminizme**. Svako od tih triju područja obuhvaća tri različita pristupa u istraživanju odnosa jezika, roda i spolnosti koji su nastajali u različitim periodima i mogu se u većoj ili manjoj mjeri povezati s različitim tradicionalno razvrstanim lingvističkim granama i disciplinama poput, primjerice, **pragmalingvistike, antropološke lingvistike, konverzacijske analize, kritičke analize diskursa, varijacijske sociolingvistike** čije teorijske okvire i metodološke postupke nerijetko inkorporiraju u feminističko nasljeđe. Svaki skup lingvističkih istraživanja koje Bucholtz povezuje s jednom od feminističkih teorija – ukupno njih devet – teorijski je i metodološki obogatio i unaprijedio znanost o jeziku i u fokuse njezina interesa donio svježije, dotad gotovo sasvim zanemarene, teme.

Feminizmi razlike utemeljeni su, prema terminu samome, na ideji rodne različitosti,

ponajprije binarno postavljene u muško-ženskom okviru, a u uskoj su vezi s tzv. feminizmom drugoga vala¹⁴ tipičnim za drugu polovicu 20. stoljeća. Uključuju tri različite feminističke teorije: **liberalni feminizam, radikalni (iskonski) feminizam te kulturni feminizam.**

S liberalnim feminizmom, smatra Bucholtz, započinje feministička lingvistika. „Vodeća figura na polju liberalne feminističke lingvistike jest Robin Lakoff čiji je tekst *Language and Women’s Place* imao ključnu ulogu u uspostavljanju studija jezika, roda i spolnosti.“ (Bucholtz 2018, 334). Njezin tekst je i dalje, nakon više od pola stoljeća, relevantan i standardan, te i dalje izaziva brojne rasprave te pozitivne i negativne kritike, posebice teza o „ženskom jeziku“ kao ideološki utemeljenim jezičnim praksama koje ženama otežavaju ulazak u sve domene jezičnog i društvenog tržišta, ponajprije one koje su tradicionalno rezervirane za muškarce i uskraćuju im pristup jezičnom i kulturnom kapitalu. Radikalni ili iskonski feminizam iznjedrio je novu temu u lingvističkim istraživanjima – jezično nasilje. Njegovo polazište da rodne razlike uvjetuju muško nasilje na ženama, njihovo ugnjetavanje i podčinjavanje dovele su do istraživanja jezične dimenzije muškog nasilja nad ženama, bilo da je riječ o verbalnom nasilju poput uvreda, seksizama, dobacivanja, ili diskursu o ekstremnom tjelesnom seksualnom zlostavljanju. U tom je području značajan rad Susan Ehrlich o jezičnoj dimenziji

14 Feminizam drugog vala nadovezuje se na devetnaestostoljetni feminizam prvoga vala, a oblikovao se u razdoblju od šezdesetih do osamdesetih godina prošloga stoljeća.

silovanja i diskursu „kulture“ seksualnog nasilja koji duboko prožima zapadnu kulturu i pravni sustav dodatno ugnjetavajući žrtve (Bucholtz 2018, 339). Posljednji od feminizama razlike, kulturni feminizam, i sam ima dva temeljna oblika, liberalni i radikalni (Bucholtz 2018, 336). Kulturni feminizam donio je lingvistici proučavanje rodni stilova u interakciji, ideju da razlike u interpersonalnoj komunikaciji treba raslojiti i istraživati kako se muškarci i žene ponašaju u istorodnim i raznorodnim interakcijama. Ovo područje, dakle, istražuje muško – ženske razgovore, ali i muško – muške razgovore, kao i žensko – ženske razgovore. Najpoznatija predstavica liberalnoga kulturnog feminizma u lingvistici je Deborah Tannen (Bucholtz 2018, 336), dok su predstavnice radikalnoga kulturnog feminizma Janet Holmes i Jennifer Coates (Bucholtz 2018, 337). Coates je posebno poznata po istraživanju načina na koji muškarci i žene komuniciraju u svojim jezičnim zajednicama, pri čemu se bavila muško – muškim grupama, žensko – ženskima te miješanim. Pritom obje autorice iznimno nastoje osnažiti žene kao govornice i obilježjima njihovih jezičnih ponašanja i komunikacijskih interakcija pripisati pozitivne i motivirajuće vrijednosti. Time je u lingvistiku donesena nova tema – dotad zapostavljene jezične interakcije, tzv. *small talks*, svakodnevne i efemerne jezične interakcije koje su „ozbiljni“ lingvisti smatrali beznačajnima i nevrijednima „pravih“ lingvističkih istraživanja. Budući da se kulturni feminizam koristi uvidima i metodama konverzacijske analize, najviše je doprinosa prisutno upravo u toj struji analize diskursa.

Feminizmi kritike predstavljaju odmak od feminizama razlike odbijajući njihovu

esencijalističku poziciju (polazište o univerzalnim ženskim iskustvima koja su utemeljena u biologiji ili kulturi) i tendenciju da se rod promatra kao izolirana kategorija. Umjesto ispitivanja rodnih razlika, bave se kontekstualno uvjetovanim rodnim iskustvima. Ističu također da rod nije izolirana kategorija, nego da se prožima s ostalim društvenim kategorijama, ponajprije klasom, ali i rasom. Osim toga, s feminizmima kritike prvi put u većoj se mjeri istraživačka pozornost počinje posvećivati muškim iskustvima i maskulinitetima u jezičnim upotrebama. Pod feminizmima kritike okupljaju se tri struje: **materijalni (marksistički) feminizam, feminizmi rase i jezična intersekcionalnost te teorije maskuliniteta u jeziku** (Bucholtz 2018, 340 i dalje).

Primjena teza marksističkoga (ili materijalnog) feminizma na jezična istraživanja u određenoj je mjeri bliska sociolingvističkoj teoriji francuskog sociologa Pierrea Bourdieua (1989.) čiji su radovi o **jezičnom kapitalu, odnosu jezičnih habitusa** i tržišta te **ovlaštenom jeziku** nastajali pod utjecajem Marxovih ideja. I u marksističkoj feminističkoj lingvistici postoji interes prema istraživanjima odnosa roda, pripadnosti klasi i jezičnim varijacijama na svim jezičnim razinama, kao što se i Bourdieu bavio, primjerice, izgovorima francuskog fonema /r/ u korelaciji s jezičnim habitusima. Bucholtz nadalje spominje teme poput jezičnog ponašanja žena u ulozi majki i supruga u tradicionalnim nuklearnim obiteljima, u radnim okolinama poput salona za uljepšavanje, ženskog glasa i načina komunikacije u pozivnim centrima i uslužnim djelatnostima te u telefonskim seksualnim praksama. U svim tim temama relevantnim se pokazuje utjecaj rodne ideologije

na radnu okolinu i stereotipna očekivanja drugih sudionika komunikacijske interakcije (Bucholtz 2018, 341). Najrašireniji pristup u feminističkoj lingvistici upravo je kritička analiza diskursa, perspektiva koja je snažno zasnovana na marksističkim i neomarksističkim postulatima o odnosu jezika i moći.

Feminizmi rase i jezična intersekcionalnost donijeli su u feminističku lingvistiku polazišta i teme povezane s rodnim iskustvima nebjelkinja koje su u ranijim teorijama bile dominantni, gotovo isključivi, objekti lingvističkih istraživanja. Sjecište rase i etniciteta s kategorijama roda, klase i spolnosti i njihova primjena na jezične upotrebe i iskustva temeljna su istraživanja u toj struji koja je i sama raslojena i uključuje višerasni feminizam, postkolonijalni feminizam te odmicanje od etikete feminizma i okretanje pojmu ženizma (Bucholtz 2018, 341). Ostale teme uključuju odnos **kreolskih jezika** i roda, rod i **višejezičnost** u postkolonijalnim zajednicama, zapadne diskurse o postkolonijalnom ili etničkom Drugom. Bucholtz ističe da „istraživanja o rodnim ideologijama jezika i jezičnim praksama u kontekstu rasne nepravde nastoje srušiti trajan obrazac brisanja, marginalizacije i egzotičnosti politički podređenih žena i djevojčica u lingvističkim istraživanjima te pokazati intersekcionalnost moćnih kategorija rase, klase, nacije, roda i spolnosti u kontekstu uporabe jezika“ (Bucholtz 2018, 342-343).

Posljednja struja u feminizmima kritike uvodi u istraživački fokus dotad zapostavljeno područje – muška iskustva u jeziku i način na koji se maskulinitet konstruira u jezičnim upotrebama. Također se istražuje kako se kategorija

maskuliniteta odnosi prema kategorijama rase, socijalnoga statusa, i ostalih sastavnica muških identiteta koji se oblikuju u jezičnim upotrebama i komunikaciji. Istraživanja pokazuju veliku varijabilnost u jezičnim konstrukcijama maskuliniteti, a ne bave se isključivo načinom na koje se dominantni maskuliniteti uspostavljaju i komuniciraju jezikom, nego podjednako uzimaju u obzir one podčinjene (Bucholtz, 2018, 343). Osim toga događa se pomak koji razdvaja kategoriju muškarca i kategoriju žene od pojmova femininosti i maskuliniteti čime se otvara mogućnost istraživanja načina na koje se jezikom oblikuju ženski maskuliniteti i muški femininiteti te osobe koje se identificiraju **nebinarno** ili **rodno fluidno** (Bucholtz 2018, 344).

Time se dolazi do posljednjeg velikog okvira – kvirinog feminizma – i još jedanput uključivanja novih i dotad marginaliziranih kategorija govornika. Kvirni feminizmi podvrgnuli su kritičkim promišljanjima same kategorije roda, spola i ljudske spolnosti. Pod utjecajem kvirne teorije, dovevši u vezu rod i spolnost, naglasili su duboku problematičnost uzimanja kategorija roda i spolnosti kao neupitnih kategorija te empirijskim lingvističkim istraživanjima potkopali njihovu binarnost i normativnost. U kvirnim feminizmima Bucholtz izdvaja tri lingvističke struje: teoretiziranje lezbijskih, gej i biseksualnih identiteta u jeziku, istraživanja jezika seksualnih praksi te jezično propitivanje roda u postmodernom feminizmu.

Interes za jezične upotrebe LGBT-skupina, istraživanje načina na koje oblikuju i izvode svoje identitete jezičnim praksama, kao i analiziranje

dominantnih diskursa o neheteroseksualnim identitetima i rodnim manjinama temeljne su teme kojima se bavi prva struja (Bucholtz 2018, 345). Pritom se i samom identitetu pristupa drukčije. Pod utjecajem kvirne teorije i suvremenih redefinicija toga pojma, pristupa mu se kao promjenjivom društvenom konstruktumu koji nije esencijalno obilježje govornika, nego **jezična izvedba**. Za ovo područje identiteti se izvode jezikom i u jeziku, ovise o raznolikim okolnostima, mijenjaju se prema njima i ne mogu se smatrati fiksnim obilježjima. Ideja o performativnosti identiteta u jeziku vezuje se obično za ime američke filozofkinje Judith Butler i njezino utjecajno djelo „Gender Trouble“ (1990.). Ovdje svakako treba upozoriti na pragmatolingvističku provenijenciju njezine ideje i činjenicu da je nadahnuće za svoju teoriju o rodu kao izvedbenome činu američka feministkinja djelomice pronašla u pragmatičari, u radovima Johna R. Searlea koji je kao Austinov sljedbenik nastavio razrađivati njegovu teoriju performativnih iskaza i govornih činova. Lingvistika je, prema tome, još jedanput bila inspirativna točka čiji je model prenesen u feminističku teoriju u kojoj je odigrao iznimno značajnu ulogu (v. Bertoša 2000).

Druga struja unutar kvirnih feminizama odmiče se od proučavanja načina na koje se spolnost kao identitet oblikuje i izvodi u jeziku i usmjerava prema istraživanjima seksualnih praksi. Bucholtz napominje kako je istraživanje upotrebe jezika u seksualnim kontekstima etički i praktički iznimno izazovno područje koje je u ranijim periodima obilježavala i određena kontroverzija (Bucholtz 2018, 346). Interes za seksualne prakse doveo je u središte proučavanja

pojam **žudnje** (Kulick 2018), a konkretnije mogućnosti lingvističkih proučavanja uključuju proučavanje i analizu jezičnih žanrova, poput primjerice, zavođenja, flertanja, osobnih oglasa, pornografije, seksualnih telefona itd. U njima govornici izvode i predstavljaju svoje u većem ili manjem stupnju erotske žudnje. Načini na koje govornici konstruiraju sami sebe kao spolno poželjne subjekte, načini na koje se obraćaju stvarnim ili zamišljenim objektima svoje žudnje, komuniciranje o žudnji i konstrukcija intimnosti između govornika također su teme koje u ovoj struji dolaze do izražaja. Ovo je područje utoliko vrlo blisko **semiotici**. Cameron i Kulick naglašavaju postojanje socijalne semiotike žudnje pod čime podrazumijevaju skup značenjskih resursa koji istovremeno i ograničavaju i omogućuju govornikove izbore onda kad izražavaju i komuniciraju o svojim žudnjama (Kulick i Cameron 2003, 114). Nameće se usporedba s Barthesom i njegovim djelom „Fragmenti ljubavnog diskursa“ (1977./2007.) u kojem se postavljaju pitanja o jeziku i osjećajima, no i s drugim francuskim autorima poput Kristeve, Lacana, Derridaa pa se može zaključiti da je ova struja uspostavila most između empirijskih lingvističkih istraživanja i semiotičkih i psihoanalitičkih teoretiziranja. U toj se struji tako razrađuju pristupi koji mogu objasniti kako se žudnja očituje kroz različite **semiotičke kodove**, bilo svjesne ili nesvjesne (gestualne, vizualne, taktilne, olfaktivne kodove koji se sijeku s jezičnima), kako se verbalizira preko jezičnih i semiotičkih praksi, djelovanja, komuniciranja i ponašanja. Govornici sa svoje strane prepoznaju da ti kodovi signaliziraju žudnju jer je riječ o znakovima koji se ponavljaju

i neprestano cirkuliraju u društvenom životu i njegovim medijskim reprezentacijama.

Konačno, **postmoderni** ili **poststrukturalistički feminizam** proučava binarne modele spola, roda i spolnosti, ali i nadilazi njihovu **binarnost** (Bucholtz 2018, 346). U lingvističkim pristupima riječ je o radovima koji se bave načinima nadilaženja binarnosti u jeziku, u jezičnim zajednicama **transrodnih i nebinarnih govornika** diljem svijeta, a ne samo u zapadnjačkoj kulturi: jezične upotrebe i jezična ponašanja transrodnih, transeksualnih i interseksualnih osoba, jezične izvedbe drag queens i drag kings, jezične upotrebe govornika nebinarnih identiteta u različitim kulturama širom svijeta, kao i ostalih, iz tradicionalne (lingvističke) perspektive, „izuzetnih“ govornika samo su neke od tema kojima se ova struja bavi.

3. Pomaci od jezika i roda prema jeziku i spolnosti

Interes za odnos jezika i spolnosti u lingvistici se obično vezuje za područje kvirne lingvistike. Općeprihvaćeno je da se njezin nastanak povezuje s feminističkom lingvistikom i da predstavlja širenje njezinih tema prema dotad zapostavljenim područjima. Kvirna lingvistika oblikovala se pod utjecajem kvirnih feminizama, kako je pokazala Bucholtz u članku razmatranom u prethodnom odsječku. Još jedno područje koje je snažno utjecalo na nju bila je kvirna teorija. No kvirna lingvistika nije jedino područje koje proučava složene veze između jezika i ljudske spolnosti. Njime se još bave **translingvistika**,

LGBT-lingvistika, lila lingvistika¹⁵ (eng. Lavender Linguistics) i još neke grane koje se zajednički objedinjavaju pod pojmom **studija jezika i spolnosti**.

Studiji jezika i spolnosti, dakle, krovno su područje koje u najširem smislu istražuje složene načine na koje je ljudska spolnost oblikovana u jeziku i raznolike **komunikacijske i diskursne prakse** koje su s njom povezane. Podjednako ih zanimaju **jezične upotrebe** u suvremeno doba kao i one u prošlosti. Raznolike lingvistike koje se podvlače pod njezin kišobran nerijetko se nalaze u međusobnim žustrim raspravama, prijedporima i teorijskim i metodološkim sukobima. Sumirajući prva desetljeća lingvističkih istraživanja u studijima jezika i spolnosti William Leap naglašava da je njihova temeljna karakteristika odmicanje od uvriježenih i unaprijed pretpostavljenih i definiranih pojmova identiteta, žudnji, izbora, ili binarnih opozicija muško-žensko, heteroseksualno-homoseksualno, homoseksualno-kvirno (Leap 2021, 3). Osim heteronormativnosti, homonormativnosti, marginalizacije, isključivanja, ističe se važna uloga transgresije, otpora, borbi za artikuliranje vlastita glasa i međusobno osnaživanje. Prvo desetljeće postojanja studija jezika i spolnosti prošlo je u raspravama oko identiteta, žudnji

15 Engleski termin Lavender Linguistic koji je, zajedno s terminom lavender languages, u svojim radovima najviše popularizirao američki antropolog i lingvist William Leap prevodi se ovdje hrvatskim leksemom lila. Lila se u Hrvatskom jezičnom portalu definira kao „blijedoljubičasta“ boja što u osnovi odgovara i boji lavande sadržane u engleskom terminu i koja se tradicionalno vezuje uz LGBT-svijet. Osim toga, stvoren je po uzoru na Lila inicijativu, prvu lezbijsku grupu u Hrvatskoj koja je osnovana krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća.

i načina na koji su jezično oblikovani, prenose se komunikacijom te izvode ili konstruiraju u jeziku. Kvirna se lingvistika u velikoj mjeri bavila upravo time (v. npr. Cameron i Kulick 2003; v. i Bertoša 2014, 169 i dalje). No ona se, kako primjećuje Leap, nije bavila samo LGBT-govornicima i njihovim jezičnim i semiotičkim praksama, nego i nenormativnim heteroseksualnim govornicima – zanimali su ju rod i spolnost koji se nalaze izvan normativnih zahtjeva i regulatornih kategorija (Leap 2021, 8). U tom smislu kvirnu lingvistiku u najvećoj mjeri zanima dekonstrukcija heteronormativnosti. Stvarne LGBT-govornike, posebice transrodne jezične prakse u svojim je istraživanjima marginalizirala. Štoviše, Leap, koji je otpočetak zadržao rezerviran stav prema kvirnoj lingvistici zalažući se za istraživanje jezičnih praksi gej muškaraca i žena u svakodnevnim komunikacijskim okolnostima (v. Leap 2002), drži da je oblikovana bez interesa za transrodne jezične prakse fokusirajući se na kritiku heteronormativnosti i muško-ženske binarnosti (Leap 2021, 9).

No rodne i spolne manjine u svojim zajednicama prakse također pokazuju tendenciju uspostave binarne opozicije norma i devijacija, jednako kao **heteronormativna** struja. U tom se smislu može govoriti o **homonormativnosti** koju je izvrsno analizirala i objasnila Anna Livia u svojem članku o osobnim oglasima u jednom francuskom lezbijском časopisu (Livia 2002). Livia je argumentirano pokazala kako je na francuskom homoseksualnom tržištu uspostavljena norma o tome kakva lezbijka treba biti i sve one koje se ne uklapaju u tu stereotipiziranu sliku jednostavno su unutar same zajednice marginalizirane (Livia

2002, 194). Idealna je francuska lezbijka u Livijinu korpusu oglasa žena koja odgovara kulturnom konstruktu tzv. „ženstvene“ žene, dok su one ostale eksplicitno odbačene. Posebice su markirane lezbijke za koje u francuskom lezbijskom slengu postoji pojam *camionneuse*. Takav identitet članice same zajednice opisuju kao „agresivnu, maskuliziranu, premissičavu, grubu i prostu lezbijku koja pije pivo i dolazi iz radničkog sloja“ (Livia 2002, 194). To je identitet koji je izrazito označen kao pejorativan i nepoželjan te posljedično unutar francuske lezbijske zajednice marginaliziran. Pritom nije samo problem u maskuliziranosti, jer neki identiteti koji također podrazumijevaju lezbijsku maskulinitet, ali i viši društveni status, mogu biti poželjnima, poput primjerice, *garçonne* ili *dandy* (Livia 2002, 206).

Studiji jezika i spolnosti usmjerili su svoj interes prema povijesnim temama i upotrebama jezika u prošlosti približavajući se time temama kojima se bavi historijska pragmatika. Radovi koji se bave jezičnim upotrebama LGBT-govornika u lokalnim kontekstima u prošlosti i načinima na koje su ti konteksti stvarali norme koje su dominirale određenim razdobljima u prošlosti nadilaze nekadašnji interes za „govor homoseksualaca“ kao argot, tajni kod kojim su međusobno signalizirali svoje identitete (v. primjerice Legman 1941./2006.).

William Leap u svojoj knjizi o jeziku prije Stonewalla pokazao je da su veze jezika i spolnosti cirkulirale javnim prostorima široko i otvoreno prije te revolucionarne pobune 1969. godine i to ne samo na rubovima i u sjenama javnih pogleda (Leap 2020, 24), nego podjednako u medijima

(na radiju, televiziji, kazališnim predstavama, u tisku, novinama, časopisima, literaturi), da u tim jezičnim razmjenama nisu sudjelovali samo govornici istospolne orijentacije, nego da su katkad riječ preuzimali i oni govornici koji nisu pripadali manjinskim jezičnim zajednicama. Također je pokazao da se jezične upotrebe LGBT-govornika u prošlosti ne mogu pojednostavljeno svesti na upotrebu **tajnih jezika** i zapečaćenih kodova, nego da su podjednako bile izražene preko vidljivih i javnih poruka (Leap 2020, 24).

U svojoj opsežnoj monografiji „Gay New York“ George Chauncey dotaknuo se i komunikacije i međusobna prepoznavanja gej muškaraca krajem devetnaestog i u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća. Pokazao je da je tajni jezik bio samo jedan od segmenata koji su sudjelovali u tom prepoznavanju i da je ulazio u relaciju s ostalim semiotičkim praksama poput izgleda, načina odijevanja, tjelesnih pokreta itd. Te gej semiotičke prakse bile su oblikovane prema dominantnoj kulturi, dakle, onako kako je dominantna kultura stereotipno zamišljala izgled i ponašanje kategorije muških homoseksualaca (Chauncey 1994, 167). No one su bile izravne i vidljive, poput raznolikih jezičnih praksi povezanih sa spolnošću koje su cirkulirale u trgovačkim, stambenim i javnim (parkovi, podzemna željeznica, kupališta) prostorima bez skrivanja (Chauncey 1994, 167). Upotreba različitih rodbinskih termina za oslovljavanje, poput primjerice „sestra“, „suprug“, „supruga“, „ljubavnik“, „prijatelj“, „tetke“, „majke“ također je formirala uređen i normiran jezični podsustav i uređena pravila upotrebe stvarajući nježnu ravnotežu između potvrđivanja i kršenja

konvencija dominantne kulture (Chauncey 1994, 291). Ocrtavši svu kompleksnost raznolikih kategorija kojima su društvo i znanost (ponajprije medicina) referirali na pojavnosti muške homoseksualnosti u to vrijeme, pokazao je kako su tzv. fairies doista činili posebnu kategoriju koja se za to vrijeme može smatrati srednjim spolom (Chauncey 1994, 47 i dalje).

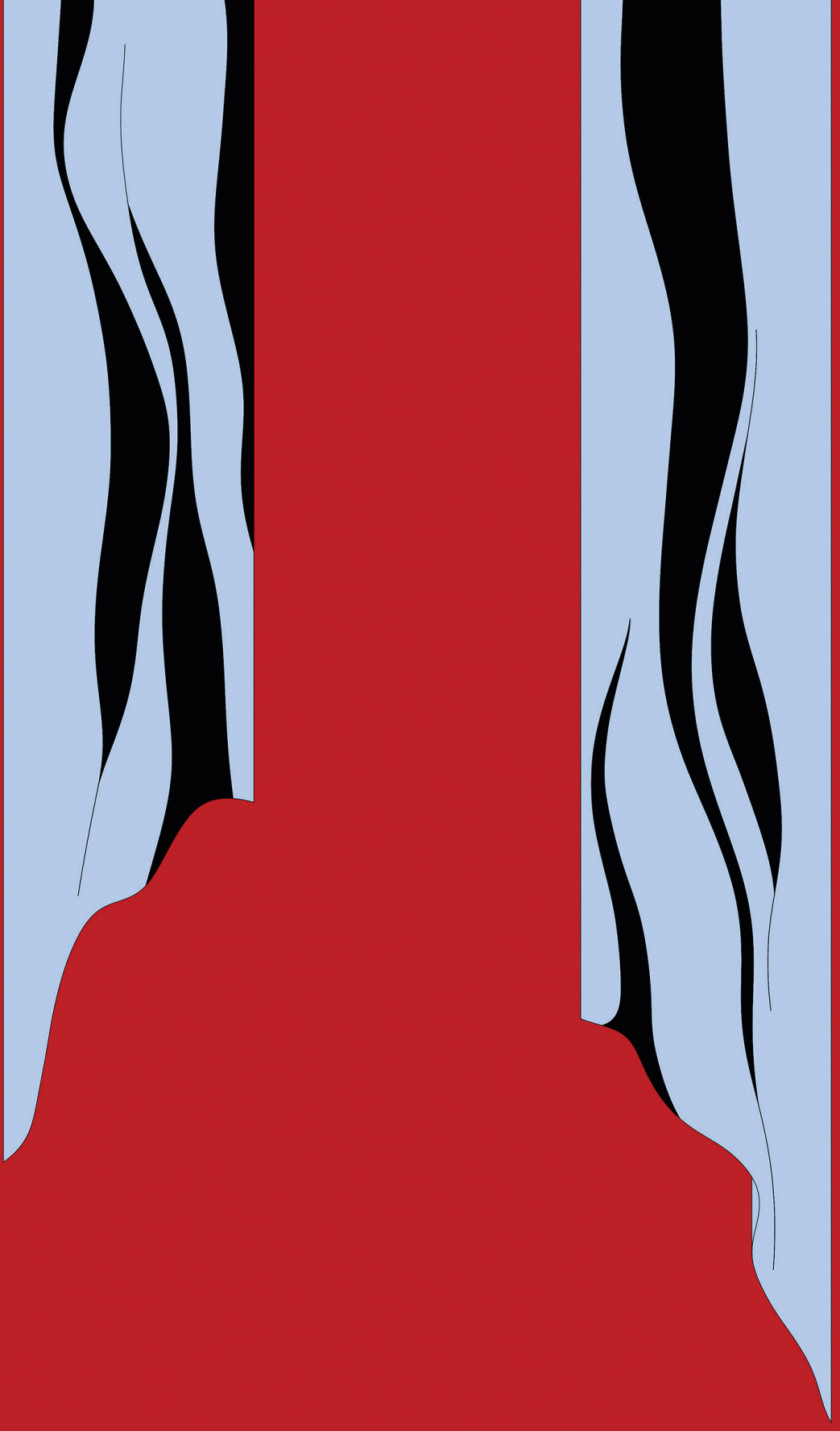
4. Zaključak

Uvevši u lingvistička istraživanja dotad nevidljive govornike i marginalizirane jezične upotrebe, rodna lingvistika zajedno sa svojim pandanom, studijima jezika i spolnosti, obogatila je znanost o jeziku trojako: novim teorijskim okvirima, metodološkim postupcima i temama. Pokazala je i dokazala koliko je važno prigrлити raznolikost jezičnih upotreba, odmaknuti se od vrijednosnih procjena i diskriminacija bilo govornika bilo njihovih iskaza i udaljiti se od predrasude da svi jezični ostvaraji ne mogu biti ravnopravnim objektima lingvistike. Time je ponovno aktualizirala riječi velikog Ženevljanina kojima završava ovaj tekst: „Sadržaj lingvistike tvore sve manifestacije ljudskog jezika, bilo da je riječ o divljim narodima ili o civiliziranim nacijama, o starim, klasičnim epohama ili o razdobljima propadanja, samo ako se u svakom razdoblju vodi računa ne samo o i pravilnu i 'lijepu' jeziku nego o svim oblicima izražavanja“ (Saussure 1916./2000, 20).

Zadaci

1. Nabrojite sličnosti i razlike između feminističke i rodne lingvistike.
2. Kako se u jeziku iskazuje žudnja?
3. Koje jezične karakteristike povezujete sa svakom od ovih aktivnosti:
 - igranje igrice s dobrim prijateljem/prijateljicom
 - pristupanje nepoznatoj osobi na ulici da biste pitali za smjer
 - razgovor sa samim sobom
 - razgovor s osobom za koju ste romantično zainteresirani
4. Razmotrite sljedeće primjere:
 - čovjek iz Neanderthala
 - čovjek doji svoje mlade
 - čovjek treba vodu, hranu i zaklon da bi preživio
 - malen korak za čovjeka, velik za čovječanstvo
 - čovjekov najbolji prijatelj je pas
 - čovjek u moru
 - prosječni čovjek
 - da je čovjeku suđeno da leti, imao bi krila

i odgovorite: Koje slike vam se pojavljuju tijekom procesiranja značenja ovih konstrukcija (da li vidite muškarce, žene, nebinarne osobe, rodno neobilježena bića...)? Koje su od ovih fraza najviše rodno specifične, a koje su opće i zašto?

Rod i mediji

Viktorija Car
Anja Matić

Ovo će poglavlje studenticama i studentima ponuditi tematiku vezanu za postupke konstruiranja roda u medijskim sadržajima, s posebnim naglaskom na to kako se osoba u medijskom prikazu svodi na objekt kroz prikaz tijela – ženskog, muškog ili onog koje nema binarnu matricu detektiranja.

Medijska konstrukcija roda

Rodni identitet društveni je konstrukt. Rod se razvija i živi u suodnosu s drugima, žudeći i (ponekad ili uglavnom) uspijevajući ispuniti potrebe pojedinca, ali i tuđa očekivanja. Suvremeno društvo nemoguće je opisati i razumjeti bez medija koji su preuzeli mnoštvo, i to ne samo društvenih funkcija i uloga pojedinca u svakodnevnom životu. Mediji su već odavno postali aktivni sudionici u procesu kreiranja identiteta osobe pa tako i njegove odnosno njene rodne dimenzije (Livingstone i Lunt, 2001: 5). Mediji konstruiraju sliku svijeta u kojem živimo kao i sliku uloge koju u njemu ostvarujemo bilo kao građani, korisnici, klijenti, angažirani pojedinci, djeca, mladi, odrasli, stručnjaci ili kreativci, žene ili muškarci, nebinarne osobe, opredijeljeni ili neopredijeljeni. Mediji pritom u svom razvojnom procesu daju prostor kreatorima medijskih sadržaja koji kopiraju društvene i komunikacijske obrasce te biraju reprezentirati samo odabrane društvene vrijednosti, ali i

stvarati nove. Problem nastaje kada reprodukcija pojedinih reprezentacija postane dugotrajna te „na razini neproblematiziranog zdravorazumskog poimanja društvene zbilje“ dobije status „‘prirodnog’, samopodrazumijevajućeg, logičnog, a zapravo se često radi o klišejima, stereotipima i predrasudama koji su u funkciji promicanja određenih ideološko-vrijednosnih sustava i hegemonijskih modela moći“ (Hromadžić, 2014, prema Car i Osmančević, 2016: 20).

U ovom poglavlju razložit ćemo načine kojima se u medijskom sadržaju konstruira rod, a u medijskim studijama analiziramo ih istraživačkim metodama i pristupima kao što su kvantitativna i kvalitativna analiza sadržaja, tematska analiza, analiza narativa, kritička analiza diskursa i druge. Riječ je o analizi medijskog teksta (pisanog ili audio-vizualnog), a ne načina kako ga publika percipira i razumije te dalje oblikuje i prenosi. Izbor metodoloških pristupa u ovom poglavlju, naravno, nije iscrpljen, a razlog tome je zadani opseg poglavlja. Također, izbor literature korištene u poglavlju prije svega je rezultat odabira onih bibliografskih jedinica koje se odnose na medijske studije i uključuju ulogu medija u konstruiranju roda. Poglavlje pritom ne uključuje svu literaturu o temi, a izbor je mogao biti bitno drugačiji ovisno iz kojeg dominantnog polja unutar društvenih ili humanističkih znanosti se tema ili problem sagledava.

Primjeri medijskog teksta navedeni u ovom poglavlju imaju prvenstveni razlog ilustrirati način konstruiranja roda i rodnih normi, a da pritom izbor primjera nije dio istraživačkog korpusa kojem je cilj kvantificirati značenja, povezivati ih

s izvorom (medijem) i iz toga izvoditi zaključke. Cilj poglavlja potaknuti je studentice i studente na kritičko „čitanje“ medijskog teksta, neovisno o kojem je mediju riječ i o kojem je tekstu (objavi) riječ, te u njemu prepoznati načine konstruiranja značenja koja se odnose na rod.

Krenimo od osnovnog medijskog znanja. Ulogu medija kao aktivnog sudionika u procesu kreiranja poruke artikulirao je Marshall McLuhan u svojoj poznatoj sintagmi „medij je poruka“ prije gotovo šest desetljeća (McLuhan i Fiore, 1967) i nevjerojatno je kako s razvojem novih digitalnih medija i platformi ova sintagma dobiva sve veći značaj. Medijski sadržaj, posebno u suvremenom kontekstu društvenih medija, kompleksan je spoj teksta, zvuka, fotografije i/ili videa i svaki od ovih elemenata reprezentira sadržaj koji prikazuje nizom prethodno napravljenih izbora onoga tko sadržaj kreira. Riječ je tu o **denotacijama** – značenjima nekog pojma koja ga izravno predstavljaju te **konotacijama** koje predstavljaju kulturna značenja koja su povezana s riječima ili frazama – one su subjektivna poimanja tog pojma (Car, 2021; više u Barthes, 1973). Primjerice, denotativno značenje imena „Maja Šuput“ je – hrvatska pjevačica popularne glazbe, a konotativnih značenja može biti onoliko koliko je pojedinaca koji značenje dodjeljuju tom imenu, npr. „žena, majka, kraljica“, „seks-simbol“, „pametna žena koja razumije biznis na estradi“, „glupa plavuša“, itd. Kao što vidimo iz ovih primjera, **jezik** je temeljni komunikacijski kôd koji prenosi značenje, pa je tako i glavni alat za manipulaciju. Jezik prenosi informacije, osjećaje i ideje (Berger, 2014: 16). Jezikom možemo prenijeti i strah i poželjnost, i mržnju i iščekivanje, i ljepotu i sram.

Možete li zamisliti naslov na nekom sportskom portalu „Lijepi Zadranin osvojio europsku broncu i kao pravi domaćin gostima na proslavi pripremio je odličnu pašticadu“? Vjerojatno ne možete – to je ipak neočekivan izbor. Ali naslov „Htio se ‘posladiti’ mladom podravskom Romkinjom, na kraju jedva izvukao živu glavu“ (Podravski list, 2022) već je normaliziran pa time i očekivan. Kod velikog dijela publike ovaj naslov ne izaziva niti čuđenje niti osudu seksističkog jezičnog odabira kojim se perpetuiraju **rodne norme** – ideja da mlada žena služi tome da se muškarac njom ‘posladi’.

Ipak, jezik u medijima rijetko funkcionira kao ogoljeni kôd, uglavnom je u funkciji naracije (pripovijedanja) o nekome ili nečemu pa tako govorimo o **medijskim narativima** (više u Gillespie i Toynebee, 2016; Fulton i sur., 2005). Pritom razlikujemo fabulu (ŠTO je sadržaj nekog medijskog teksta – što se dogodilo i u medijskom je sadržaju prikazano određenim redosljedom) i priču (KAKO različite osobe razumiju i tumače fabulu). Autorov odabir načina na koji će događaj biti predstavljen usmjerava razumijevanje i tumačenje onoga koji taj sadržaj gleda, sluša ili čita. Primjerice, već sam naslov „Kao prava domaćica Lepa Brena stavila je rubac na glavu i šlape na noge kao da je krenula prati prozore, a znamo da joj moda nikad nije bila najjača strana“ (tportal.hr, 2021) u sebi sadrži narative vezane uz bivanje „pravom domaćicom“ koja pere prozore, čime se javnosti naturalizira tradicionalna rodna uloga.

U medijima novinari ili drugi kreatori sadržaja jezik upotrebljavaju unutar nekog ideološkog okvira kako bi priči dali smisao pa govorimo o **medijskim diskursima** (više u Fairclough 1989;

1995; O’Keeffe, 2006). Jedan od ključnih pojmova u kritičkoj analizi diskursa jest pojam manipulacije, a riječ je o obliku zlouporabe moći i dominacije što dovodi do nejednakosti koja je u interesu onih koji manipuliraju, npr. pripadnici dominantne grupe, političari na vlasti, vlasnici korporacija itd. (više u van Dijk, 2006). Oblici manipulacije u medijskom kontekstu su multimodalni – mogu biti manipulacija jezikom, slikom, glazbom i sl. Kada je riječ o jezičnoj manipulaciji u medijskom diskursu, a koja se odnosi na rod – najčešći primjer je imenovanje. Tekstovi u kojima se spominje da su u kampanji za predsjedničke izbore sudjelovali Kolinda i Zoran Milanović bili su uobičajeni (Vrtič i Car, 2016). Možete li pronaći članak u kojem se spominju Zoran i Kolinda Grabar Kitarović? Teško, zapravo i nemoguće. Ženu je uobičajeno svesti na ime ili čak i nadimak, a muškarac zadržava ime i prezime, najčešće i funkciju. Kakva se poruka šalje u prvom, a kakva u drugom slučaju? U politici, ali i drugim ozbiljnim temama, svođenjem osobe na ime umanjuje se njena profesionalna funkcija, dok se stručnost i važnost upravo ističu imenovanjem osobe prezimenom ili imenom i prezimenom te ponajviše funkcijom koju osoba obnaša uz navođenje imena i prezimena.

Sljedeći način kako mediji konstruiraju stvarnost je izbor **okvira teksta ili kadra** (engl. framing) gdje je važno što se nalazi unutar njega, a što je ostalo izvan njega te je publici nepoznato odnosno nevidljivo (više u Van Dijk, 1988; 2009). Fotografija je najbolji primjer za razumijevanje okvira – zamislite da je u članku o direktorici jedne banke uz tekst objavljena fotografija na kojoj sjedi u društvu za stolom prepunim čaša i boca alkoholnih pića, ili je iz te fotografije izrezan

samo njen portret. Okvir je izbor pa prema tome medijski tekst ili slika nikada nisu niti mogu biti objektivno prenošenje realnosti. Uvijek je riječ o odabranom okviru izvan kojeg ostaje ono slučajno zanemareno ili namjerno izostavljeno (Hall, 1997).

Stuart Hall (1980; 1997) jedan je od utemeljitelja **teorije reprezentacije** prema kojoj se u medijima značenja dodjeljuju osobama, pojavama, događajima i pojmovima odabranim slikama i riječima kojima se oni u medijima prezentiraju. Hall upozorava da u analizi medijskog sadržaja uvijek obratimo pozornost tko ili što nedostaje, koga ili čega nema, i pokušamo pronaći odgovor – zašto. Naime, iako reprezentacije stvaraju pojedinci, interesne skupine, elite itd., mediji imaju moć odabrati i predstaviti nekoga ili nešto na jedan, točno određen način.

U takvoj medijski konstruiranoj stvarnosti pojedinac razumijeva postojanje **binarnosti** – tko smo „mi“ (npr. heteroseksualci) a tko su „oni“ (npr. homoseksualci), tko je „dobar“, a tko „loš“, odnosno brutalnim jezikom rečeno, tko je „ispravan“, a tko „neispravan“. Ceremonija otvaranja Ljetnih olimpijskih igara u Parizu 2024. upravo je izazvala brojne rasprave na ovu temu izazivajući komentare na društvenim mrežama koji nanose veliku štetu u društvu, diskriminirajući određene manjinske skupine, perpetuirajući rodne stereotipe o rodnim i seksualnim manjinama pa tako i **rodne norme** i **rodne uloge** prema kojima muškarac mora biti „macho“ i „hranitelj obitelji“, a žena treba biti lijepa i njegovana i baviti se djecom i kućanstvom. Tako je patrijarhalna ideologija ugrađena u medijske sadržaje te njima reprezentira nejednake strukture moći kroz tradicionalni prikaz ženskosti

i muškosti s ciljem održavanja rodne nejednakosti i seksualne podređenosti.

Prema **teoriji socijalnog identiteta** (Harwood i Roy 2005; Hogg 2020) nakon dugotrajnije izloženosti ovakvim medijskim sadržajima razvoj osobnoga identiteta pojedinca može se smanjiti, a ovakvi sadržaji mogu utjecati na samopredodžbu te osobe što je izravno povezano sa stupnjem poistovjećivanja s takvim medijskim sadržajem (Calvert i Wilson 2009; Martins i Harrison 2012). Problem je što medijski uvjetovana konstrukcija postaje jednim od ključnih čimbenika za razumijevanje pojava i fenomena u društvu, ali i mogućih utjecaja medija na društvene promjene, osobito kada je riječ o samostalnim percepcijama i interpretacijama. Važno je spomenuti i fenomen narcisoidnosti potaknute korištenjem društvenih medija (Casale i Banchi, 2020) kao i fenomen „ja-epistemologije“ (engl. I-epistemology, van Zoonen 2012) prema kojem pojedinci preispituju istinu odnosno povjerenje u medije i medijske sadržaje te se radije okreću ‘istini’ koja proizlazi iz osobnog iskustva i vrijednosnih stavova influencera i drugih poznatih ili slavni osoba koji objavljuju različite sadržaje na društvenim mrežama.

Društvene mreže, kao i svaki medij prije njih, promijenile su način konzumiranja odnosno izlaganja publika medijskim sadržajima (Car i Osmančević, 2024). Za **digitalne medijske publike** specifična je njihova aktivna uloga u odabiru medijskih sadržaja kojima se žele izložiti. Odabirom tema i profila koje prate na društvenim mrežama, korisnici se zapravo zatvaraju u tzv. eho-komore (engl. echo chambers, sobe u kojima odzvanja samo jeka) u kojima prate samo jednu vrstu sadržaja

npr. nogomet, savjete za šminkanje, religijski sadržaj ili objave o hrani i kuhanju. Algoritmi dodatno pojačavaju filtriranje sadržaja, nudeći korisnicima upravo onaj sadržaj koji su prethodno lajkali, komentirali ili se na njemu duže zadržali. Time publika od nekad masovne publike kakva je bila u 20. stoljeću kada su mnogi pratili isti masovni medij sadržajno raznolik, postaje nišna publika, kognitivno zarobljena unutar informacijski profiltriranog mjehurića (engl. filter bubble) u tom kontekstu i pasivna, namjerno isključena iz širokog spektra tema (više u Car i Jurišić, 2021). Pojedinci tako biraju biti u sadržajno ograničenom medijskom okolišu, izlažu se objavama istog tipa koje samo pojačavaju ili učvršćuju njihova prethodno formirana mišljenja, stavove ili vrijednosti, a s druge strane ostaju vlastitim izborom uskraćeni za mnoštvo informacija i potencijalnog znanja, time i suženih mogućnosti kritičkog promišljanja i procjene svijeta oko sebe. Publike kognitivno zarobljene suprotnim mišljenjima i vrijednostima **polariziraju društvo**, što u situacijama izraženijih političkih ili ekonomskih kriza može biti ključno za otvorene sukobe (Car, 2023).

Tijelo, a ne osoba: objekt poželjnosti ili žudnje

Kao i rod, i **ljepota** je društveni konstrukt. Ideal ljepote mijenjao se kroz stoljeća, a uvjetovan ponajprije ekonomskim poticajima. Nekada je lijepa žena bila dobro uhranjena čime je slala poruku financijskog statusa svoje obitelji. Danas

je lijepa njegovana žena ona koja je spremna potrošiti novac na kozmetičke preparate, skuplju prehranu, osobnog trenera/icu, ali i na pokoji zahvat estetske kirurgije. Naomi Wolf (2008) piše o „mitu o ljepoti“ prema kojem je ljepota „valutni sustav“ koji ne ugrožava mušku dominaciju (2008: 22). Zapravo je riječ o konstruiranom standardu ljepote koji se dominantno promovira u medijima i na kojem se temelji ženski identitet osjetljiv na vanjsko odobravanje čime se samopoštovanje žena stavlja na prodaju. Nametanjem ideje **poželjnosti** koja je uvjetovana izgledom i ponašanjem, žene su stjerane u svijet u kojem gube samopouzdanje.

Medijski prikaz savršenog ženskog tijela uglavnom se temeljio na vitkoj figuri, proporcionalnom obliku lica i tijela, čistoj i glatkoj koži, savršeno njegovanoj kosi, šminkom uljepšanim očima i usnama što potvrđuju brojna istraživanja (npr. Kuhar, 2005; Sarnavka, 2010; Bell i Dittmar, 2011; Wallis, 2011; Lubina i Brkić Klimpak, 2014; Romo i dr., 2016). Ponekad je dominirao trend mršavosti, pa trend mišićavosti, pa trend oblina po uzoru na sestre Kardashian. Međutim, neovisno kakav je izgled bio u trendu, kontinuum je taj da je tijelo uvijek prikazano kao **objekt** te potrošački artikl koji se zajedno s idealima ljepote i poželjnosti može kupiti i prodati (Scheper-Hughes i Wacquant, 2002). Govorimo o **komodifikaciji** – i ljepota i tijelo postaju roba koja je na prodaju (McLoughlin, 2017). Koncept komercijalizacije tijela primjenjuje se ponajprije na žene, ali sve češće i na muškarce, a tijelo se prezentira za komercijalne primjene u skladu sa standardima i zahtjevima industrija (Adamović i Maskalan, 2011: 54). Medijska industrija danas često promovira pasivnu i nekritičku konzumaciju sadržaja, dajući prednost tržišnim interesima (Ryan i Cook, 2015).

Poželjnost nije nešto s čime se rodimo. To je karakteristika koju osoba može utjeloviti, a definira se seksualnom privlačnošću i uopće nečim vrijednim posjedovanja (Gajger i Car, 2020: 106). Davnih 1950-ih, Sartre je želju definirao kao težnju za posjedovanjem suštine „onog drugog“ (Sartre, 1956: 394, prema Gorton, 2008: 10). Stoga nije neobično da je komodifikacija želje, odnosno poželjnosti, jedan od temeljnih izvora profita marketinške industrije. Prodaja poželjnosti kao tržišne robe, a potom i reklamiranje određenih proizvoda kao važnog čimbenika koji će pridonijeti individualnoj razini poželjnosti, nije usmjerena samo na žene, već i na muškarce. Jedina je razlika što su „muškarci naučeni željeti, a žene da budu poželjne“ (Gorton, 2008: 13).

Budući da je ljepota ništa drugo nego roba na prodaju i njezini standardi se mijenjaju ovisno o tome kada tržište postane zasićeno nekim proizvodima, odnosno kada se otvori mogućnost za razvoj novog tržišta što omogućuje neki novi trend. Primjerice, tržište se zasiti proizvodima za njegu duge i bujne kose, ali se otvori tržište ekstenzija za kosu. Onda se npr. zasiti tržište umjetnih noktiju, a počinje se razvijati tržište proizvoda za njegu i brži prirodni rast noktiju. Primjer naslova u medijima je sljedeći: „Crvenokosa žena je plavuša novog doba, prpošna i prgava. Crnka i brineta mogu postati dosadne, a to će spriječiti nekoliko pramenova“ (24sata.hr, 2009). I tako se to u ciklusima izmjenjuje, a žena ostaje percipirana kao „nemisleći objekt s novčanikom u ruci“, odnosno bankovnom karticom, koja je spremna trošiti na svaki novi proizvod i trend ne preispitujući konstrukt ljepote i vlastitu potrebu stalnog sustizanja tog ideala.

Jedna od trajnih inačica standarda ljepote je izgled porno-glumice. **Pornografija ljepote** (McNair, 2004) kao standard fizičkog izgleda seksualno poželjne žene normalizira se upravo kroz pop kulturu – kroz video igre, filmove, ali i glazbene video spotove, posebice kada je riječ o pop i r'n'b glazbi (Wallis, 2011; Aubrey i Frisby, 2011; Frisby i Aubrey, 2012), ali i u industriji ženskih parfema (Gajger i Car, 2020) kao i proizvoda muške kozmetike i donjeg rublja.

I u svijetu i na Balkanu brojni su primjeri televizijskih voditeljica, reality-show zvijezda ili pjevačica raznih varijanti zabavne glazbe, od rapa do cajki, koje izgledaju poput porno-glumica – tijelo i lice izvještačeni su im kirurškim intervencijama, odijevaju se tako da primarno istaknu grudi i stražnjicu – svojim izgledom pozivaju na iskorištavanje, a ne na poštovanje. Svojim ponekad i karikaturnim izgledom, hiperseksualizirane, u dijelu publike izazivaju podsmijeh i potrebu za omalovažavanjem zbog nedostatka kognitivnih sposobnosti, pa se postavlja pitanje: zašto neke žene i djevojke žele izgledati kao porno-glumice da bi potom bile ismijavane i iskorištene, ponekad na žalost i kažnjene različitim oblicima fizičkog nasilja?

Istraživanja o utjecaju medijskih prikaza ljepote na žene i djevojke pokazala su kako upravo pokušaji sustizanja medijski prezentiranog „poželjnog izgleda“ snažno utječu na stvaranje stavova o vlastitom fizičkom izgledu te uvjetuju nezadovoljstvo vlastitim tijelom (Signorielli, 2001; Walter, 2011). Pokušavanje postizanja ideala ljepote koji su bili usko povezani uz mršavost u razdoblju takvog trenda rezultirali su

poremećajima u prehrani kod djevojaka i žena od kojih su najčešći anoreksija i bulimija (Murrayi dr., 1996; Dohnt i Tiggemann, 2005; Götz i Mendel, 2016).

Također, iako je puno češća stereotipizacija ženskog tijela i tzv. ženstvenog ili manje ženstvenog načina odijevanja, ovaj isključujući tretman na vlastitoj koži osjećaju i muškarci i nebinarne osobe. Jedan od poznatijih primjera u 2024. godini u hrvatskim i medijima susjeda bilo je prenošenje vijesti o tadašnjem pobjedniku Eurosonga. Nemo, predstavnik Švicarske, odnosno njegova pobjeda i talent ubrzo su pali u drugi plan u očima javnosti jer je švicarski predstavnik, nebinarna osoba, tijekom nastupa nosio suknju, a tijekom predstavljanja i nebinarnu zastavu. Mnogima je to zasmetalo pa je Švicarac otvoreno kritiziran, pa čak i omalovažavan, a neki od medijskih naslova glasili su: „Kaže da nije NI MUŠKO NI ŽENSKO, na sceni nosio suknju i IMAO NOKTE“ (Kurir.rs, 2024), „Znate li što je pobjednik Eurosonga: ‘Nisam ni muško ni žensko’“ (Direktno.hr, 2024). Ovim pristupom mediji su poslali jasnu poruku da svatko tko je fizički drugačiji od nametnute i normalizirane norme može i treba biti kritiziran, promovirajući pritom uniformnost i gušeći ljudske slobode izričaja.

Rod kroz muški pogled (engl. male gaze)

Koncept „pogleda“ u feminističkoj teoriji filma temelji se na psihoanalitičkoj teoriji koju su izvorno postavili Freud i Lacan. Užitek gledanja prema Freudu proizlazi iz spolnog nagona i voajerizma koji su povezani s dominantno-

podložnim ponašanjem (Freud i Strachey, 1989) dok je za Lacana „pogled” smješten negdje između oka i onoga što se vidi. Gledanje ne uključuje samo čin gledanja, već i prevođenje, tumačenje i svijest da se vidi (Grosz, 2002).

Govoreći o „pogledu” kroz koji se u filmu ili u medijima prikazuje žena ili muškarac, mnogo češći je „muški pogled“ (engl. male gaze), koncept koji je popularizirala filmska teoretičarka Laura Mulvey. U svom eseju „Vizualni užitak i narativni film” (1975) pisala je o patrijarhalnoj konstrukciji pogleda. Naime, prema teoriji o „muškom pogledu” ženu se prikazuje kao objekt muškog užitka i želje te je pritom pogled publike u skladu s pogledom muškog protagonista. Mulvey je prva artikulirala ovaj teorijski okvir koji je od tada proširen i primijenjen na širok raspon medijskih i kulturnih tekstova (Nye, 2005) ističući neravnotežu moći i objektivizaciju koja je vidljiva u većini „mainstream” vizualnih prikaza. Mulvey (1975) je u svom eseju zaključila da se u klasičnim hollywoodskim filmovima (posebno Hitchcockovim) ženi tradicionalno namjenjuje ekshibicionistička uloga u kojoj je prikazana kao nešto stvoreno za gledanje (engl. to-be-looked-at-ness). Tako su ženski likovi među širokom publikom pogrešno elaborirani kao erotski objekti za gledatelje. Sukladno tome, autorica je psihoanalitički koncept skopofilije (gledanje koje je samo po sebi izvor zadovoljstva) povezala s gledateljevim voajerskim maštarijama u kojima se često poistovjećuje s filmskim likovima. Pitom je ženama oduzeta moć gledanja, odnosno fokalizacije u filmu (Fecé, 1990).

Zahvaljujući utjecaju patrijarhata, većina klasičnih hollywoodskih filmova snimljena je na

način da se gledateljeva identifikacija poklapa s onom muškog lika te se na taj način stječe kontrola nad ženskim likom na ekranu (Vojković, 2008: 71-73). Iako je beskonačno mnogo primjera, navest ćemo dva popularnija koji mogu poslužiti za analizu: *Vuk s Wall Streeta* (2013) Martina Scorsesea ili *Bilo jednom u Hollywoodu* (2019) Quentina Tarantina. Likovi u takvim filmovima binarno su podijeljeni na aktivne i pasivne, gdje je muškarac onaj koji je aktivan i nositelj radnje, a ženski lik je pasivan.

Kako prepoznati male gaze? U takvim filmovima ili drugim medijskim sadržajima scenarij je prilagođen muškom pogledu – naracija je dominantno muška i usredotočena na muškog protagonista; žena je pasivni objekt svedena na tijelo, a vizualne tehnike koje pridonose objektivizaciji naglašavanjem ženskih atributa su plan (udaljenost kamere od objekta snimanja), rakurs (kut snimanja), vrsta kadra itd. Na ovaj način vizualni sadržaji koje svakodnevno konzumiramo jačaju rodne stereotipe i održavaju neravnotežu moći između muškaraca i žena, utječući na društvene norme i obrasce kao i očekivanja koja se odnose na rodne uloge. Također, istraživanja pokazuju da očekivanja prema ženi koja proizlaze iz muškog pogleda dovode do većeg srama prema vlastitom tijelu kao i do društvene anksioznosti kod studentica u usporedbi s očekivanjima ženskog pogleda (Calogero, 2004).

Upravo se zato u rodnim i feminističkim studijama muški pogled prati u odnosu na patrijarhalni nadzor nad ženskim tijelima, a uočljiv je kako u tradicionalnim medijima tako i na društvenim mrežama koje su prepune primjera

iluzije posjedovanja i kontrole. Štoviše, prema Oliver (2017) čini se da su društvene mreže proizašle iz psihičkih želja koje je Mulvey opisala, kao što su voajerističke, fetišističke i posesivne fantazije muškog pogleda kojeg ispunjava dio žena. Tako neke žene i djevojke objavljuju selfije i videa oponašajući poze povezane s muškim pogledom kao što su primjerice napućene usne, raširene velike oči, istaknuti dekolte ili istaknuta stražnjica.

I pornografija je jasan primjer normaliziranog muškog pogleda jer je većina snimki namijenjena muškoj publici te je muškarac jedini aktivan agent s kojim se publika želi poistovjetiti (narcizam), a žena je reducirana na pasivni fragmentirani objekt, odnosno fetiš čiji užitak nije ključan niti nužan. Ipak, u javnom prostoru se rijetko kritički govori o ovoj rodnoj diskriminaciji koja mnogim ženama naizgled ne predstavlja problem o kojem bi se trebalo aktivno razgovarati. Jedan od potencijalnih odgovora zašto je to tako nudi Glapka (2018) koja ističe kako je ženski odnos prema muškom pogledu prepun dvosmislenih mjesta djelovanja i podložnosti.

Dok su u 20. stoljeću muškarci na televiziji često prikazivani kao nesposobni muževi i očevi (Kaufman, 1999), studija Deane Rohlinger (2002) pokazala je da erotični muškarac sve više postaje prikaz koji dominira glavnim koncepcijama muškosti. Ponajprije komercijalni brendovi sve više daju prioritet prikazivanju muževnog tijela (Beynon, 2002). Ovaj trend je dodatno ilustriran rastućom tendencijom da se muškarci prikazuju kao objekti seksualne želje, kao one „koje treba gledati“ čak i u kontekstima koji nisu otvoreno seksualni (MacKinnon, 2003).

Međutim, iako je muški pogled primjenjiv i na prikaz muškosti, muškarac prikazan kao objekt ipak zadržava moć nad ženom, nije joj podređen kao što je ona njemu. O toj poziciji moći vezanoj za seksualnost pisao je Anthony Giddens (1992) u svojoj utjecajnoj knjizi o evoluciji osobnih odnosa „Transformacija intimnosti: Seksualnost, ljubav i erotika u modernim društvima”. Njegove teorijske pretpostavke temelje se na raspadu nejednakih društvenih podjela i ravnopravnosti spolova. Raspravljajući o tome kako se razvijaju tradicionalne podjele između muškaraca i žena u intimnim odnosima, kroz prizmu seksualnosti, Giddens tvrdi da je seksualna kontrola muškaraca nad ženama puno više od usputne značajke modernog društvenog života. Nadalje, povijesna podjela na „čestite” i „raspuštene” žene sada je zamijenjena modernom paradigmom o slobodnom izboru „prema kojoj žene odbijaju mušku seksualnu dominaciju” (Giddens, 1992: 8).

Postfeminističke heroine – samoobjektivizirani seksualni objekti

Postoje četiri vala feminizma (više u Prlenda i Davorija, 2019: 56-65), a treći se val često naziva **postfeminizmom**. Njegova obilježja prisutna su i u trenutnome, četvrtome valu kojeg karakterizira sveopća inkluzivnost i vrlo pozitivni stavovi o tijelu i seksualnosti. Naime, postfeminizam se kao koncept pojavio 1980-ih i dobio na značaju 1990-ih, a opisivan je kao novi oblik feminizma ili kulturološki otpor feminističkim idealima (Nicol, 2009).

Kao suprotnost objektivizaciji ženskog tijela, postfeminizam je prema Gill (2007) jedinstveni okvir koji obilježava nekoliko ključnih karakteristika: 1) koncept tjelesnog vlasništva gdje pojedinci percipiraju i upravljaju svojim tijelima; 2) individualizacija koja uključuje internaliziranje društvenih normi i očekivanja i 3) samonadzor koji odražava povećanu svijest i regulaciju vlastitog ponašanja i izgleda. Dakle, naglasak postfeminizma je na individualizmu i osobnom izboru, a koncept prepoznaje i da su ženski identiteti višestruki (ovise o rasi, klasi, seksualnosti, itd.), odnosno da ne postoji jedinstveno iskustvo ženstvenosti.

Koncept je u popularnim TV serijama i filmovima 1990-ih i 2000-ih redefinirao koncept ženstvenosti, nudeći novi pristup razumijevanju ženstvenosti izvan patrijarhalnih narativa i feminizma drugog vala (Kotliuk, 2022). Neki od primjera su serije *Sex i grad* (1998-2004, r. Darren Star) i *Buffy ubojica vampira* (1997-2003, r. Joss Whedon), a filmovi *Dnevnik Bridget Jones* (2001, r. Sharon Maguire) i *Charlijevi anđeli* (2000, r. Joseph McGinty Nichol).

Uz to, postfeminizam promiče ideju da pojedinci imaju autonomiju u donošenju odluka. Uključuje i oživljavanje tradicionalnih predodžbi o prirodnoj spolnoj razlici, sugerirajući inherentnu i jasnu odvojenost između muškog i ženskog identiteta (Gill, 2007). Ovaj *girl power* narativ prihvatila je i popularna kultura, što je vidljivo u usponu *do-me* feminizma koji naglašava seksualno osnaživanje i individualni užitak, kao i u komodifikaciji feminističkih ideala (Genz, 2009).

Postfeministička žena tako može biti posvećena karijeri, ali i izgledu. Dominantna i samopouzdana, ali istovremeno i nježna i „ženstvena”.

Međutim, mnogi kritičari tvrde da je ovdje riječ o prividnome osnaživanju, prikrivajući stalne rodne nejednakosti i strukturne prepreke s kojima se žene i dalje suočavaju (Nicol, 2009.) Postfeminizam je zato često kontradiktoran fenomen koji odražava stalnu borbu za pomirenje feminističkih ideala sa stvarnošću postmodernog, neoliberalnog društva. Ujedno, pokret je nefleksibilan i promiče konzumerizam samopoboljšanja koji nije dostižan/dostupan svima, istovremeno naglašavajući važnost konvencionalnih normi namijenjenih ženama (Mihaila i Mateescu, 2017). Sukladno tome, postfeminizam u masovnim medijima perpetuira ideju da žene zahtijevaju osnaživanje putem transformacije, pritom zanemarujući društvene i političke implikacije ranijih feminističkih postignuća.

Osim potrošačkih navika i praksi, postfeminizam je nerijetko klasno, dobno i rasno ekskluzivan jer je orijentiran prema mladim bijelkinjama iz srednje klase. U ovom primjeru očit je nedostatak interseksionalnosti, točnije riječ je o neuspjehu u prepoznavanju povezane prirode društvenih kategorija poput rase, klase, spola i seksualnosti, odnosno njihov utjecaj na iskustva, privilegije i potlačenosti što rezultira sustavnom diskriminacijom (Crenshaw, 2017).

Nadalje, prisjetimo se da je u fokusu pokreta osnaživanje individue, čime se može olako zanemariti širi sustavni i strukturni problemi opresije žena kao što su primjerice razlike u plaćama, rodno uvjetovano nasilje i institucionalni

seksizam. Unutar pokreta prisutna je i iluzija jednakosti koja nalaže da feministički aktivizam više nije potreban i/ili da je zastario. Umjesto emancipacije i otvorenog razgovora o ženskom kompleksnom identitetu, pokret kontradiktorno može doprinijeti kreiranju narativa u kom se ignorira rodna nejednakost. Postfeminizam stoga ne bi trebao odbaciti prijašnja načela feminizma, već biti njegova nadogradnja koja se nastoji prilagoditi suvremenoj stvarnosti i odgovoriti na nove izazove s kojima se suočavaju žene diljem svijeta.

Je li body positivity nužno pozitivan?

Love your body (LYB) pristup je koji se pojavio kao pokušaj etabliranih medija da adekvatno odgovore na feminističke kritike onoga što je okarakterizirano kao 'nerealno' i 'štetno' prikaz idealnog tijela. Široki doseg i prihvaćenost osigurao mu je razvoj društvenih medija (Messaris, 2012). Trend ljubavi prema tijelu (engl. body positivity), ujedno kreira i izrazito postfeminističku artikulaciju seksizma, koji značajno odudara od ranijih oblika poput tradicionalnog seksizma i patrijarhalnih normi koje su nametale stroge standarde ljepote i uloge žena u društvu (Gill i Elias, 2014). S obzirom na to, postfeministički pristup je nerijetko „dvosjekli mač“ jer je naizgled sve dopušteno, a ta ista tzv. sloboda nerijetko je prepuna nametnutih normi i novih standarda društvenog konstrukta ljepote koji se u novije vrijeme mijenjaju brže no ikad. Ipak, promicanjem različitih i autentičnih prikaza tijela u medijima, body positivity za cilj naizgled ima

stvoriti inkluzivniji i realističniji prikaz ljepote i tijela. Stoga body positivity nije nužno, ali može poslužiti kao sredstvo za ostvarivanje prikrivenih ciljeva pod krinkom feminizma i samoljublja.

Zato ćemo u ovome dijelu poglavlja, imajući u vidu postfeministički pristup, definirati što je body positivity i pokušati razumjeti zašto je toliko popularan na društvenim mrežama (pogotovo na Instagramu i TikToku), zašto se skoro uvijek odnosi samo na žene i žensko tijelo i je li nužno inkluzivan i pozitivan. Također, kritički ćemo razmotriti je li to adekvatan odgovor na dominantni i patrijarhalni muški pogled ili je samo riječ o sofisticiranom paravanu za realizaciju komercijalnih interesa kao i novi izgovor za nametanje novih standarda ljepote.

Body positivity kao pokret za cilj ima promicati prihvaćanje i uvažavanje različitih tipova tijela, poboljšati zadovoljstvo izgledom vlastitog tijela i emocionalnu dobrobit te dovodi u pitanje nerealne društvene standarde ljepote. Prije iznimne popularnosti i dobivanja na značaju putem društvenih mreža, jedna od popularnijih kampanja bila je ona kozmetičke kompanije Dove „Campaign for Real Beauty“ koja je za cilj imala osporiti podržavanje krutih normi ljepote u industriji (Gill i Elias, 2014), prepoznajući inherentnu ljepotu u različitosti. Međutim, upravo takve tjelesno pozitivne inicijative mogu biti prepune kontradikcija, ojačavajući pritom određene postfeminističke ideale (Gill i Elias, 2014). Krenimo od pozitivnih – evo zašto body positivity može biti emancipacijski.

Body positivity prije svega prenosi ideju da sva tijela nisu ista i da to ne mogu ni biti te da

ih je važno voljeti i prihvatiti. Pokret na taj način sudjeluje u borbi protiv društveno nametnutih standarda ljepote koji uključuju ideal mršavosti koji nameće izgladnjivanje, ideal mišićavosti koji nameće pretjerano vježbanje, te ideal oblina – izgleda dijelova tijela kao što su usne, obrazi, grudi i stražnjica koji zahtijevaju plastične operacije. Riječ je o standardima od kojih je većina nametnuta ženama, a ne muškarcima. Zato se body positivity najčešće obraća upravo njima otvoreno promičući različite reprezentacije tijela u medijima i javnom diskursu.

Neki od primjera medijske reprezentacije su filmovi Grete Gerwig (npr. *Lady Bird*, *Little Women*) koji često pružaju nijansirane portrete ženskih likova s različitim tipovima tijela i iskustvima, kao i TV serije *Shrill* (Hulu) i *This Is Us* (NBC). Iste ideje promiče i pjevačica Lizzo kroz svoju glazbu i medijsku prisutnost, a Aerie #AerieREAL kampanja donjeg rublja i odjeće promovirala je prirodan izgled tijela prikazujući neretuširane fotografije modela koji su nosili njihovu odjeću.

Trenutno je najprisutnija i najpopularnija prezentacija body positivity pokreta na društvenim mrežama, a kontinuirano je plasiraju influenceri i online aktivisti. Neki od primjera na Instagramu su @tessholliday, @spencer.barbosa, @camillalor, @nabela i @mayandnate. Sve popularniji je i TikTok gdje su nositeljice promocije body positivity pokreta također žene: @brittany_broski („Kombucha Girl” video), @thebirdspapaya (Sarah Nicole Landry), @danikabrysha (Danika Brysha) i @mikzazon (Mik Zazon). Ističu se i online kampanje

#EffYourBeautyStandards (kreatorica je Tess Holliday, a cilj kampanje je poticanje dijeljenja fotografija i priča koje redefinišu tradicionalne standarde ljepote) i #NormalizeNormalBodies (kampanja kojom se potiče dijeljenje nefiltriranih i neretuširanih fotografija kako bi se promoviralo prihvaćanje prirodnih tijela svih veličina i oblika).

Upravo ovakve i slične reprezentacije tijela na društvenim mrežama pokazuju potencijalne koristi za stvaranje pozitivne slike o vlastitom tijelu. Međutim, potrebna su daljnja istraživanja kako bi se potvrdili stvarni učinci te istražio odnos između pozitivnog prikaza tijela i objektivizacije (Cohen i sur., 2021). Ovakav narativ nastoji prikazati ženu na način koji je vjeran njenim iskustvima iz stvarnog života, što naravno uključuje individualan tip tijela i izgleda. S obzirom da je ovakav pristup protuteža dominantnom muškom pogledu (engl. male gaze), može li ovo biti tzv. ženski pogled (engl. female gaze)?

Što je uopće female gaze i kako on propituje mušku dominantnu reprezentaciju žena u medijima? Koncept „ženskog pogleda“ pojavio se kao kritički odgovor na „muški pogled“ koji je stoljećima dominirao, i još uvijek dominira vizualnom kulturom. Nasuprot njemu, ženski pogled nastoji povratiti djelovanje i subjektivnost žene, pozicionirajući ju kao aktivnu promatračicu i tumačiteljicu vlastite reprezentacije (Bihlmeyer, 2003). Ovakva promjena u perspektivi ekranizirana je u filmu Jane Campion *The Piano* (1993), koji predstavlja upečatljiv primjer ženskog pogleda unutar ograničenja konvencionalne holivudske naracije (Bihlmeyer, 2003) jer u filmu umjesto očekivane objektivizacije ženskog

tijela pratimo osjećaje i razmišljanja glavne protagonistice Ade. Female gaze prikazan je i u adaptaciji ostvarenja *Little Women* iz 2019. godine redateljice Grete Gerwig. Gerwig je, kao što je već spomenuto, hvaljena upravo zbog svoje subverzije tradicionalnih rodni normi i portretiranja žena kao aktivnih, složenih i višedimenzionalnih likova (Salsabila i sur., 2022), što one i jesu.

Ipak, body positivity često je selektivan te mu nedostaje raznolike reprezentacije koju na prvi pogled promovira. Samoljublje i demokratizacija ljepote nerijetko postaju zbunjujući i prepuni kontradiktornih poruka čime se otvara prostor za skrivene motive kojima se nameću novi nerealni standardi ženske ljepote poput idealizacije samo određenih tipova tijela (ekstremno vitkog ili krupnog). Također se nerijetko iz pokreta isključuju starije osobe i osobe s invaliditetom (ekskluzija unutar inkluzivnosti) te se body positivity koristi kao strategija koja može dovesti do stvaranja novih estetskih standarda koji su komercijalno isplativi, samim time nedostupni i nedostižni svima te koji nužno ne odražavaju stvarnu raznolikost ljudskih tijela. Zato se s kritičkim odmakom pitamo je li body positivity do kraja pozitivan?

Body positivity kao pokret može biti problematičan jer suptilno nameće nove regulacije i pravila za žene. Gill i Elias (2014) zaključuju da više nije dovoljno raditi na tijelu, i disciplinirati ga, već lijepo tijelo mora pratiti lijepi um. Žene su sada prisiljene transformirati ne samo svoja tijela, već i mentalnu sliku o sebi. Ovaj pristup nalaže usvajanje afirmativno samouvjerene

dispozicije, bez obzira na nečije istinske osjećaje. U prijevodu, treba prihvatiti svoje tijelo, kakvo god ono bilo, što nije lak zadatak svakoj ženi unatoč javnoj podršci i kampanjama. I dok smo prije bile okrenute fizičkom rezultatu strogo prateći svoju kilažu i svakodnevno odlazeći u teretanu, to više nije dovoljno jer u eri ljubavi prema tijelu napredovanje se proteže izravno od teretane do terapeutovog kauča (Gill i Elias, 2014). „Ljubav prema tijelu“ tako je postala imperativ i novi svojevrsni pritisak. Disciplina nad vlastitim tijelom pomaknuta je ka disciplini nad mentalnim zdravljem što postaje novi projekt tzv. rada na sebi – čime pokret body positivity prestaje biti potpuno oslobađajućim kakvim se prvotno činio. Ljepota postaje stanje uma, a što ako um nije spreman prihvatiti takav imperativ ljepote, kao što se, primjerice, mnogi ne osjećaju dobro pokušavajući prihvatiti nametnuti imperativ sreće.

Sljedeći problem ovog pristupa je taj što je i prirodno „nesavršeno“ tijelo ipak visoko estetizirano. Što to znači i kako to prepoznati? Nikada nije bilo više retuširanih i atraktivnih slika uglavnom mladih žena čija je najčešće bijela koža uglavnom bez dlačica. Osim očite vizualne isključivosti koja se sporo redefinira i mijenja, glavni problemi ostaju komodifikacija tijela i njegova komercijalizacija. Mnogi brendovi i kompanije prepoznali su potencijal body positivity pokreta te su ga instrumentalizirali u marketinške svrhe. Ove kompanije često angažiraju estetski privlačne modele i osmišljavaju kampanje kako bi dominantno promovirale svoje proizvode, a tek usput prenosile poruke o prihvaćanju tijela kakvo ono prirodno jest. Estetika je ovdje isključivo u funkciji komodifikacije

ideje prihvaćanja svoga tijela pa se nameće pitanje – gdje je ovdje nestao feminizam i zašto se tijelo žene opet koristi isključivo s ciljem prodaje i stjecanja profita.

Navedenu komercijalizaciju iskoristili su mnogi influenceri i poznate osobe koji promoviranjem body positivity pokreta ipak primarno reklamiraju odjeću, obuću, šminku ili druge kozmetičke proizvode. Također u tom prikazu tzv. realnosti koja je estetski dotjerana, kontradiktorno se stvaraju nerealna očekivanja kod publike o tome kako bi body positivity trebao izgledati. Što s tijelom koje se prirodno uklapa u neki prethodni konstrukt ljepote – mršavo je, mišićavo, oblih grudi i stražnjice? Postaje li takvo tijelo neprihvatljivo u trendu „nesavršenosti kao nove savršenosti“. Medijska reprezentacija prati istu logiku pa se fokusira na vizualnu privlačnost pojedinaca, a članci, reklame i emisije često biraju estetski ugodne slike i priče koje privlače mainstream gledatelje, ne nužno prikazujući realistične i raznolike prikaze tijela. Na ovaj način stvara se začarani krug pretjeranih očekivanja. Nerealni standardi i očekivanja od prije dobili su svoj plot twist, odnosno adaptirani nastavak ususret visokoj estetizaciji i želji za profitom (Sastre, 2014).

Stoga svaki trend treba uzeti u obzir s oprezom i kritički ga preispitati prije prihvaćanja. Zato na kraju ovog poglavlja postavljamo pitanje stoji li iza pokreta body positivity dobar PR koji prodaje proizvode i usluge ili ne postoji nikakva skrivena namjera. Naravno, svjesne smo da su promjene uglavnom spore, i iako su ponekad inicirane skrivenim namjerama, kroz vrijeme

postaju vidljive – u ovom slučaju u kontekstu prikaza i prihvaćanja ženskog tijela. Važno je ipak uvijek iznova razotkrivati dobro kamuflirane mitove i društveno nametnute konstrukte o ženskoj ljepoti koji se temelje na profitnim interesima velikih kompanija i brendova kao i pojedinaca koji s njima surađuju.

Zaključak: Kritičko mišljenje kao preduvjet otpornosti na medijski konstruiranu sliku roda

Sve je složenija i zahtjevnija uloga suvremenog društva u razvijanju otpornosti prema medijski konstruiranoj stvarnosti. Zaključak je medijskih stručnjaka da je suvremeni život u medijskom okolišu u drugom desetljeću 21. stoljeća dominantno obilježen dezinformacijama i krizom povjerenja u informacije (LSE, 2018). Društvene mreže i društveni mediji uz pomoć internetskih pretraživača, algoritama i umjetne inteligencije, omogućili su prekobrojno i nekontrolirano objavljivanje i dijeljenje nevjerodostojnih informacija, najčešće u svrhu profitno orijentiranih ciljeva. Kao masovni efekt događa se da „banalni, neprovjereni i tendenciozni sadržaji pronalaze put do lako osvojivih malih, fragmentiranih skupina i sugeriraju im za što se trebaju opredijeliti“ (Car, 2023: 58).

Rod kao društveni konstrukt, izrazito je izložen medijskoj konstrukciji koja je slojevita u isprepletenosti komercijalnih, ideoloških i političkih interesa. U borbu protiv dezinformacija i na njima utemeljenih štetnih interpretacija roda, uključila

se i Europska unija financirajući projekte osnivanja fact-checking centara s ciljem sprječavanja širenja dezinformacija. U Hrvatskoj se tako neprofitni medij Libela.org angažirao u provjeri informacija o rodu kroz projekt „GenderFacts“. Iako je doseg ovakvih projekata relativno malen, uz intenzivnije javne kampanje i popularizaciju na društvenim mrežama mogao bi pomoći u razvijanju kritičkog mišljenja, ponajprije kod mladih. Naime, istraživanja su pokazala da generacija Z (rođeni od 1997. do početka 2010-ih prema Seemiller i Grace, 2018) kao prva društvena generacija koja je odrastala s pristupom internetu i mobilnoj digitalnoj tehnologiji, značajno češće od prethodnih generacija razvija iskrivljenu sliku o vlastitom tijelu te se suočava s poremećajima prehrane, anksioznošću i depresijom (APA, 2023). Ova generacija, odrastajući i preuzimajući uloge u upravljanju društvom, kao teret nosi iskustvo iz adolescentskog vremena, ostajući pritom osjetljivija na promjene i situacije nesigurnosti, s nižom razinom otpornosti na stres (APA, 2023). Stoga je nužna intervencija na razini obrazovne i medijske politike koja bi dominantno trebala biti usmjerena razvijanju sposobnosti svih slojeva društva samostalnom kritičkom vrednovanju informacija jer su cjelovitije razumijevanje i kritička interpretacija medijskih sadržaja preduvjet za odgovorno građansko djelovanje.

Zadaci

1. Koje nove trendove prepoznaješ na društvenim mrežama u prikazu žena i muškaraca? Napiši kratki opis svakog od njih i priloži nekoliko fotografija ili videa kao primjere.

Što u takvim prikazima prepoznaješ kao potencijalno pozitivne, a što kao negativne efekte?

2. Pronađi jedan ili više uspješnih primjera body positivity pokreta u medijima i na društvenim mrežama, ali i nekoliko onih za koje misliš da imaju skriveni motiv. Koji je to skriveni motiv? Jesi li ga primijetio/la prije ili tek sada nakon čitanja ovog poglavlja?

Reelse ili objave koje si upravo pronašla/ pronašao pošalji svojim prijateljima, napiši im ukratko što misliš o njima i pitaj ih za njihovo mišljenje.

Rod i politika

Biljana Kašić
Jasmina Husanović

Uvod

U kakvu su odnosu rod i politika i na koji su način teorijska promišljanja o ženama i rodu kao i društveni pokreti (feministički, ženski i drugi s rodnim predznakom) utjecali na političku sferu i smanjivanje rodnog jaza među njezinim akterima, pitanja su koja zauzimaju važno mjesto u pristupu rodu i politikama roda. Dugo se na znanstveni način nije razgovaralo o toj važnoj problematici, posebno unutar područja političke filozofije i politologije. Otpori su bili razni - historijski, mizogini, politički, diskriminatorni te oni koji se u najširem smislu tiču spoznajnih kanona znanstvenih disciplina, kao što su dihotomija privatno-javno i slične „orodnjene“ binarnosti (Sutlović i Siročić, 2013; Pateman, 1988, 2000; Squires, 2000).

Istraživanja o rodu i politici znatno su evoluirala tijekom posljednjih nekoliko desetljeća kroz nekoliko faza različitih u smislu pristupa rekonceptualizaciji politike, **konstitucionalnoj politici** te „rodnoj“ prirodi političkih institucija i procesa (Childs i Crook, 2006; Randall, 2002; Šinko, 2015). Konceptualizacija politike i proširivanje političkog polja, odnosno otvaranje prema novim temama koje u središte svojeg spoznajnog interesa danas stavljaju rod i politike roda, bilo je moguće prije svega zahvaljujući feministkinjama i njihovim feminističkim uvidima. Stoga ćemo u ovome poglavlju podastrijeti

različite sadržaje i prijepore koji se time otvaraju, raspravljajući istodobno o pitanjima koja zaposjedaju prostor klasičnih rasprava o politici iz feminističkog motrišta (moć, „**bratski društveni ugovor**“, patrijarhat, pravo) i o onima suvremenima. Te recentne rasprave pojavljuju se na sjecištu mnogostrukih osi podčinjenosti po spolu/rodu i suvremene krize demokracije, kroz zagovore **intersekcionalnosti** te usvajanje velikih doprinosa **teorije društvene reprodukcije** i klasne analize u prvih nekoliko decenija 21. stoljeća, uključujući razmatranja pitanja rada, brige i okoliša u kontekstu **neoliberalnoga kapitalizma**.

U prvom poglavlju teksta, pod naslovom „Rod i politika unutar klasičnih feminističkih rasprava“, daju se uvidi u ključne teme koje čine matricu feminističkog pristupa politici, kao što su patrijarhalnost i moć, koncept političkoga građanstva u poveznici s pravom i idejom supstancijalne rodne jednakosti i politički subjektivitet te načini njegove artikulacije s obzirom na politike razlike, prije svega one po spolu/rodu.

Drugo poglavlje, „**Orodnjena politika** i demokracija: pitanja, dosezi i dileme“, na temelju teorijskih argumenata o političkoj važnosti participacije žena i drugih političkih manjina po spolu/rodu za demokraciju, bavi se s jedne strane pitanjima na koji način zastupljenost žena u politici mijenja sadržaj i ustrojstvo politike, a s druge analizira dosege „rodno osviještenih politika“ kao integrativnog modela rodnih mehanizama i mjera u politici tijekom posljednja dva desetljeća te utjecaje ženskih i drugih srodnih pokreta na preobrazbu sfere političkoga.

U trećemu poglavlju, „Intersekcionalna feministička politika i politike jednakosti“, bavimo se pojmom intersekcionalnosti, njegovom poviješću, značenjima i upotrebama u javnom diskursu, feminističkim i rodnim politikama. Tematizirajući tako potrebu za ujedinjavanjem otpora svim oblicima podčinjavanja na način koji nadilazi esencijalističku politiku identiteta, to poglavlje sagledava nove uvide u politike jednakosti i solidarnosti kroz feminističke kritike neoliberalnoga kapitalizma, s naglaskom na pitanje klase, rada, brige i redistribucije u suvremenim teorijama društvene reprodukcije i brige.

Četvrto poglavlje, „Politika i rod danas: novi izazovi društvene brige i odgovornih savezništava“, pruža kratak pregled **dekolonijalnih** i **ekofeminističkih** uvida u pitanja društvene brige kako bi se postavilo pitanje društvenosti politike danas, odnosno potrebe za odgovornim savezništvima, potrebnima svim pokretima koje ujedinjavaju težnje ka društvenoj pravdi i zajedničkim dobrima u kontekstu mnogobrojnih kriza izazvanih današnjim stadijima kapitalizma i patrijarhata.

Ovakav pristup tematici roda i politike odabran je jer, poput mnogih teoretičarki roda, spola i seksualnosti, kao i aktivistkinja, smatramo da je nužno rekonfigurirati shvaćanje politike i proširiti pojam političkog, pri čemu koristimo feminističke spoznajne metode političkog promišljanja ili repolitizacije. Šireći prostor političkih pitanja koja su iznimno važna i supstancijalna za smisao djelovanja i mišljenja danas, koristile smo određenje politike koje uključuje ne samo integraciju roda

u konstitucionalnu politiku već šire političko djelovanje putem kojega politike roda utemeljene na feminističkim premisama čine progresivnu društvenu promjenu. To znači promišljanje politike koja se odjelovljuje u dokidanju dihotomije privatno/javno i ekonomsko/političko, pokazujući kako je upravo rodna podjela rada u središtu feminističkog političkog programa danas. Propitivanje materijalnih uvjeta života žena, rodne segregacije u svijetu rada, socijalne reprodukcije i eksploatacije žena u „globalnom lancu skrbi“ na susjecištu s klasnim i rasnim problemima sastavnice su suvremenih propitivanja o feminističkoj politici. S obzirom na zahtjevnost takva pothvata i opsežnost teme koju treba što prihvatljivije objasniti čitateljicama i čitateljima ovoga udžbenika na jedan – nadamo se – motivirajući način, bile smo svjesne ograničenja i poteškoća u odgovoru na pitanje što uključiti, a što ne, otvarajući putanje za neka dalja propitivanja i spoznaje.

1. Rod i politika unutar klasičnih feminističkih rasprava

Analitički okvir razmatranja roda i politike unutar klasičnih feminističkih rasprava oblikovao se i mijenjao od prvotnih upita je li politika mjesto za žene i zašto su se žene dugo smatrale „**političkom manjinom**“ (Leinert Novosel, 1990) te što znači „**zrcalna zastupljenost**“ u politici pa sve do onih u kojoj se mjeri **rodno osviještena politika** (gender mainstreaming politics) (Bacchi i Eveline, 2009) danas tiče i drugih manjinskih zajednica po spolu/rodu te kakve promjene

ona donosi u razumijevanju politike i političkog angažmana.

Tri teme dominiraju klasičnim raspravama u političkoj teoriji i političkoj filozofiji kad je riječ o pitanjima roda i politike te žena i politike. Prva tema tiče se politike, patrijarhalnosti i moći, druga koncepta političkoga građanstva, prava i političke jednakosti, a treća, koja je posebno aktualna danas, obuhvaća u najširem smislu subjektivitet, rod i politiku razlike te urazličenosti. U onome što slijedi pokušat ćemo ih sažeto prikazati.

1.1. Politika, patrijarhalnost i moć

Ulazak žena u svijet politike koji je pratilo odvajanje političke vlasti najprije od „paternalne“, odnosno politike očeva, a potom i one „fraternalne“, odnosno bratske (Pateman, 1998: 49), traje već više od tri stoljeća, a obilježen je mnogim preprekama, dvojbama i otporima. Na to upućuju raspre koje su se vodile još u obzoru nastanka moderno-liberalnoga građanskog društva od osamnaestog stoljeća nadalje, dok politički zahtjevi žena za jednakošću svoje pravo uprizorenje zadobivaju u devetnaestom, a napose dvadesetom stoljeću, zahvaljujući prosvjedima pokreta za ženska prava, poput sufražetskih i socijalističkih pokreta.

Odnos između politike i liberalizma kao ni između feminizma i liberalizma nikada nije bio jednostavan. Već su ondašnje feminističke teoretičarke Mary Astell, Mary Wollstonecraft, Olympe de Gouge i poneki feminist poput Johna

Stuarta Milla osporavali pojmove, ideale i principe liberalizma (Lončarević, 2022: 733–759) koji je krilaticom „sloboda, jednakost, bratstvo“ prikriivao mizogine i patrijarhalne razloge isključivanja žena iz političkog života. Pokušavajući primijeniti liberalna načela o jednakosti, autonomiji i individualnim pravima na žene, one su istodobno razobličavale univerzalnost liberalizma i historijski uvriježenu patrijarhalnost, uključujući muški autoritet u obitelji, političku moć i različit tretman žena u odnosu na muškarce u sferi obrazovanja, ekonomije i kulture. Kritike su bile usmjerene na razumijevanje koncepta „ljudske prirode“, odnosno navodno upitne sposobnosti žena za racionalnu prosudbu te time i odlučivanje o pitanjima od javnog, odnosno političkog dobra, premise „apstraktnog individualizma“ i univerzalnosti, kao i dihotomiju privatno/javno.

„Žena se rađa slobodna i ostaje jednaka muškarcu u pravima“, kao što se „društvene razlike mogu temeljiti jedino na općoj koristi“ polazište je Deklaracije o pravima žene i građanke (*Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*) iz 1791. godine autorice Olympe de Gouges. Već ovdje vidimo jasno ukazivanje na gotovo isti tip isključivosti ili povijesnog previda u pristupu univerzalnom korpusu ljudskih prava na što je gotovo dvjesto godina poslije ukazivala politologinja Carole Pateman u svojoj knjizi *Spolni ugovor* objavljenoj 1988. godine (Pateman, 2000). Naime, spolna neravnopravnost pokazuje se konstitutivnom, a nipošto usputnom sastavnicom korpusa ljudskih prava na isti način na koji se društveni ugovor o vladanju općim dobrom istodobno nadaje i spolnim jer utemeljuje i stvara „zakon muškoga

spolnog prava” (Pateman, 2000:18). Detaljnom analizom društvenog ugovora Pateman je pokazala da se isključenost žena iz „izvornog ugovora“ koji bi trebao jamčiti politička prava svih građana u osnovi temelji na njihovoj podčinjenosti muškarcima i spolnom ugovoru, a žilavost patrijarhalne baštine se, legitimiranjem muškoga patrijarhalnog prava, samo pretočila u obrasce moći „modernoga bratskog patrijarhata“. Time je ostala nedodirnutom dihotomija između privatne sfere, kao one koja navodno prirodno pripada ženama i javne, u kojoj zbog svojih moćnih arhetipskih značajki presudnu ulogu ima muškarac kao univerzalni subjekt, a samim se time i ovjerila običajna moć i ovlast jednog spola da se bavi javnim interesom (Pateman, 1998:54). Novija su feministička istraživanja pokazala „kako muškarci kao muškarci održavaju vlast i povlastice svojega patrijarhalnoga prava kroz cjelinu društvenopolitičkog života“ (Pateman, 1998:58). Iako su uporišta moći na susjecištu rodnog i političkog i dalje jedna od dimenzija režima vladanja, njezini se modaliteti mijenjaju intenzifikacijom i globalnom mobilnošću „spolnog ugovora“, a transnacionalna korporativna, militaristička i financijska bratstva sve više imaju prevlast u simboličkim konfiguracijama maskuline moći. Posrijedi je intrinzična sprega muške vladavine i moći kapitala u novom projektu „korporativnog bratstva“, koja osigurava kontinuitet patrijarhata usprkos mutacijama i postpatrijarhalnim iluzijama o „orodnjenoj“ jednakosti.

1.2. Žene: političko građanstvo, pravo i politička jednakost

Žena je status političke građanke dobila zamjetno kasno, prije svega izbornim pravom glasa kako bi žene kao ravnopravne s muškarcima sudjelovale u političkom životu. Iako su pokušaji uvođenja ograničenog prava glasa za žene u nekim državama postojali i prije, tek od kraja 19. stoljeća započinje povijesni proces postajanja građankom u punom smislu te riječi, koji se intenzivirao tijekom 20. stoljeća u većini država diljem svijeta. Tako su žene na našim prostorima prvi put, temeljem ozakonjenoga općeg, jednakog, tajnog i izravnog prava glasa sudjelovale na izborima za Ustavotvornu skupštinu u studenom 1945. godine (29. XI. 1945.), na kojima je proglašena Federativna Narodna Republika Jugoslavija na predlošku prava koje je inicirao Antifašistički front žena (Žene u Jugoslaviji...1945:1) i tijela narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije još 1941. godine.

Zauzimanje za **žensko pravo glasa** kao preduvjet formalne političke emancipacije žena značilo je razobličavanje mizogino-običajnih predrasuda da žene nisu sposobne odlučivati o pitanjima od javnog interesa jer nemaju sposobnost racionalnog prosuđivanja s obzirom na njihove apriorne „prirodne“ značajke i zadane rodne uloge. Tim se činom klatno pomaknulo od privatne sfere, kao one koja „pripada“ ženama, prema javnoj, koja je dugo smatrana poljem muških ovlasti. Shodno tome, klasične rasprave o političkoj jednakosti žena vodile su se o asimetriji moći u odnosima među spolovima kao izvorištu političke

nejednakosti, dihotomije privatno/javno, raspona ženskih ljudskih prava i demokratskog ustrojstva politike do razlike između formalne jednakosti (ravnopravnosti) i supstantivne jednakosti, gdje se uzimaju u obzir materijalne okolnosti u kojima se odvijaju životi žena, kreiraju njihovi izbori i šanse za jednakopravni pristup svim sferama društvenog života.

Politički zahtjev „**osobno je političko**“, zorno iskazan u stajalištu feministkinja drugog vala šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća, dajući raspravama novu dimenziju, posebno je relevantan za pristup politici. Skretanjem pozornosti na sferu svakodnevnog života i uključujući pitanja kao što su „nejednakost u obitelji, identitet, kontrola nad spolnošću (..), kontrola zajednice nad državnom socijalnom skrbi i jednak pristup javnim resursima“ (Rowbotham, 1986:85-86), tim se zahtjevom redefinira ono što se smatra pitanjima od javnog interesa i proširuje značenje demokracije. Ovdje su u fokusu konceptualne poveznice između obiteljskog života i politike, osobnog i političkog, pri čemu se izvorišta muške opresije nad ženama više ne vide kao osobno ili privatno pitanje žrtava zlostavljanja već kao pitanje od javnoga, odnosno političkog interesa.

U borbi za **ravnopravno građanstvo** žene su se istodobno sučeljavale s različitim oblicima i načinima njegovoga usustavljanja i ovjeravanja, a sam pojam građanstva pokazao se za žene iznimno proturječnim konceptom. To se pokazuje vidljivim u raspravama 20. stoljeća posebice kada se otvara pitanje **ženskog subjektiviteta** i razlike, kao i općenito **spolne/rodne razlike** i identiteta LGBTQIA+ populacije, aktivnoga i pasivnoga

građanstva, formalne jednakosti i sveprisutne patrijarhalnosti, zapretene u razne tipove tradicionalnih „spolnih ugovora” (vlasničkih, bračnih ili onih koji se tiču nasljedstva) koji isključuju žene i druge spolno/rodno/seksualno marginalizirane zajednice. Upravo rasprave o formalnom građanstvu omogućile su feministkinjama da u javnosti nametnu problem iskazan u paradoksu između u državi zajamčenih ustavnih prava o ravnopravnom građanstvu i položaja žena koje su često bile u posjedu svojih muževa, a što izravno upućuje na negiranje njihovih osobnih prava, poput prava na tjelesni integritet i autonomiju, prava na izbor, prava na rad, slobodu kretanja i sl. Pokazalo se da život u različitim zajednicama i različitim geopolitičkim, etničkim i kulturnim kontekstima utječe na iskustvo i izvedbu političkoga građanstva žena i marginaliziranih/manjinskih zajednica (Yuval-Davis, 2004). Isto tako, način razumijevanja građanke značio je da žene svoje iskustvo **političke manjine** oprimjere iskustvima drugih manjinskih zajednica (rodnih, spolnih, seksualnih, rasnih, etničkih, klasnih i sl.), a da se, s druge strane, pozicioniraju spram države kao nepreskočive pravne institucionalizacije građanstva.

Feministkinje su u propitivanju građanstva počele postavljati pitanja tipa kojega je roda država, tko ima vlasništvo nad zajednicom, tko je nositelj državnog bogatstva, tko proizvodi nasilje. Istodobno su u svojim nastojanjima tražile uvođenje rodne perspektive u politički život i „orodnjavanje“ **demokracije** (Phillips, 2001) na tragu ponude novoga društvenog ugovora i afirmacije društvenoga građanstva, ali i one koja će u smislu zajamčenih građanskih i socijalnih

prava biti uključiva za sve građane/ke onkraj heteronormativne i heteroseksualne matrice. Pitanje jednakosti podrazumijeva dvojbu hoće li koncept formalne jednakosti moći ispuniti ideal jednakosti, uključujući osobe drukčijih spolnih i rodni identiteta ili orijentacija (gej, lezbijke, bisesksualne, transrodne i dr.) na koje se konvencionalna matrica rodne usporedbe ne odnosi (Cornell, 1998:3-4; Rodin, 2003).

1.3. Subjektivitet, rod i politike razlike: dvojbe i napetosti

Trebamo li u politici isticati i dalje spolnu/rodnu jednakost ili različitost? Na koji su način prava i jednakost u politici povezani s drugim modusima nejednakosti i ugnjetavanja u društvu, napose u sferi rada? U kojoj je mjeri potrebna šira platforma političkog djelovanja za ostvarivanje zbiljske jednakosti za žene i sve druge spolove i/ili rodove? Pitanja su brojna, ali osnovno je ono o političkom subjektivitetu, bilo da je riječ o ženi, drugoj spolnoj, odnosno rodnoj ili seksualnoj manjini, ili drugoj manjinskoj skupini. Što tvori **politički subjektivitet** „žene“ i koja su njegova ontološka uporišta, a kako bi politički program „mi, žene“ zadobio ovjeru i legitimnost u političkoj sferi dugo je bio predmet feminističkog propitivanja, ali i dvojbi.

Feministički argumenti polaze od zajedničkog iskustva žena koje valja oglasiti, svijesti o viktimizaciji i mnogih povezivih čvorišta opresije koja svjedoče o segregaciji, diskriminaciji i nejednakosti po spolu/rodu zazivajući zajednički

politički program, solidarnost i pravednost u raspodjeli političke moći do ženskog doprinosa legitimnosti samoga demokratskog ustrojstva politike. Žene nisu homogena grupa, a činjenica jest da, ma koliko se iz feminističko utopijskih razloga priziva njihova univerzalnost, one nisu univerzalno jednake, pogotovo kada promatramo žene globalnog Juga i tzv. razvijenog svijeta (Mohanty, 1987:38).

Dominantna linija rasprave upućuje na pomak u promišljanju subjekta osvještavajući zamke njegovih apriornih identitetskih polazišta, naturalizacije i fiksacije ženskog subjekta u njegovo „identitarno“ gnjezdište. Feminističke političke znanstvenice i dalje u svojim analizama koriste kategoriju žena, premda svjesne prijepora o njezinu identitetskom jedinstvu (Butler, 2000; Lovenduski, 2005), pri čemu se ustrajnost **patrijarhalne dominacije** i nužnost ženskoga otpora svakome režimu maskuliniteti u zasadama neokonzervativnih tendencija čine dostatnim razlozima. Ta su pitanja u središtu mnogobrojnih rasprava o političkoj taktici „strateškog esencijalizma“, koju je kao koncept za razne emancipatorne prakse zasnovane na politici identiteta u širu raspravu uvela Gayatri Chakravorty Spivak 1980-ih (Spivak, 1988; Wolfe, 2007).

Skrećući pozornost na razgovor o graničnosti identitetskih politika, ali i djelotvornost političkoga subjekta kroz prizmu urazličenih rodnih pozicija, Judith Butler pak smatra da bi „feministička (..) kritika morala razumjeti kako kategoriju ‘žena’, subjekt feminizma, proizvode i sputavaju one iste strukture moći preko kojih se teži emancipaciji“ (Butler, 2000:18). Osvještavanje različitih teorijskih polazišta i

zapletaja oko rodnih identificiranja i politike identifikacije, ali i suočavanje sa zapriječenim mogućnostima oko jednakosti čini se da je najbolje iskazano u stajalištu Zillah Eisenstein. Ono što nam treba jest „radikalni spol-rod pluralizam koji će ponovno uspostaviti značenje jednakosti“ (Eisenstein,1989:199), a to otvara nove mogućnosti priznanja grupno diferenciranoga građanstva i politike kulturne diferencijacije.

1.4. Pokreti, feminističke inicijative, političko djelovanje

Kao što moć ženskoga političkog djelovanja ne prestaje uključivanjem žena u institucionalizirane političke prakse niti uspostavom politike roda u službene političke programe, tako se ni razumijevanje politike u njezinoj procesualnosti i ambigvitetnosti ne može razabrati bez oslonca na pokrete i njihove mobilizacijske namjere.

U ovome potpoglavlju pokušat ćemo sažeto prikazati ulogu ženskog, a napose feminističkog pokreta u borbi za osnovna prava žena, za njihovu političku i socijalnu emancipaciju i afirmaciju, istodobno ukazujući na probleme s kojima se danas feminističke akterke i akteri sučeljavaju. Iako postoji razdjelnica između ženskih i feminističkih pokreta, kao i različitih modusa ženskog aktivizma (od ad hoc inicijativa do koalicijskih savezništava i transnacionalnih umrežavanja), kao i, povijesno gledano, specifičnih pokreta žena poput sindikalnih, radničkih, mirovnih, ekoloških i dr., ideal jednakosti i jednakovrijednosti po spolu/rodu te borba protiv svih oblika diskriminacije i podčinjavanja

njihovo je polazište. Svi oni mijenjaju paradigmu politike i svi su s političkom sferom u sprezi, dinamičkoj napetosti i otporu. Počevši od ranih ženskih pokreta za jednako pravo glasa i punu participaciju u svim sferama života (političkoj, ekonomskoj, obrazovnoj) još od sredine 19. preko pokreta sufražetkinja i pokretačica socijalističkih organizacija u prvoj polovici 20. stoljeća do onih za oslobođenje žena (Women's Lib) i neofeminističkih pokreta čije djelovanje od kraja šezdesetih godina prošlog stoljeća (Friedan, 1963; Morgan, 1970; Hole i Levine, 1971) ima iznimno velik utjecaj na suvremena feministička pozicioniranja. Tijekom tog vremena feministkinje su vodile kampanje protiv političkih i kulturnih nejednakosti kao neraskidivo povezanih, a pokret je poticao žene da osvijeste aspekte vlastitih života kao mjesta političnosti i odraza seksističke strukture patrijarhalne moći. Muško nasilje protiv žena u obitelji i ženska podčinjenost, reproduktivna prava žena i pravo na osobne izbore o svojim životima, problematičnost žena u prostituciji kao i pornografija u medijima, uz afirmaciju prava rasnih, gej i lezbijskih te alternativnih skupina, teme su koje prodiru u prostor političke javnosti. Sve je to pridonijelo osnaživanju društvenog položaja žena u zapadnim demokracijama i osvještavanju položaja žena u tzv. socijalističkom/komunističkom bloku. Različite struje feminističkih orijentacija (liberalne, socijalističke, kulturalne, mirovne, antirasne, ekološke) kao sastavnice **novih društvenih pokreta** (Melucci, 1980) stvaraju nove interakcije s političkim okolišem zaokretom u odgovoru na pitanje o tome što jest ženski politički interes te kako ostvariti jednakost i pravednost.

Time je otvoren prostor za repozicioniranje feminističkog djelovanja spram političkih stranaka, napose lijevih i zeleno orijentiranih putem kojih su aktivistkinje, često unutar neuspješnih savezništva (Beckwith, 2000; Beckwith prema Šinko, 2015), pokušale ostvariti svoje političke ciljeve i feminističke vrijednosti. Uz vrijednosti poput očuvanja mira, okoliša, ljudskih prava, kao i osobne autonomije i identiteta iskazivog unutar jasnih simboličkih i kulturnih kodova, nove pokrete i inicijative karakteriziraju slojevita vibriranja, umrežavanja i reidentificiranja na civilnoj sceni koja nadilaze shematske pristupe (Pakulski, 1993). S obzirom na značajke spontanosti i slabe horizontalne diferencijacije od 80-ih se godina proteklog stoljeća nadalje sve više stvara jaz između „djelovanja odozdo“ i konstitucionalne politike, a feministički pokret uvlači u niše kulture otpora i protestne akcije. Osim toga, prostori interferiranja različitih feminističkih inicijativa i/ili transgresije koji označavaju ovo vrijeme opiru se mogućem imenovanju ili pripadnosti nekom od feminističkih pravaca te kooptiranju u službene programe, postajući identifikacijsko uporište progresivnih feminističkih činova. Prethodno spomenuto polje djelovanja kolidira sa kiberfeminizmom (engl. cyberfeminism), postkolonijalnim teorijama, pokretima žena tzv. trećeg svijeta i kritikom neoglobalizacijskih procesa. S jedne strane, došlo je ne samo do promjena, odnosno pomaka u prioritetnim zahtjevima koje postavljaju feminističke inicijative već u kritički raster ulaze i novi planovi analize, kao i pregovori o identitetskim značenjima (spolnima/rodnima, klasnima, nomadskima, rasnima, migrantskima). Uz nove kontekstualizacije

(lokalne, regionalne, globalne), unutar kojih dolazi do mnogostrukih identitetskih prepoznavanja i umrežavanja, dominantne paradigme politike i njezinih institucija izazivaju se na novi način: putem simboličko-ikoničkih poruka, kulturnih imagea i subverzivnih akcija, a feministički diskurs sve se više usmjerava na potrebe građanki/na i emancipacijske moduse življenja.

Uvođenjem rodno osviještene politike u politički život na prijelazu u 21.st. zbiva se, uz to, i promjena od opozicijskog ka **zagovaračkom aktivizmu** (Kesić, 2007: 31), a aktivistički feministički naponi sve se više usmjeravaju na kreiranje i artikulaciju javnih politika na nacionalnoj i globalnoj razini. Politički resursi ženskih i feminističkih aktivistkinja i aktivista pritom se nerijetko zlorabe, a dio feminističkog pokreta kooptira i pacificira. S razlogom se od strane autonomnih ženskih i feminističkih organizacija pojačava kritika usmjerena na političke aktore, a ponajviše na nedjelotvornost različitih mehanizama za rodnu ravnopravnost i tehnicistički diskurs kad su posrijedi rod i politike roda. Pitanje koje se danas otvara jest u kojoj mjeri institucionalizirani politički aranžmani, uključujući i one vezane uz djelovanje političkih stranaka, imaju ulogu posrednika između države i ženskog, odnosno feminističkog pokreta te omogućuju li ostvarivanje ženskih političkih interesa i zahtjeva (Lovenduski 2005).

Suvremene feminističke i ženske inicijative koje, djelujući putem širih globalnih društvenih mreža i transnacionalnih koalicija, imaju obilježje pokreta ukazuju ne samo na proturječja između formalne političke jednakosti liberalne demokracije

(Pateman, 1998:197) i društvene podređenosti žena već u središte političke pozornosti stavljaju pitanja poput femicida, spolnog/seksualnog uznemiravanja kao što je globalni pokret #MeToo (Andersen, 2018), odnosno „Nisam tražila“ u postjugoslavenskom prostoru (Trešnje, 2022), suvremenog ropstva, socijalne reprodukcije i reproduktivnih prava žena.

S druge strane, nova subjektivnost feminističkoga političkog oglašavanja danas se oblikuje oko kritike višestruke opresije i afirmacije umreženih identitetskih pozicija kako LGBTQIA+ zajednice tako i savezništava na temelju klase/rase/geopolitičke pozicije. Ona se proizvodi i zrcali u umjetničkim praksama kulture otpora koje zaposjedaju različite prostore javnosti pokazujući kako politike roda i politike kultura zajedno šire i preoznačavaju polje političkog.

2. „Orođnjena politika“ i demokracija: pitanja, dosezi i dileme

2.1. Politika za žene? Žene u politici

Što žene znače u politici? Radi se o tome je li zastupljenost žena u predstavničkim tijelima politike onaj nužni simbolički profit važan za demokraciju danas ili institucionalizirana mjesta donošenja političkih odluka pomažu ženama da ostvare svoje ključne političke interese, ali i ideale. Dok se u političkoj teoriji pitanje legitimnosti i reprezentativnosti političkih institucija, s obzirom na udio žena u procesima javnog odlučivanja, podupire stajalištima da će

se većim brojem žena u političkom životu postići bolje funkcioniranje političkih institucija, društva i demokracije, Phillips jasno ističe da „svaki sustav zastupanja koji dosljedno isključuje mišljenja žena nije samo nepravedan; on i ne zaslužuje da ga se naziva zastupanjem“ (Phillips, 2001:69).

Zahtjev za ravnopravnim sudjelovanjem žena u političkom životu potkrepljuje se s nekoliko validnih argumenata, uključujući argumente pravednosti i jednakih mogućnosti za sve građane, koji predmnijevaju jednako pravo žena da participiraju u procesu donošenja političkih odluka, do onih da žene činjenicom ulaska u političku javnost čine razliku preobražavajući političku sferu zastupanjem drukčijih vrijednosti, perspektiva i iskustava. Uloga žena u politici zrcali ne samo odnos spram žena općenito (položaj žena u društvu, kulturne predodžbe o ženama, moć stereotipa, identitetska pozicioniranja i odnosi moći, ljestvica očekivanja i rodne politike) već i odnos spram dominantnih društvenih vrijednosti i kulturnih normi, razinu demokracije, sadržaj politike i svrhu političkog angažmana, među ostalim. Rješavanje problema u lokalnoj zajednici i briga za javno dobro odrednice su ženskog angažiranja u politici koje čine razliku.

Žena kao politički subjekt najčešće znači pitanje **reprezentativnosti** ili **zastupljenosti** temeljem spolne/rodne razlike. U širem smislu to znači da žene trebaju biti jednake u pristupu konstitucionalnoj politici i mogućnosti sudjelovanja, uključujući jednakopravne mogućnosti zastupanja svojih interesa i/ili potreba na načelima priznanja i pravednosti. S obzirom na to da je politika, neovisno o znatnim pomacima u nizu zemalja

zapadne demokracije, i dalje pretežito maskulina i da žene u njoj nisu jednako zastupljene kao muškarci, o njima se govori kao o „**političkoj manjini**” (Leinert Novosel, 1990).

U pristupu problematici (ne)zastupljenosti žena u **konstitucionalnoj politici** izranjaju dva načelna pitanja. Prvo, vrti li se sve oko broja? I drugo, što je predmet zastupljenosti žena kao „političke manjine“, tj. koga one predstavljaju? Iako je moć broja važna zbog normativne ili **formalne jednakosti**, a uz to što i supstantivno mijenja politički format, postoji prijepor na koji način postići ravnopravnu zastupljenost žena. Posrijedi su dvije strategije, odnosno dva različita pristupa: tzv. nordijski model, znan kao obvezna ženska kvota i model paritetne demokracije koji poglavito zastupaju francuske teoretičarke. Dok u cilju uravnoteženijega sudjelovanja žena s muškarcima primjena modela ženske kvote, koju valja implementirati na svim institucionalnim razinama i unutar svih stranaka, znači postupno postizanje formalne jednakosti usporedo s poticanjem političke svijesti građana/ki (Šinko prema Kašić et al, 2004: 43-56), model **paritetne demokracije** pretpostavlja sustav ravnopravne participacije, odnosno proporcionalnu zastupljenost po spolu/rodu bez odlaganja.

Pri analizi zastupljenosti i odgovornosti od važnosti je pitanje: zastupa li se nužno spol/rod, odnosno koju odgovornost žene u politici imaju za vlastiti spol/rod i u poveznici s njim, trebaju li žene uvijek zastupati interese žena (Phillips 2001: 75). Upravo koncept „**zrcalna zastupljenost**“, teorijski oblikovan oko ovog pitanja, zorno pokazuje koji su dosezi ovih „identitetskih“

preklopivosti. Načelo „zrcalne zastupljenosti“ znači da se gledišta i interesi pripadajuće skupine, u ovom slučaju ženâ, djelotvorno izražavaju jedino putem njezinog grupnog predstavnštva. Iako Phillips odbacuje premisu da je potrebno biti nužno pripadnik/ca neke konkretne skupine da bi se predstavljali interese te skupine, ona ipak smatra da se bez razmjerne predstavljenosti određene marginalizirane ili zapostavljene političke grupe, odnosno bez graničnog broja mjesta za te tzv. druge, neće moći učinkovito zagovarati njihovi interesi niti utjecati na političke odluke.

U vezi s tim otvara se i drugo pitanje, a to je koji su učinkoviti mehanizmi za ostvarivanje razmjerne zastupljenosti te kako se latentni sukob oko određenih grupnih interesa i identificiranja može razriješiti. Uz poteškoću razabiranja i artikuliranja onoga što je zajednički ženski interes i u kakvoj je korelaciji s općim političkim interesom, svodivost žena, kao i drugih manjinskih grupa, na taj tip identifikacije donosi niz problema. S jedne strane, zahtjevi za zastupanje ženskih interesa jesu „reprezentacijski teret s jako malo nagrada“ (Sawer, 2002:9) ako nema ženskog pokreta utemeljenog u zajednici, a žene koje prezentiraju ženske interese nerijetko „gube na ugledu“ ili ih se ne shvaća previše ozbiljno, a s druge strane političarke koje gorljivo zastupaju ženske programe nerijetko dolaze u sukob sa svojom strankom (Isto, 2002:9).

Razvidno je da određivanje političkih prioriteta nije spolno/rodno neutralan čin, ali zacijelo dovodi do „rascjepa legitimiteta“ političarki. On se očituje u njihovu angažmanu vezanom uz interese žena i/ili političke programe

svojih stranaka te činjenje izbora na temelju stranačke pripadnosti vs. pripadnosti društvenoj skupini žena. Kao pripadnice stranaka, „žene naravno mogu govoriti u ime žena: mogu se zauzimati da stranački programi ili manifesti uključe politička područja koja odražavaju ženske potrebe“ (..) (Phillips, 2001: 79), no raspon tema političkih stranaka koje se tiču ženskih interesa nije dovoljno inkluzivan ni za specifična pitanja (recimo, pitanje reproduktivnih prava), a niti kad je riječ o sadržaju i rastezljivosti specifičnih programa „ženske politike“ i općih političkih tema kao što su financije, budžetiranje, politika uprave, vojni programi i sl.

Sve to važno je da bi se, povijesno gledano, spoznalo na koji način i pod kojim okolnostima rodno i spolno zasnovano osvještavanje postaje središte političke mobilizacije, kao i zbog čega, usprkos usponu žena u politici i ravnopravnoj distribuciji političke moći, sve vrijeme postoji tenzija između ženskog angažmana u službenoj politici i disidentskog djelovanja žena u **subpolitičkom polju** (Beck, 2001), te kako se čvorišta kulture otpora spram političkog djelovanja oglašavaju i preobražavaju, a o nekim pitanjima postižu koalicijske dogovore.

2.2. Od konstitucionalne politike do rodno osviještenih politika

Od kraja 20. st. pitanja konstitucionalne politike i njezina sadržaja te značenja političkog prostora za žene, njihove interese i potrebe integriraju se, a dijelom i reduciraju, na

novodizajnirani projekt **rodno osviještene politike** (engl. gender mainstreaming) u većini europskih država, uključujući i Hrvatsku. „**Rodno osviještena politika**” (Bachii i Eveline, 2009) podrazumijeva prije svega skup mehanizama i mjera usmjerenih na ozbiljenje jednakosti žena i muškaraca, moduse ostvarivanja i dosege njihove učinkovitosti kao i aspekte rodne osjetljivosti koji se na različite načine povezuju u sferama cjelokupnoga društvenog sustava. Ona sadrži i značajke osvješćivanja, procesualnosti i dinamičke evaluacije od ovlaštenih dionika u svim onim slučajevima kada je posrijedi diskriminacija po rodnoj/spolnoj osnovi. Njezinu provedbu, a koja ima posebno implikacije na političku emancipaciju žena i feministička postignuća u smjeru preobrazbe politike, prate dva uzajamna procesa. Jedan, a tiče se hipernormativizacije i hiperinstitucionalizacije vezane uz funkcioniranje politike rodne jednakosti, za posljedicu ima zamjetan raskorak između normativne i supstantivne nejednakosti, ogledalo kojega je ženska participacija u politici, koja se sve više svodi na normativnu dogmu ili pragmatični uradak. Drugim riječima, naglasak je na formalnim odrednicama vezanima uz mjere i tijela za rodnu ravnopravnost i njihovu provedbu, dok se zanemaruju smisao i motivi političkog angažmana i borbe za rodnu jednakost. S druge strane, primjena političkoga koncepta rodne jednakosti na tehnicistički način utjecala je na depolitizaciju diskursa o spolnim/rodnim temama i transformativne vrijednosti feminističkog angažmana te dovela do neutralizacije niza problema koji se tiču ženske i/ili rodne problematike (Jalušič, 2009; Lombardo i sur.,2010: 105-124). Iz političko-

kognitivnog spektra time izmiču pitanja poput patrijarhalnosti i višestrukih slojeva disbalansa u moći po spolu/rodu, ili pak **diskriminacije i intersekcionalnosti**, ženske opresije i razloga političkog djelovanja. Ako uzmemo za primjer Hrvatsku, usporedo s eksponencijalnim rastom niza povjerenstava za rodnu jednakost na svim razinama (od lokalne do nacionalne) u zadnja dva desetljeća, pojačala se neosjetljivost za stvarne promjene u odnosima moći između žena i muškaraca u političkoj i ekonomskoj sferi, a uspostavljeni institucionalni sustav za provedbu politike rodne jednakosti poslužio je kao politički paravan „normalizacije“ spolne/rodne jednakosti i indikator navodne uspješnosti njezine realizacije. Analize politike rodnih jednakosti provedene u nekim zapadnoeuropskim zemljama pokazuju slične trendove, prijepore i zablude o njezinoj provedbi.

Naime, konstitucionalni okviri rodne jednakosti koji su dio transnacionalne neoliberalne ekonomije ili „novoga kapitalizma“ (Senett, 2006) u pravilu su uhvaćeni u normativno hegemonijski diskurs, a vrijednosti feminizma dijelom usisane i kooptirane od mainstreama. Neke teoretičarke (Gržinić, 2010: 65) smatraju da je rod u zemljama postlštoka, upravo u obliku gender mainstreaminga, postao funkcionalni koncept sumjerljiv političkim zahtjevima rodne politike u zemljama zapadne demokracije i globalnoga kapitalizma. Ipak, strategije normalizacije i konsolidiranja demokracije u tzv. tranzicijskim zemljama poput Hrvatske su se, uz repatrijarhalizaciju vrijednosti (Tomić-Koludrović Kunac, 2000; Kašić i sur., 2004), izvodile putem „normalizacije maskulinizacije“, odnosno putem transformacije **mainstreaminga**

u **malestreaming** (Sauer, 2001:27). S obzirom na to da se o političkim i ekonomskim procesima ne može govoriti kao o rodno neutralnima, jer oni na posve različite načine pogađaju žene u odnosu na muškarce, to je za posljedicu imalo maskulinizaciju politike, države i ekonomije te pojačanu feminizaciju privatnosti.

Na temelju iznesene analize vidljivo je da normativna jednakost po spolu/rodu nipošto nije dostatna za ostvarenje zbiljske jednakopravnosti, kao i da jednakost u političkoj sferi nije odvojiva od afirmacije jednakih mogućnosti u svim sastavnicama društva, napose ekonomskoj. I naposljetku, nužnost kritičkog vrednovanja te politike ticala se prihvaćanja **interseksionalnosti** kao nepreskočive matrice u pristupanju politikama roda kao i priznanja osoba drugih spolnih i rodnih orijentacija. U normativnom smislu to je značilo otvaranje prostora prema drugim spolnim/rodnim/seksualnim zajednicama i/ili manjinama, odnosno prema „**združivanju jednakosti**“ (engl. Equality mainstreaming) novom, inkluzivnijem pojmu koji je prije više od deset godina kreirala Međunarodna udruga LGBTQIA+ populacije, ILGA (Jones i Shinnars, 2020) s ciljem usmjeravanja tradicionalno diskriminiranih skupina u procese donošenja odluka.

Kako nanovo reafirmirati ideju političke slobode žena, posebice u neoliberalnom režimu predatorskoga kapitalizma? Govoreći o slobodi kao najvažnijoj vrijednosti, politička filozofkinja Wendy Brown u knjizi *Edgework: Critical Essays in Knowledge and Politics* (Brown, 2005) supostavila je političku slobodu libertarijanskoj zagovorajući stajalište da je za žene produktivnija

i smislenija artikulacija moći u terminima dominacije, podčinjavanja, opredmećivanja nego moć shvaćena u terminima normativne nejednakosti ili pak nejednake političke distribucije moći. Iako potonjoj ne osporava vrijednost, ona smatra da je pitanje **političke slobode**, što uključuje i pravednu raspodjelu ekonomske i društvene moći, ključno za žene kao i za sve druge manjine po rodnoj, spolnoj i seksualnoj osnovi.

3. Intersekcionalna feministička politika i politike jednakosti

3.1. Intersekcionalnost: otpori rasizmu, klasizmu, nacionalizmu, kolonijalizmu i imperijalizmu

Feministička teorija prepoznaje i artikulira potrebu za ujedinjavanjem otpora svim oblicima podčinjavanja, uključujući rodne, spolne i seksualne, na način koji nadilazi esencijalističku politiku identiteta. Bitno je stoga poznavati povijest, značenja i upotrebe pojma **intersekcionalnosti** te njegovu važnost u današnjem javnom diskursu, feminističkim politikama i politikama roda.

Godine 1984. Gloria Jean Watkins, poznata pod pseudonimom bell hooks, objavila je značajnu kritiku dominantne feminističke teorije i politike u svojem djelu *Feminist Theory: From Margin to Centre* (hooks, 2013/1984). Njezin je pristup kritika pukoga reformističkog feminizma jer se revolucionarni, multikulturni i postkolonijalni feminizam koji zagovara utemeljuje u pluralističkom pristupu feminističkoj politici

s margina, s ciljem da se nadiđu problematične pretpostavke te izbjegnu pogreške i previdi bijelih feministkinja, feministkinja srednje klase i heteroseksualnih feministkinja, koje su zanemarile borbe i iskustva ženâ koje nisu bijele, ne žive na Zapadu ili nemaju privilegije. Stoga je hooks predložila novu perspektivu feminizma, koja nadilazi jednostavnu rodnu ravnopravnost i uključuje borbu protiv svih oblika opresije, uključujući rasizam, klasizam i imperijalizam, tvrdeći da su svi oblici opresije međusobno povezani. I druge su feminističke teoretičarke imale slične stavove, ali hooks se izdvajala pozivom na revolucionarni vizionarski feminizam koji priznaje iskustva marginaliziranih grupa, ali koji tumači feminizam kao strastvenu politiku koja je politika jednakosti za sve (hooks, 2004/2000). Ona naglašava feminističku solidarnost, ljubav i globalnu transgresiju, razvivši okvir za proučavanje kulture kroz povezane oblike opresije, fokusirajući se na iskustva žena iz crnoga radničkog sloja te koristeći metode poput „opozicijskoga gledanja“ i „prelaska granica“ za podizanje kritičke svijesti i transformaciju kulture.

Takva stajališta o međusobno povezanim opresijama ključna su i danas, posebno u kontekstu četvrtoga vala feminizma i globalnoga feminizma, i u sprezi su s kategorijom interseksionalnosti. Kimberlé Crenshaw skovala je taj pojam u članku „Demarginalizacija presjeka rase i spola“ (Crenshaw, 1989), u kojem je analizirala tri pravna slučaja koja su se bavila rasnom i spolnom diskriminacijom, ističući kako reduktivni sudski pristup nije uzimao u obzir specifične izazove s kojima se suočavaju crne žene. Time je objasnila

kako različiti faktori poput rase, klase i roda međusobno djeluju u sustavima diskriminacije i nejednakosti u pravosuđu, odnosno dominantnim diskursima rase i građanskih prava. Fokuserajući se na **kritičku teoriju rase**, koja se pojavljuje tijekom 1980-ih i 1990-ih u teorijama prava, ona tvrdi da su trajne rasne nejednakosti pokazatelj ukorijenjenih struktura bijele dominacije u američkom pravnom i društvenom sustavu.

Vremenom je pojam intersekcionalnosti postao općeprihvaćen, a dobio je na važnosti tijekom Ženskoga marša 2017. godine. Postao je široko prepoznatljiv, što je dovelo do različitih tumačenja izvan izvorne teorije koju je ponudila Crenshaw. Jedan je od problema i to što ga i njegove mnogobrojne sljedbenice svode na puko pitanje diverziteta u neoliberalnom ključu. Međutim, važno je što intersekcionalnost izaziva žestoke osude među konzervativnim antirodnom pokretima. Konzervativni, autoritarni i desničarski krugovi često smatraju da intersekcionalnost podrazumijeva kako manjinske grupe dobivaju poseban tretman zbog svojega statusa, a neki je čak vide kao „teoriju zavjere” kada je u pitanju viktimizacija. Navedeno polazište potkrepljuju tvrdnjom da je intersekcionalnost alat koji se koristi posebno protiv njih, jer su u navodnoj „hijerarhiji žrtava“ heteroseksualni bijeli muškarci s namjerom stavljeni na „dno“, čime u biti takvi krugovi i pokreti dovode stvarne žrtve političke nepravde, nasilja i isključenja u međusobni sukob zamućujući prave antagonizme koji postoje. Brojne feministkinje stoga smatraju da kritike od nositelja konzervativnih i antirodnom pokreta nisu usmjerene na samu teoriju već na to kome intersekcionalnost donosi koristi, a kome oduzima

privilegije. Na vidjelo izlazi zabrinutost onih na vrhu hijerarhije identiteta zbog mogućega gubitka privilegiranog položaja jer se uviđa da je interseksionalnost poziv na promicanje pravednijega društva, dokidanje raznih oblika nasilja i diskriminacije, kao i privilegija.

U ovim izazovnim vremenima razni pokreti posvećeni društvenoj pravdi prepoznaju potrebu za velikim idejama. Zbog nezadovoljstva kampanjama usmjerenima na pojedinačna pitanja i mnogobrojnim prijedorima vezanima uz **identitarnu politiku** koja traju posljednjih nekoliko decenija (Táiwò, 2022; Walter, 2018), traže se širi politički okviri koji bi mogli povezati različite politike brige i napore mnogih progresivnih pokreta. Pojam interseksionalnosti, prihvaćen među feministkinjama i antirasističkim aktivistima, simbolizira tu težnju za jedinstvom, kao što to čine i recentne feminističke politike utemeljene u **socijalističkim** i materijalističkim feminizmima, teorijama društvene reprodukcije i dekolonijalnim teorijama.

3.2. Politike jednakosti i solidarnosti kao kritika neoliberalnoga kapitalizma: klasa, rad, briga i redistribucija

Brojne teorije roda, spola i seksualnosti otvaraju mogućnosti za eksplicitno antikapitalističku politiku, odnosno za društveno ustrojstvo koje odbija normativne društvene oblike pripadanja i želje. U feminističkim materijalističkim pristupima klasi, spolu i rodu, rasi i etniji i njihovim odnosima analizira se kako

su ugnjetavanja na spolnoj i rodnoj osnovi povijesno nužni uvjeti za pojavu i reprodukciju kapitalizma. Danas je ključno pitanje za politiku jednakosti koja se fokusira na spol/rod/seksualnost objasniti strategije kapitalističke akumulacije, načine na koji su te strategije orodnjene i borbu protiv tih strategija. **Neoliberalni kapitalizam** karakterizira „lutanje“ proizvodnih sustava u potrazi za jeftinim i neorganiziranim radništvom, dok se istodobno i globalno i lokalno integrira kapital kroz vrijeme, novac i prostor.

Kada je riječ o društvenoj reprodukciji kao mjestu obnove kapitalizma, feministkinje poput Silvije Federici (Federici, 2004) fokusirale su se na ključnu i ustrajnu ulogu prvobitne akumulacije (preuzimanje resursa u različitim oblicima i njihovo privatiziranje, uz visok stupanj krađe, korupcije i ugnjetavanja) kada je u pitanju akumulacija viška vrijednosti, odnosno profita u kapitalizmu. U prvom je planu ovdje način na koji su nadnica, odnosno obiteljska primanja, strukturirani prema **rodnoj raspodjeli rada** u ekonomiji, društvu i obitelji, ključni za kapitalističku eksploataciju rada i stvaranje podjela unutar same radničke klase, uključujući odnose između žena i muškaraca. Federici osobito ističe rodne i rasne dimenzije globalne raspodjele rada, kako bi se vidjelo kako su današnje hijerarhije i antagonizmi proistekli iz sustava utemeljenog na potpunom obezvređivanju ljudske aktivnosti i eksploatacijete plaćenoga i neplaćenoga rada (McKenna, 2018).

Inzistiranjem na feminističkom historijskom materijalizmu aktualizira se pitanje roda kao ključno za shvaćanje društvenih odnosa, odnosa proizvodnje, odnosa dominacije i društvene

reprodukcije općenito (Young, 1997; Vogel 1984, 2017). Pitanje društvene reprodukcije tiče se i života radnika i radnica izvan radnog mjesta, uzimajući u obzir njihovo slobodno vrijeme, privatne odnose, emocije, sferu intime, svjetonazore, moralnost i slično. U takvim domenama izvan proizvodne sfere, pored patrijarhata, na djelu je i kapitalistička ideologija sa svim njezinim oblicima komodifikacije, koji uključuju komodifikaciju emocija, zadovoljstava i obitelji. Stoga analitičarke društvene reprodukcije nastoje bolje razumjeti složenost života radnika/ca. Jedna od ranih ideja socijalističkog feminizma bila je uvođenje tzv. socijalne nadnice, koja bi dala materijalnu vrijednost neplaćenom **reproduktivnom radu** putem nastojanja da se kolektivizira i područstveni reproduktivni rad kroz državnu i društvenu brigu o djeci te uvedu kolektivistički aranžmani življenja (Kollontai, 1984). Na to se nadovezuju razne promaternalističke politike tijekom 20.stoljeća, poput plaćenoga slobodnog vremena za brigu o djeci, porodiljnog dopusta, subvencija porodiljama i ženama majkama/skrbnicama.

U novijem marksističkom feminizmu kritizira se razlikovanje produktivnoga i reproduktivnoga rada. Teorije društvene reprodukcije bave se kulturnim i ekonomskim analizama reprodukcije u globalnom kapitalizmu da bi se razumjelo kako kategorije ugnjetavanja poput spola, roda, rase, dobi, etnije, sposobnosti i sl. bivaju proizvedene zajedno s proizvodnjom viška vrijednosti. Pokret „Nadnice za kućanski rad“ (engl. Wages for Housework Campaign), iniciran 1972. godine, ciljano je antagonizirao javnu sferu tvrdnjom da bi kapitalizam bankrotirao bez oslanjanja na

neplaćeni reproduktivni rad žena. Tako Selma James smatra kako je radna snaga u biti roba proizvedena kod kuće, a zajedno s Giovannom Francom Dalla Costa tvrdi: „Žene nisu marginalne u kući, u tvornici, u bolnici, u uredu. Mi smo ključne za reprodukciju kapitala i ključne smo za njegovu uništenje” (Dalla Costa i James, 1972). Taj je pokret također nastojao kolektivizirati žene koje su bile atomizirane zbog nevidljivosti rada unutar privatne sfere, kako bi shvatile vlastitu moć kao kolektivnu snagu za otpor sustavu eksploatacije.

Mada je primarna pozornost u teorijama društvene reprodukcije na zamagljenim razlikama između reprodukcije i proizvodnje u akumulaciji kapitala, istodobno se gleda i na druge društvene odnose (seksizam, nacionalizam, rasizam, vjersku netrpeljivost itd.) koji potiču kapitalističku akumulaciju bogatstva (Vogel, 1983, 1995, 2017). Tako je u žarište zanimanja došao i afektivni rad te način na koji je orodnjen ili strukturiran kroz spolne/rodne razlike: rad u sjeni, rad popustljivosti, emocionalni rad, **afektivni rad** unutar i plaćenoga i neplaćenoga reproduktivnog rada kao i seksualnoga rada, pri čemu ti oblici rada jesu sredstva za reprodukciju kapitalističke regulacije, ali mogu biti i mjesto otpora. Afektivni rad nije samo nužan resurs za kapitalistički profit (Hennessy, 2000) nego je i mjesto zadovoljavanja potreba i reproduciranja društvenoga života, uključujući i mogućnost otpora nejednakosti i nasilju.

Nancy Fraser (1997, 2012, 2021) u svojim radovima pokazuje kako je nužno vratiti se obuhvatnoj društvenoj teoriji putem skrivenih veza između spola/roda, rase i klase unutar

kapitalističkoga društva, koje ona često promatra kroz prizmu rada nazivajući ga „kanibalskim kapitalizmom“. Fraser tvrdi da kapitalističko društvo ovisi o tri različite vrste rada: eksploatiranom radu, koji obavljaju slobodni radnici za plaću; eksproprijiranom radu, koji je neplaćen ili nedovoljno plaćen i prisilno izvučen od marginaliziranih osoba, te eksternaliziranom radu brige, koji je često nevidljiv i podcijenjen, i koji uglavnom obavljaju žene (Fraser, 2021). Konceptualizirajući povezanost navedenih „tri lica rada“ u kapitalističkom društvu Fraser daje teorijski prijedlog za promišljanje pitanja roda i spola, rase i klase unutar zajedničkog okvira. „Tri lica rada“, povezana s eksploatacijom, eksproprijacijom i eksternalizacijom, funkcionalno su povezana u kapitalističkom društvu. Međutim samo je prvo lice općenito prepoznato kao rad, dok su ostali oblici rada politički neprepoznati. Funkcionalna integracija tih oblika rada ne prati političku integraciju među eksproprijanim, eksternaliziranim i eksploatiranim radnicima i radnicama, koji su podijeljeni i antagonizirani prema rasi, etniji, rodu, spolu, seksualnoj orijentaciji, političkom opredjeljenju, religijskoj pripadnosti, stupnju invalidnosti itd.

To su ključna pitanja za iznalaženje političkih strategija za društvenu jednakost i pravdu unutar neoliberalnoga kapitalizma. Iako Fraser prepoznaje prednosti interseksionalnosti i savezništva u feminističkoj politici, ona predlaže razvoj inkluzivne i nijansirane perspektive radničke klase koja uz eksploatirane uključuje i druge eksproprijirane i eksternalizirane skupine te stajalište, inspirirano W.E. B. Du Boisom, da se aktualne borbe protiv rasističke, nacionalističke

i imperijalne opresije kao i protiv podcjenjivanja brige, trebaju shvatiti kao borbe za rad (Fraser, 2021). Ti prijedlozi potiču nas da borbe protiv rasizma i etnonacionalizma promatramo kao pokrete za rad, odnosno artikulaciju rada nanovo, te zaslužuju središnje mjesto unutar protuhegemonijskih koalicija (Morton, 2023).

Eksproprijacija podržava društvenu reprodukciju kao temeljni uvjet za akumulaciju kapitala (kroz patrijarhat), strukturalno se oslanja na rasizam ili etnonacionalizam kao integralnu sastavnicu akumulacije kapitala (kroz rasu/etniju/naciju) ili se uprizoruje kao „slobodan dar“ prirode kapitalu (ekologija). Takva (re)konceptualizacija kapitalizma uključuje usustavljene dualizme poput: ekonomije/politike, proizvodnje/reprodukcije, eksploatacije/eksproprijacije i društva/prirode, što je ključno pitanje kritičkoga pozicioniranja svake politike kojoj su pitanja rodne, spolne i seksualne slobode i jednakosti primarna.

4. Politika i rod danas: novi izazovi društvene brige i odgovornih savezništava

4.1. Društvena briga i politika roda danas: dekolonijalni i ekofeministički uvidi

Trenutne rasprave dovode u pitanje „reprodukciju” onako kako je ona konfigurirana odnosima između života i bića u kapitalizmu, gdje sam život postaje višak, kako to pokazuju mnogobrojni ekofeministički uvidi (Mies at al., 2014; Mies, 1998; Salleh, 2017/1997). Drugim riječima, utjelovljena, afektivna i materijalna

mjesta životnog bivanja zahtijevaju svraćanje pozornosti na nova savezništva u borbi za planetarne vrijednosti postojanja. U području brige za okoliš vidimo kapitalističku devastaciju i ustrajne načine **prvobitne akumulacije**, kolonijalizme u novom/starom ruhu, neoliberalnu privatizaciju javnih resursa i dobara te s tim povezane rodne podjele rada i podređenosti. Jedno je od glavnih pitanja feminističke politike brige kako u doba tzv. **zelene tranzicije** oblikovati ekonomiju i privredu tako da se odnosi brige stave u njihov centar, iznova strukturirajući politički, društveni i kulturni život, osobito s obzirom na prijetnju „kanibalskoga kapitalizma“ koji ždere demokraciju, brigu, ljude i planet (Fraser, 2021).

Dekolonijalne feminističke teorije produbljuju takve rasprave o kolonijalizmu iz motrišta filozofije oslobođenja, pedagogije potlačenih i teorija o međuovisnosti (Verschuur i Destremau, 2012). One nastoje kritički integrirati i otići dalje od, s jedne strane, teorija svjetskog sustava koje se fokusiraju na ekonomsku međunarodnu podjelu rada i geopolitičku borbu unutar globalne akumulacije kapitala kao i postkolonijalnih kritika eurocentričnih oblika znanja, rodne nejednakosti, rasne hijerarhije i kulturnih procesa, s druge strane. Dekolonijalna feministička perspektiva povezuje simboličku, konstruiranu i kulturnu dimenziju rodnih odnosa s njihovom ekonomskom i političkom dimenzijom, od kuće do općine, od države do globalne korporacije, fokusirajući se na borbu za ekonomska i društvena prava i promatrajući specifične polazišne tačke iz kojih žene kreću u društvenu borbu. Analize artikulacije društvenih odnosa unutar domaćinstva i kapitalističkih društvenih odnosa proizvodnje

iz dekolonijalne perspektive omogućuju bolje razumijevanje širenja kapitalizma i reprodukcije rodni nejednakosti.

Rad Françoise Vergès, znakovit za ovu temu, bavi se radom u polju brige i skrbi kroz povijest borbi za oslobađanje žena, koje su često maskirale ili skrivale ulogu bijelih i zapadnih žena u održavanju rasnih, klasnih i drugih hijerarhija. U svojoj knjizi Dekolonijalni feminizam (2022) Vergès postavlja pitanje „Tko čisti svijet?“, usmjeravajući očište analize na percepciju rada u polju brige i reproduktivnog rada, posebno kada ga obavljaju radnice koje su rasno označene. Vergès ističe zahtjevne i naporene zadatke koje one obavljaju, a temeljni su za održavanje kapitalizma, na što su upozorile i štrajkovima vezanima uz „feminizaciju neplaćenog i podcijenjenog čišćenja i brige“ i ulogu društvene reprodukcije unutar kapitalizma. Pritom valja uzeti u obzir i činjenicu premještanja bivših kolonijalnih podanika/ca u imperijalne jezgre kako bi služili/e domaćem bijelom stanovništvu, čime se ojačao proces „kućanizacije“ (engl. housewifization) kao kapitalistički proces naturaliziranja i obezvredivanja ženskog rada kroz njihovo društveno i ideološko svođenje na „kućanice“, a što je kao termin uvela i analizirala Maria Mies u svojem djelu Patrijarhat i globalna akumulacija (1998).

Pitanja roda i politike danas su neodvojiva od problema materijalnih uvjeta radnica koji su rasno/etnički/rodno označeni, što nas upućuje i na ponovnu analizu povijesnoga razvoja feminističkih pokreta istražujući gdje su oni započeli i s kojim razlozima te koji su bili radikalni zahtjevi žena tijekom različitih razdoblja i lokacija širom

svijeta. Jedino kroz takvu povijesnu analizu razotkriva se kako se kapitalizam kontinuirano prilagođava ne bi li održao svoju dominaciju nad ljudima, često prisvajajući jezik pokreta za oslobađanje, uključujući feminizam. Taj proces uključuje i brisanje povijesti organiziranog otpora brojnih marginaliziranih žena protiv državnog i kapitalističkog ugnjetavanja. Vergès također istražuje suvremena pitanja bliske veze između bijele suprematističke hegemonije i porasta rasističkog autoritarizma, uzimajući za primjer napade na muslimanske žene u Europi, te pokazuje kako dolazi do nelagodnog saveza između ekstremnih desničara i tzv. aktivistkinja za ženska prava u imperijalnim jezgrama. Ljevicica i feminizam, prema mišljenju spomenute teoretičarke, suočavaju se s dubokom krizom jer im je otet jezik; stoga, polazišta dekolonijalnog feminizma, koji odvaja feminizam od kapitalizma i rasizma jesu mogući temelj za kritičku orijentaciju feministkinja.

Slično pitanje postavlja **ekofeministička politička ekologija** kroz uvođenje koncepata **brige i opskrbe** u političke, ekonomske i ekološke rasprave o održivosti, što su alternative gospodarskom razvoju i rodnim odnosima moći (Mellor, 2006, 1997). Današnja situacija (posljedice pandemije, geopolitički potresi i suvremeni ratovi) zahtijeva da brigu razmatramo u kontekstu tekućih i novih oblika državnog nasilja. Baviti se brigom znači baviti se njome kao političkom teorijom, etikom i političkom praksom koja ljude preusmjerava na nove načine života, odnosa, vladanja i upravljanja, koja se protive kako patrijarhatu, tako i kapitalizmu, rasizmu, nacionalizmu, autoritarizmu i kolonijalizmu.

4.2. Društvenost politike: o odgovornimi brižnim savezništva za društvenu pravdu i zajednička dobra

Kada je riječ o politici i dosezima demokracije, baviti se pitanjima politike i roda u suvremenim okolnostima znači, uz ukazivanje na nejednake mogućnosti i disproporcije u političkoj poziciji žena u međunarodnom kontekstu i kontekstu globalizacije, suočavati se s novim izazovima u područjima globalne etike, bioetike, klimatskih promjena, javne politike, ljudskih prava. Dok se jedan dio rasprava tiče problema vezanih uz multikulturnost, politiku i rod, te u kojoj su mjeri ženska ljudska prava te univerzalne vrijednosti pravde i slobode sumjerljive različitim kulturama, s druge se strane otvaraju pitanja kulturnog imperijalizma, nedostatnosti i krize demokracije, sprege ekonomske i političke pravde u globaliziranom okružju (Ackerly, 2000; Benhabib, 2002; Abu-Lughod, 2013). Možda je upravo pitanje brige ono koje daje nove oblike društvenosti politici roda kroz nova odgovorna savezništva. S tim u vezi valja vidjeti kako da briga postane etička i politička praksa koja ljude usmjerava na nov način života, odnosa i upravljanja.

Mnogi recentni feministički pristupi politici brige u 21. st. dijele stajalište da je za takvo što potrebno ukidanje kapitalizma, patrijarhata, rasizma, autoritarizma i kolonijalizma. Prema stavovima progresivnih feministkinja, politika brige znači pristup političkom mišljenju i djelovanju koji nadilazi liberalni pristup temeljen na individualnosti (Tronto, 2013:201), oslanjajući se na interdisciplinarne tradicije i društvene pokrete

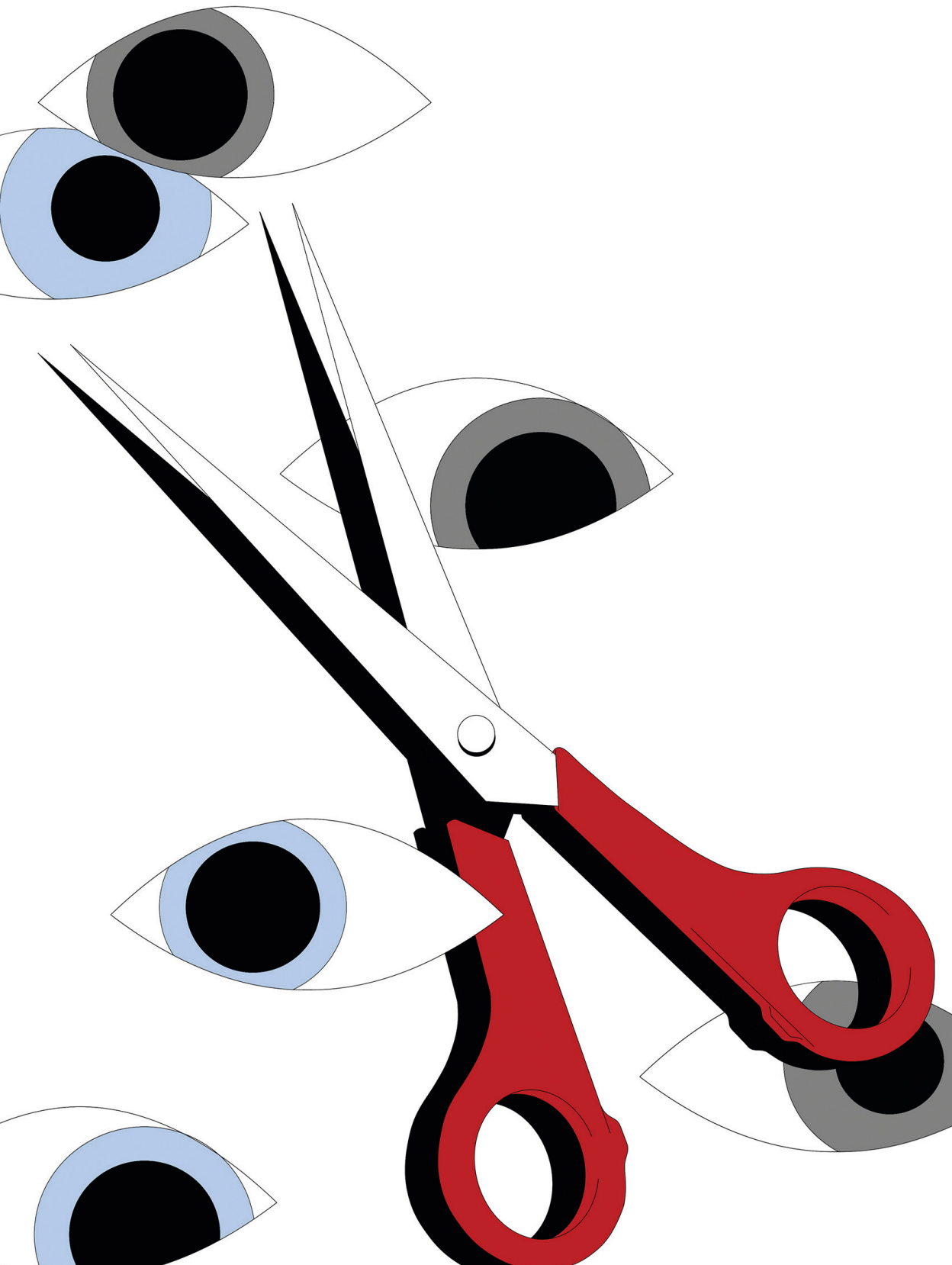
koji su teoretizirali i prakticirali brigu kao inherentno međuovisnu strategiju preživljavanja. Njihovi kritički prijedlozi sadrže radikalnu, dubinsku orijentaciju u smislu poziva na aboliciju mnogih utvrđenih istina i na takav smjer koji može izgraditi nove političke horizonte kada je u pitanju reproduktivni rad i rad brige (Duffy, 2007, 2011). To se jednako tiče borbi za ekološku pravdu i novih izazova za izgradnju odgovornih savezništava kao temelja **emancipatorne politike** za sve, koja tvori smisao i sukus javnog/društvenog života, između ostalog i kroz heterogenost i različite politike rodova i drugih potlačenih skupina (Young, 2005:58).

Društvena briga je, u dekolonijalnom ključu, skup načela, praksi i zakona koji olakšavaju zajedničko okupljanje i upravljanje političkim društvima, politika oslobođenja kroz neeksploatorski odnos prema zemlji i istodobno okosnica društvene pravde kao transformacije svih oblika strukturalnog nasilja i nejednakosti. Kao matrica moguće društveno pravične političke zajednice (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019), ona iz temelja rekonceptualizira politiku stavljajući u središte političkog življenja djelovanje za društvenu pravdu i javna dobra.

Prakse i politike brige objedinjuje reproduktivni rad protiv eksploatacije, eksproprijacije i nasilja, a za kolektivni opstanak i izgradnju mjesta zajedništva i transformiranih društvenih, napose političkih institucija. Za takvu **radikalnu politiku jednakosti** nužno je razumjeti kako politike roda/spola interferiraju s onima klase, etniciteta, rase, propisujući ono što se smatra društvenom brigom i pravdom za sve.

Zadaci

1. Na određenim primjerima iz političke prakse objasnite probleme „zrcalne zastupljenosti“ u suvremenoj politici.
2. Koje se političke vrijednosti danas dovode u pitanje kada se radi o sukobu retrogradnih i autoritarnih pokreta spram emancipatornih rodničkih politika u društvu?
3. Navedite, po vašem mišljenju, najbolje primjere intersekcijske politike u zemlji i/ili inozemstvu te obrazložite razloge svojega odabira.
4. Što su, prema vašem mišljenju, ključni doprinosi recentnih feminističkih razmatranja kada je u pitanju politika brige, i zašto?
5. Na koji način politička reprezentativnost žena jača legitimnost demokracije i povjerenje javnosti u političke institucije?
6. Kako možemo pristupiti pitanju političke slobode iz perspektive klasne analize kada je posrijedi politika roda za žene i/ili rodne, spolne i seksualne manjine u kontekstu neoliberalnoga kapitalizma?

Rod, sekularnost i religija¹⁶

Zilka Spahić Šiljak
Jadranka Rebeka Anić

Uvod

O sekularizmu, sekularnosti i religiji raspravljalo se pod raznim vidovima u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća, ali se u intersekciju vrlo malo uključivala rodna dimenzija. Unatoč predviđanjima religija nije nestala u procesu modernizacije, već je dobila na važnosti u reafirmaciji identitetskih, rodnih, etno-nacionalnih, religijskih, kulturnih i migracijskih politika. Suvremena pojava deprivatizacije i repolitizacije religije snažno se odražava na rodnoj ravnopravnosti te stoga nameće nužnost dekonstrukcije religijskih narativa o rodnom identitetima i ulogama kao i intersekcije tih narativa sa znanstvenim, kulturnim i dr. utemeljenjima rodnih stereotipa.

Da bi se razumjelo na koji se način kreiraju suvremeni diskursi moći u definiranju pojmova roda i rodnih režima, važno je dekonstruirati rodne stereotipe, odnosno općeprihvaćena stajališta o „prirodno“ zadanim karakteristikama muškosti i ženskosti kojima se održavaju i reproduciraju nejednakosti i rodno uvjetovana diskriminacija (Fairclough i Wodak, 1997).

16 Ovo istraživanje provedeno je u sklopu projekta »Promjene rodnih odnosa u Hrvatskoj« koji financira Europska unija – NextGeneration EU (01/08-73/23-2519-9).

Cilj je ovoga poglavlja stoga intersekcijskim pristupima rodu, religiji i znanosti analizirati konstruiranje ženskosti i muškosti te naturalizacije hijerarhijskih odnosa moći u prirodoznanstvenim, filozofijskim i religijskim diskursima. Analizom povijesnih, filozofskih, antropoloških, prirodoznanstvenih i teoloških testova upućujemo da rodni stereotipi nisu utemeljeni na religijskim već filozofskim – prije svega aristotelovskim – argumentima te da se kroz suvremena čitanja religijskih izvora mogu graditi egalitarni rodni modeli.

Prvi dio poglavlja objašnjava pojmove roda, sekularizma, sekularizacije i religije. Drugi dio elaborira dihotomiju sekularnog i religijskog kao i odnos sekularnih feminizama prema religijski nadahnutim feminizmima. Treći dio posvećen je sekularnom i religijskom utemeljenju rodnih stereotipa, dok se u zaključku naglašava važnost nadilaženja rodnih stereotipa kroz dijaloško djelovanje znanosti i religije.

Zbog opsega ovoga rada nismo mogle detaljnije obrazlagati važnost dekonstrukcije rodnih stereotipa u doba kada jačaju antirodni pokreti koji imaju ne samo religijsku i sekularnu već i političku dimenziju te koji predstavljaju opasnu prijetnju zakonski postignutoj rodnoj ravnopravnosti.

1. Rod, sekularnost, religija

Za ovo su poglavlje ključna tri vrlo kompleksna pojma: rod, sekularnost i religija, koje treba objasniti radi lakšeg praćenja njihove intersekcije i interakcije.

Rod se u literaturi najčešće definira kao društveno tumačenje spola odnosno bioloških, genetskih i anatomskih razlika žena, muškaraca i drugih nebinarnih osoba. Važno je imati na umu da spol i rod nisu sinonimi te da se i spol i rod učitavaju, upisuju i kodiraju u novorođenu osobu. Spol je već orođen, odnosno kulturološki konstruiran, a rod se performira kroz niz činova ponavljanja koji su također kulturološki determinirani i društveno očekivani (Bojanić i Miloš, 2019: 29).

Sekularnost je posljedica procesa **sekularizacije** koji se događa na Zapadu i u kojem dolazi do odvajanja Crkve od države na političko-pravnoj i institucionalnoj razini. **Sekularizam** se pak odnosi na političku doktrinu ili ideologiju koja ima cilj istiskivanja i postupnog nestanka religije (Jukić, 1997: 183–184). Teoretičari poput Jürgena Habermasa javnu sferu predstavljaju kao otvoren prostor političkog djelovanja svih građana/ki koji prihvaćaju sekularni ustav i zakone. Sekularnost se nametala kao normativna pozicija, ali tako da na „javnom trgu“ nije bilo prostora za religiju (Habermas, 1989). Međutim, takvo redukcionističko shvaćanje sekularnosti kao ideologije sekularizma dovodi do antireligijskih stavova, zbog čega vjerna populacija ima nepovoljniji položaj u odnosu na druge, pa su se i tumačenja sekularnosti mijenjala i korigirala. Objašnjavajući pojam sekularnosti Talal Asad navodi da on uključuje individualne slobode vjerovanja i nevjerovanja, odvajanje države i crkve te jednak odnos prema svim crkvama i religijskim zajednicama. To pak ne znači da religija ne utječe na društvo i da su sekularnost i religija suprotstavljeni (2003, 23). Na sličnom tragu Jose

Casanova (1994) pojašnjava da država treba biti ravnodušna prema religiji i čim se dogodi da država shvaća religiju pozitivno ili negativno, time ulazi u područje ideologije, što je također imanentno i postsocijalističkim sekularnim kontekstima Jugoistočne Europe.

Religija je također kompleksan pojam koji se definira kroz funkcionalističke, supstantivne i simboličke definicije. Emil Durkheim (1961: 48) ponudio je jedno od supstantivnih razumijevanja religije kao sustava vjerovanja i obreda koji se odnose na svete stvari i koji ujedinjuju ljude u jedinstvenu moralnu zajednicu. Funkcionalistički pristupi religiji govore o tome zadovoljava li, i na koji način, religija potrebe svojih sljedbenika te pomaže li im da se izbore s bitnim problemima ljudskog života (Swidler i Mojzes, 2000: 6). Simboličke definicije ističu važnost simbola, poput križa, zvijezde i polumjeseca te drugih koji, prema Cliffordu Geertzu (1973: 89), djeluju na raspoloženje i motivaciju, razumijevanje svijeta i poretka života. Simboli imaju psihološku funkciju, ali pored toga religija zadovoljava i intelektualne potrebe vjernika/ca jer nudi odgovore na vječna pitanja postanka i kraja života. Religijski simboli daju osjećaj sigurnosti, pripadnosti i identiteta, pa su vrlo važni u životu vjernika/ca.

Zajedničke odlike monoteističkih religija judaizma, kršćanstva i islama koje su dominantne na Balkanu jesu sljedeće: vjera u jednoga Boga kojeg se štuje molitvom, postom i dobrim djelima, kultiviranje i prakticiranje vrlina, pokajanje za grijeha i traženje oprost, vjera u život poslije smrti, konačni sud na kojem se nagrađuje dobro i kažnjava zlo, ideal apsolutne pravde.

2. Dihotomija sekularnog i religijskog

Jedan je od ključnih problema u postizanju rodne ravnopravnosti sekularno-religijska dihotomija koja se u postsekularno doba događa na tri razine (Wilson, 2012). Prva dihotomija je institucionalno/religijsko vs. ideacijsko/sekularno. To znači da se religija reducira na institucije crkava i religijskih zajednica, u kojima je sve propisano, dok se sekularna sfera promatra kao prostor razvoja ideja i slobodnog mišljenja. Druga dihotomija odnosi se na individualno/religijsko vs. komunalno/sekularno, što religiju stavlja isključivo u sferu privatnosti pojedinca i pojedinke, dok se društveni aspekti života promatraju kao sekularni i potpuno odvojeni od religije. Treća dihotomija odnosi se na iracionalno/religijsko vs. racionalno/sekularno. Takva dihotomizirana slika svijeta ograničava religiju na sferu privatnosti, religijskih institucija i sferu iracionalnog koje ne može biti dio javne sfere.

Iako Crkva i država trebaju biti odvojene tako da religija ne utječe na građanske zakone koji se donose za sve građane i građanke, a ne samo za vjerničku populaciju, religija ne može biti odvojena od života osobe koja kao vjernik/ca djeluje u javnom prostoru. S obzirom na to da se religija u procesima sekularizacije marginalizirala u sferu privatnosti te da je i u socijalističkom kontekstu Jugoslavije smatrana nepotrebnom i preprekom emancipaciji žena, još uvijek se u sekularnim krugovima religija doživljava na taj način.

Feminističke teoretičarke koje religiju smatraju preprekom za postizanje rodne

ravnopravnosti (npr. Sheile Jeffrey, Pragna Patel, Nira Yuval-Davis, Elisabeth Badinter, Rashma Varma) često je isključuju te tako podržavaju sekularno-religijsku dihotomiju (Nyhagen, 2017: 450–451). Sekularizam se nekritički glorificira kao najbolji put u osiguranju rodne ravnopravnosti, a zanemaruje se postojanje rodni stereotipa u sekularnim znanostima, institucijama i društvu. Pojedine feminističke autorice poput Line Nyhagen i Beatrice Halsaa (2016) pak kritiziraju nametnute dihotomije koje su inherentno rodno uvjetovane i uključuju ustaljenu podjelu na mušku/javnu/sekularnu i žensku/privatnu/religijsku sferu djelovanja. Kritički nekontekstualizirani i netolerantni pristupi religiji nisu prihvatljivi jer samo produbljuju nerazumijevanje i polariziraju žene koje su vjernice i one koje to nisu. Kako Joan W. Scott ističe (2013: 26–27), važno je kritizirati potlačenost u ime religije, kao i potlačenost u ime sekularizma. Posebno je opasno to što se u sekularno-religijskoj dihotomiji religija povezuje s iracionalnim, emocijama, pristranosti kao i sa ženama i ženskošću općenito, dok se sekularno povezuje s racionalnim, razumom, objektivnošću i slobodnom sviješću, kao i s muškarcima i muškošću.

Takva vrsta dihotomije jača ideju da je religija zaostala, konzervativna i tradicionalna, kao i ideju da su vjernice potlačene, poslušne te da ne mogu biti feministice. Nasuprot tome sekularno se povezuje s napretkom, slobodom i modernošću, dok se sekularne žene smatraju slobodnima, samopromišljajućim potencijalnim feministicama. Kada se na tu dihotomiju dodaju slojevi rase, klase, invaliditeta i drugih identiteta, produbljuje se jaz i dodatno marginaliziraju vjernice koje su sudjelovale

u sufražetskom pokretu u 19. stoljeću, a i danas nastoje djelovati unatoč višestrukoj marginalizaciji koju doživljavaju od države, sekularnih feministica te od vlastitih vjerskih zajednica i crkava (Spahić Šiljak, 2018).

Kristin Aune (2020) s pravom primjećuje da su vjernice jednako marginalizirane kako od feminističkih znanstvenica tako i od znanstvenica koje zagovaraju uključivanje religije u sekularne diskurse, ali pretpostavljaju da su vjerske slobode dostupne u istoj mjeri i muškarcima i ženama. Slični procesi događaju se i na Balkanu, jer, s jedne strane, feministice iz centra (Zapada) marginaliziraju feministice na Balkanu kroz neokolonijalne pristupe i kulturne hegemonije, a s druge strane, sekularne feministice na Balkanu ignoriraju religijski orijentirane feministice (Spahić Šiljak, 2018: 365). Nužno je stoga zajedničko djelovanje kako bi se preveniralo širenje populizma koji promovira tradicionalne rodne uloge, ksenofobiju i islamofobiju pod krinkom zaštite ženskih prava (prema: Anić i Spahić-Šiljak, 2020: 269).

3. Rodni stereotipi: sekularno-religijsko utemeljenje

Svjetski ekonomski forum u svojem izvješću Global Gender Gap Report 2023 navodi da će, prema istraživanjima koja se kontinuirano provode od 2006. do 2023., u 102 zemlje biti potrebna još 131 godina da se postigne puna rodna ravnopravnost. Kao jedna od prepreka za napredovanje žena u karijeri navode se rodni

stereotipi (World Economic Forum, 2023: 5, 51). Na rodne stereotipe kao temeljni uzrok rodne neravnopravnosti koji utječe na sva područja društva upućuje i Strategija EU za rodnu ravnopravnost 2020.-2025. (Europska komisija, 2020: 5). Da bi se ubrzao i održao proces uspostave rodne ravnopravnosti, nužno je dakle razgraditi rodne stereotipe. Zašto to nije lak zadatak, odnosno zašto su rodni stereotipi teško iskorjenjivi, moguće je shvatiti kad se upoznamo s metodama naturalizacije, biologizacije i kružnog utemeljenja (*petitio principii*) rodnih razlika koje se pojavljuju kako u sekularnim tako i u religijskim rodnim diskursima. Naime oba diskursa rodne stereotipe utemeljuju na prirodi, s time što se religijski diskurs poziva na Boga kao stvoritelja prirode i time je čini još neupitnijom.

3.1. Naturalizacija i biologizacija u sekularnom diskursu

Pod **naturalizacijom** se podrazumijeva predstavljanje rodnih stereotipa kao znanstveno dokazivih na temelju arheoloških ostataka, antropoloških, prirodoznanstvenih i medicinskih istraživanja. Budući da ih različite znanstvene discipline prepoznaju kao prisutne od početka ljudske povijesti, tumači ih se kao ishod ljudske **prirode** te stoga kao nadvremenske i univerzalne. Svaki neuspjeh uspostave rodne ravnopravnosti koristi se kao dokaz da je priroda jača od društveno-kulturno-religijskih konstrukcija roda. Za razliku od promjenjivih društvenih procesa, biologiju se shvaća kao stabilnu datost (Schmitz, 2006: 208–209).

Suvremena arheološka i antropološka istraživanja kritiziraju naturalizaciju rodni stereotipa koja se služi metodom **kružnog utemeljenja (petitio principii)** rodni razlika: iz prirode se izvodi nešto što je prije toga u prirodu projicirano, pa tako „priroda nije po sebi normativna, nego je to samo po ‘antropološkom projektu’ koji je na nju prenesen (Klaus Demmer)“ (Marschütz, 2014: 202). Kako funkcionira kružno utemeljenje, predstaviti ćemo na primjeru tvrdnje o rodni razlikama u prapovijesti, odnosno na primjeru podjele na muškarce-lovce i žene-sakupljačice.

Prapovijest je kao disciplina nastala sredinom 19. stoljeća, u doba kad su aktivnosti žena bile ograničene na privatnu sferu, kad žene nisu imale pravo na obrazovanje, zaposlenje i politička prava. Rodne odnose i uloge 19. stoljeća arheolozi muškarci projiciraju na prapovijest. Na temelju ambivalentni arheološki nalaza i usmjereni na važnost muške uloge, razvijali su teorije prema kojima se evolucijski skok ljudskosti dogodio u muškarcima. Ključne postavke o superiornosti muškaraca izvode se iz tvrdnje da su muškarci bili lovci, žene sakupljačice i/ili tvrdnje da su muškarci bili lovci na krupnu divljač, žene samo na sitnu divljač. Takvu podjelu rada i posljedično muško-ženskih osobina (muškarci su postajali sve agresivniji i dominantniji, žene suzdržanije i sramežljivije, usp. Schmitz, 2006: 198–200), suvremeni znanstvenici kritiziraju kao naturalizaciju rodni razlika. Naime metaanaliza arheološki i drugih istraživanja vodi do spoznaje da su arheološki nalazi sami po sebi ambivalentni, a tumačenja spekulativna (Heidle, 2018: 17–18). Na temelju istih nalaza razvijaju se različite teorije,

prednost se pak daje teorijama koje podržavaju i legitimiraju patrijarhalne rodne odnose. Te teorije međutim više svjedoče o rodnim identitetima i ulogama u 19. st. nego o prapovijesnim vremenima (Beaune, 2021: 25–26).

Intersekcija znanstvenih arheoloških, etnografski i antropoloških istraživanja upućuje na to da su žene u prapovijesti mogle obavljati različite poslove, primjerice: loviti i veliku i malu divljač, skupljati plodove i biljke za hranu i liječenje, obrađivati kamenje, šivati odjeću, izrađivati posude za prijenos djece i hrane, izrađivati nakit i keramičke predmete, slikati na stijenama i u špiljama (žene slikarice), mogle su biti njegovateljice i šamani. Žene su dakle mogle imati bitnu ulogu ne samo u preživljavanju već i u kulturnom razvoju prapovijesne grupe ljudi. Osim toga mogle su imati i visok status i moć u grupi (Cirotteau i dr., 2021: 175–177).

Poseban vid naturalizacije predstavlja **biologizam (biološki determinizam, genetska determinacija ili genetifikacija)**, odnosno tumačenje da rodne uloge pojedinaca u društvu i društveni sustavi organizirani na temelju spola, imaju podrijetlo u prirodnoj evoluciji ljudi, pri čemu ključnu ulogu ima genetska determinacija ili genetifikacija. Geni određuju kako će ljudi razmišljati („muški“ i „ženski“ mozak) i kako će se ponašati. U takvim se tumačenjima zastupa redukcionističko shvaćanje genetike, prema kojemu okolina ne utječe na naslijeđena svojstva. Biološki determinizam i genetifikacija rodne razlike čine nepromjenjivima. Sva ponašanja koja odstupaju od norme, patologiziraju se kao nenormalna i/ili se moralno vrednuju kao loša. Takvo se

argumentiranje u filozofiji naziva **naturalističkom zabludom** (Ebeling, Schmitz i Bauer, 2006: 353–354).

U biološkom determinizmu važnu ulogu ima **teorija organizacije mozga**, koju se može sažeti u sljedeće: zbog prenatalne izloženosti različitim spolnim hormonima, muškarci i žene posjeduju različite mozgove i posljedično različite kognitivne i emocionalne sposobnosti. Kao što su strukture i funkcije ženskih i muških genitalija fiksirane i trajne, tako su fiksirane i trajne muške i ženske karakteristike mozga (Jordan-Young, 2010; Joel, 2014: 169–186). Suvremena istraživanja pak upućuju na to da su i hormoni i mozgovi u interakciji s okolinom. Mozak je plastičan, razvija se tijekom cijeloga života i odražava iskustva i stvari koje osoba čini ili ne čini. Mozak svojom prokreativnom sposobnošću može predvidjeti da će odbijanje stereotipnog ponašanja uzrokovati isključenost ili osudu društva. Prema neuroznanstvenici Gini Rippon, društvene kategorije vezane uz stereotipe mozak procesuiraju drukčije od više općenitih informacija jer „Biti isključen ili ocijenjen kao dosadan boli jednako kao električni šok.“ (Rippon 2019: 128). Prihvatanjem stereotipa, mozak nas dakle štiti od društvene boli. S druge strane, stereotipi koje usvajamo mijenjaju mozak. Oni se mogu inkorporirati u vlastiti osjećaj sebe, mogu utjecati na pogled na svijet te usmjeravati ponašanje. U tom se smislu mozak, prema mišljenju Rippon (2019: 117), pojavljuje kao stereotipizator.

Odnos između mozga i okoline nije dakle jednosmjerna ulica, već trajni „dvosmjerni promet“. Suvremena istraživanja i o hormonima

i o mozgu upućuju na to da biologija i društvo djeluju u sinergiji, a ne zasebno. Ta nova paradigma međusobnog odnosa izriče se pojmovima „zapletenost“ (engl. *entanglement*) ili „prirodakultura“ (engl. *natureculture*) ili se koristi pridjev „biosocijalni“ (engl. *biosocial*). Sve to upućuje na zaključak da je teško odrediti čisto prirodno stanje ljudske osobe (Jordan-Young i Katrina Karkazis, 2019: 20).

Naturalizacija i biologizacija rodni razlika nije novost suvremenoga doba. Pojavljuje se i u antičkom svijetu, u prvim pokušajima tumačenja nastanka ljudskog bića. Prema nekim od tih teorija, nastalih u petom stoljeću prije nove ere, u procesu rađanja jednako su aktivni i muškarac i žena, a prema drugima, aktivan je samo muškarac, dok je žena pasivna.

Grčki filozof Aristotel (384.–322.) sljedbenik je druge teorije. On smatra da je zbog različite mješavine hladnih i toplih, suhih i vlažnih elemenata u sastavu tijela, muškarac više razuman, žena više emotivna. Kao manje razumna, emotivnija, nestalnija, žena je prirodno podložna i potrebna je muškog vodstva, te stoga nije sposobna za obavljanje javnih funkcija. Svojom teorijom rađanja Aristotel je zapravo pokušao objasniti društveni poredak u kojem je pravi čovjek bio samo slobodni muškarac. On je naturalizirao i biologizirao te time legitimirao patrijarhalni poredak svojega društva (Voss, 2010: 49–67; Pavlović, 1990). Možda je upravo zbog toga njegova teorija nadvladala teorije prema kojima su u procesu rađanja i žene i muškarci podjednako aktivni, teorije koje su mogle poslužiti za razvoj egalitarnih rodni modela.

Nakon uspostave sveučilišta u 12. stoljeću, Aristotel je postao obvezna literatura na svim fakultetima (pravnom, medicinskom, filozofskom, teološkom itd.). Njegov uspjeh u odnosu na druge prirodoznanstvenike i filozofe, filozofkinja i katolička redovnica Mary Prudence Allen naziva „aristotelovskom revolucijom“. Prema njezinu mišljenju, Aristotel je postao nevidljivi temelj zapadnjačke misli o ženi i muškarcu, dakle i nevidljivi temelj suvremenih rodnih stereotipa (Allen, 1985: 251–472).

3.1. Naturalizacija i biologizacija u teološkom diskursu

Naturalizacija i biologizacija, odnosno kružna logika tumačenja, zastupani su i u klasičnoj kršćanskoj i islamskoj teologiji. Patrijarhalni društveni poredak biološki tumačen pod vidom aristotelovske teorije o aktivnom-muškom i pasivnom-ženskom principu učitava se u biblijske i kur'anske tekstove te se tim tekstovima povratno legitimira. Navodimo neke primjere.

U Bibliji postoje dva teksta o stvaranju prvih ljudi. Prvi tekst (**Postanak 1, 26–27**) govori kako je Bog stvorio čovjeka, muškarca i ženu, kao sliku Božju i povjerio im zadaću napučivanja zemlje i vladanja svijetom. U tekstu nije definirana različita priroda žene i muškarca niti razlika u ulogama. Unatoč tome, pod utjecajem patrijarhalnoga društvenog uređenja i aristotelovske prirodne filozofije, tekst se tumači u smislu da žena nije u cijelosti slika Božja već samo djelomično. Tijelo žene ne može odražavati

sliku Božju te su stoga žene nesposobne za obrazovanje i obnašanje javnih i političkih uloga (Gössmann, 1989: 25–52; Gössmann, 1991: 483–488).

U drugom tekstu o stvaranju prvih ljudi (**Postanku 2, 18–25**) opisano je najprije stvaranje čovjeka ('adam), a potom je opisano kako je od jedne strane toga čovjeka stvorena žena ('iššah). Stvaranje muškarca ('iš) u tekstu nije opisano. Ni u ovom tekstu nisu definirane muško-ženske osobine i uloge. Poruka teksta je da je veza između žene i muškarca u braku snažna kao veza između krvnih srodnika. Međutim i taj je tekst naturaliziran i biologiziran. Pod utjecajem patrijarhalnog društva riječ 'adam (čovjek) shvaća se kao muškarac, a riječ strana od koje je stvorena žena prevodi se kao rebro te se tumači da je muškarac stvoren prvi, žena druga, da je žena stvorena od muškarca i za muškarca, kao njegova pomoćnica, zbog čega je trebala biti ponizna, skromna, šutljiva i podložna. Budući da nije stvorena iz glave muškarca, nije s njim ravnopravna. Stvorena je od rebra koje štiti srce i stoga je ona „srce“ obitelji, dok je muškarac „glava“ (Schüngel-Straumann, 2014: 139–152; Anić, 2003: 155–164).

U biblijskom tekstu **Postanak 3** opisan je prekršaj prvih ljudi. Taj tekst nema cilj optužiti ženu za prijestup niti definirati uloge i odnose nakon prijestupa, već naglasiti da su neravnopravni rodni odnosi i težak život na zemlji posljedica udaljavanja od Boga i narušenih međuljudskih odnosa te kao takvi trebaju biti promijenjeni (Schüngel-Straumann, 2014: 172–181). Umjesto toga u tradiciji je prevladalo tumačenje prema kojemu je žena kriva za grijeh prvih ljudi.

Ona je sagriješila jer je po prirodi manje razumna i povodljiva, donosi krivu odluku čim je muškarac ostavi samu. Iz toga se izvodio zaključak da žene ne mogu obnašati javne funkcije, osobito ne političke, i tako se zapravo legitimizirao patrijarhalni poredak, prema kojemu je privatnost i obitelj područje djelovanja žena, dok su javnost i politika rezervirani za muškarce (Anić, 2003: 170–172).

Kad se u **Kur'anu** govori o prvim ljudima, također se ne nudi definicija muške i ženske prirode, već se govori o prekršaju prvog čovjeka (**adem**), koji je bio znatiželjan da proba zabranjeno drvo i koji je tako prvi put iskazao svoju slobodnu volju. Kazna za oboje bila je izgon iz raja (dženet) i nigdje se žena ne smatra krivom za prvi grijeh, već su krivi njih oboje jer su prekršili Božju zapovijed. Općenito se u Kur'anu govori o čovjeku kao kruni Božjega stvaranja (95, 4) i ne postoji primordijalna razlika između žena i muškaraca koja bi ukazivala na intelektualne i duhovne manjkavosti žene (Wadud, 2014). Spominju se općenito određene osobine čovjeka, koji može biti svadljiv, lakomislen, arogantan, zaboravan i slično, ali se nijedna osobina ne veže specifično i isključivo za muškarce ili žene.

Iz navedenih primjera vidljivo je kako kružna logika vodi k tome da se osobine i uloge žena i muškaraca vlastite patrijarhalnom društvu upisuju u svete tekstove umjesto da ih se na temelju tih tekstova kritički propituje. U Bibliju i Kur'an unose se koncepti koji im nisu vlastiti, kao što je primjerice pojam prirode i na prirodi temeljenih rodnih uloga. Ni u Bibliji ni u Kur'anu nije tematiziran spol niti su definirane spolne razlike,

već su samo opisane rodne razlike patrijarhalnog društva, i to u intersekciji s dobim, etničkim i drugim razlikama.

Kružno teološko argumentiranje ujedno je redukcionističko. Ono ne uzima u obzir svete tekstove i prakse utemeljitelja Isusa i Muhameda te prvih kršćanskih i islamskih zajednica koji svjedoče o egalitarnim rodnim odnosima. Zanimljivo je da je Isus imao i učenike i učenice, apostole i apostolkinje, da je sa ženama vodio teološke razgovore, da je prihvaćao njihove sugestije i/ili kritike, da je odbacivao stereotipe o majkama itd. (Navarro Puerto i Perroni 2012; Anić i Sever Globan, 2018: 61–205). Isto tako Poslanik Muhamed nije pravio razlike između muškaraca i žena. On je, suprotno patrijarhalnoj kulturi u Arabiji u 7. stoljeću, tražio da se žene obrazuju, savjetovao se s njima i podržavao ih da se uključuju u društveni život te da sudjeluju u borbama rame uz rame s muškarcima. Sa ženama je vodio razgovore, poučavao ih, ali i primao njihove prigovore. Kada su se žene požalile da se u tekstu objave Kur'ana Bog ne obraća posebno ženama, objavljen je dio teksta u kojem se koriste rodno diferencirane imenice, kako bi se pokazalo da se cijeli tekst Kur'ana podjednako odnosi i na žene i na muškarce. Kad je veličao majčinstvo, bilo je to s namjerom da majkama izrazi poštovanje koje nisu imale u tadašnjem društvu (Spahić Šiljak, 2007).

U prvim kršćanskim zajednicama žene su, prema Novom zavjetu, imale važne uloge: bile su apostolkinje (Junija), đakoni (Feba, koristi se muški rod službe, ne pravi se razlika između žena i muškaraca), voditeljice kućnih crkava. Apostol Pavao hvali žene jednako kao i muškarce zbog

njihova misionarskog rada i rada na izgradnji kršćanskih zajednica (Weiser, 1983). Crkvena tradicija sve do u 13. stoljeće svjedoči da su žene bile ređene za crkvene službe đakonesa, udovica, prezbitera, episkopa, opatica. Obredi ređenja za đakone i đakonese, opate i opatice bili su ili identični ili slični. Obred ređenja za opata i opaticu bio je sličan obredu ređenja za biskupa. Opatice su imale 23 prava koja su inače pripadala biskupu (Wolf, 2015). Đakonese na Zapadu prestaju postojati kao služba za žene u 12. stoljeću (Phyllis i Pottier, 2022). Za razliku od katolika, koji i danas odbijaju ređenje žena, protestantske crkve i starokatolici ređe žene za sve službe, dok pravoslavci postupno obnavljaju praksu ređenja žena za đakonese.

Žene su bile prepoznate kao ravnopravne sudionice u javnom životu prve muslimanske zajednice u Medini u 7. stoljeću. Uživale su autoritet i povjerenje, pa su ključni izvori vjere bili povjereni na čuvanje ženama. Takav je primjer Hafse, sestre drugog halife Omera, kojoj je bilo povjereno da čuva zapisane tekstove Kur'ana do trenutka kada je formirana jedinstvena zbirka koju muslimani i muslimanke i danas koriste. Također su žene poput Poslanikove supruge Aiše imale titulu **muftije**, odnosno osobe koja je imala znanje iz ključnih područja islama da je mogla samostalno izdavati pravna rješenja (**fetva**) (Spahić Šiljak i Anić, 2023: 48). Uz to su mnogobrojne žene iz prvih zajednica prihvaćene kao prenositeljice Poslanikove tradicije, ali i kao učiteljice najvećih religijskih autoriteta. Muškarci se nisu ustručavali tražiti znanje od učenih žena, pa je zabilježeno da su putovali u udaljena mjesta samo da bi slušali predavanja

pojedinih žena. One su kao učiteljice u vjeri bile imami, a biti imam znači da osoba ima znanje da druge poučava i sposobnost da predvodi molitvu. Ne postoje formalno-pravni ili teološki razlozi za isključenje žena s funkcija imama-predvodnica molitve za mješovitu kongregaciju (**džemat**), ali postoje kulturološki. Žensko tijelo, seksualnost, pa čak i glas, nažalost, tumačeni su kao izvor smutnje (fitna), kao distrakcija za muškarce tijekom molitve, ali i izvan molitve ako im tijelo nije potpuno pokriveno. Iako je Poslanik Muhamed dao dozvolu ženi, Um Waraqa bint Abdullah, da kao najobrazovanija osoba u svojem plemenu predvodi molitvu, taj se primjer shvaća kao iznimka koja se primjenjuje samo u nuždi (Mernissi, 2005). Pitanje ženskih imama aktualizira se ponovo u drugoj polovici 20. st., kada se muslimanke u Americi i Zapadnoj Europi organiziraju te osnivaju ženske i rodno inkluzivne džamije.

Sažimajući možemo zaključiti da je i u kršćanstvu i u islamu aristotelovska teorija o rađanju živih bića postala određujuća za tumačenje rodni odnosa. Aristotelovsku stereotipnu podjelu na aktivno-javno-muško i pasivno-privatno-žensko kršćanska i islamska vjerska tradicija prihvatile su kao inherentne vlastitom religijskom svjetonazoru. U trenutku kad je rodna ravnopravnost u velikom broju društava prihvaćena kao zakonska norma, te vjerske zajednice ne napuštaju rodni model podređenosti, već ga pretvaraju u rodni model komplementarnosti. Međutim i taj se model temelji na stereotipnim osobinama i ulogama aktivnih-muškaraca i pasivnih žena, samo što se u njemu te osobine i uloge pokušavaju nominalno jednako vrednovati. Na djelu je ponovno naturalizacija i

kružna logika argumentacije, što se najbolje vidi na tumačenju modela komplementarnosti pape Ivana Pavla II. On koristi fenomenološku metodu kako bi njome dokazao pretpostavljene rodne ontološke postavke. Drukčije rečeno, Papa u zaključivanju o prirodi žene polazi od određenih pretpostavki o toj prirodi i nalazi ih u određenoj slici i iskustvima žena iz kojih ih potom indukcijom i redukcijom ponovno upisuje u ontološku prirodu žene. Da je model komplementarnosti zapravo model podređenosti žena, potvrđuje načelo zastupano u tom modelu, prema kojemu muškarci i žene imaju **jednako dostojanstvo**, ali **različita prava**. To načelo zastupaju i Katolička crkva i islamske zajednice. Različita prava temelje se na tijelu, preciznije na spolu. Uskraćivanje prava na temelju spola u međunarodnim dokumentima definirano je kao seksizam (Anić, 2022: 77–81).

Upravo je to logika koju koriste antifeministički i antirodni pokreti, koji konstruiraju muškost i ženskost na temelju tzv. prirodnih (Bogom danih) razlika zanemarujući socio-kulturne, ekonomske i političke faktore. Na taj način pokušavaju vratiti autoritet muškaraca u obitelji i društvu jer smatraju da je ugrožen emancipacijom žena. U tome nalaze podršku i među ženama, što se primjerice vidi i u pokretu tradwife.¹⁷ Manipulacijama i krivim informacijama da će zbog rodne ravnopravnosti nestati muškarci i žene, čovječanstvo, obitelj itd. izazivaju moralnu paniku i homogeniziraju javnost, ne samo da bi

17 Više o tome: Sophia Sykes and Dr Veronica Hopner, Tradwives: The Housewives Commodifying Right-Wing Ideology, <https://gnet-research.org/2023/07/07/tradwives-the-housewives-commodifying-right-wing-ideology/>, (Pristuljeno, 23.09.2024.).

umanjili zakonom osiguranu rodnu ravnopravnost već da bi promovirali desne (ekstremističke) populističke politike. Neke grupe svojim mizoginim nastupima potiču rodno uvjetovano nasilje, koje često završava femicidom. Zbog svega toga važno je raditi na dekonstrukciji rodnih stereotipa i njihovu navodnom religijskom utemeljenju.

Dekonstrukcijom rodnih stereotipa feministička teologija dolazi do spoznaje da se oni i u kršćanstvu i u islamu ne temelje na religijskim, već na prirodosnanstvenim i filozofskim aristotelovskim postavkama, koje za teologiju nisu obvezujuće. Na taj način feministička teologija opovrgava tvrdnje religijskih vođa koji dekonstrukciju proglašavaju uništenjem kršćanske i islamske antropologije. Radi se zapravo o njezinu oslobođenju od nadiđenih aristotelovskih postavki i vraćanju na svete spise te potisnute egalitarne prakse u tim dvjema religijama (Anić i Spahić, 2020: 276–277).

Model nadilaženja sekularno-religijske dihotomije

Sekularno-religijska dihotomija problematična je iz više razloga. Njome se dodatno polarizira binarna podjela na mušku/javnu/sekularnu i žensku/privatnu/religijsku sferu djelovanja, čime se prikriva isprepletenost sekularnih i religijskih elemenata u održavanju rodnih stereotipa i posljedično rodne neravnopravnosti. Također se produbljuje nerazumijevanje između žena vjernica i onih koje to nisu. Marginaliziraju se napori feminističkih teologinja koje čine iskorake

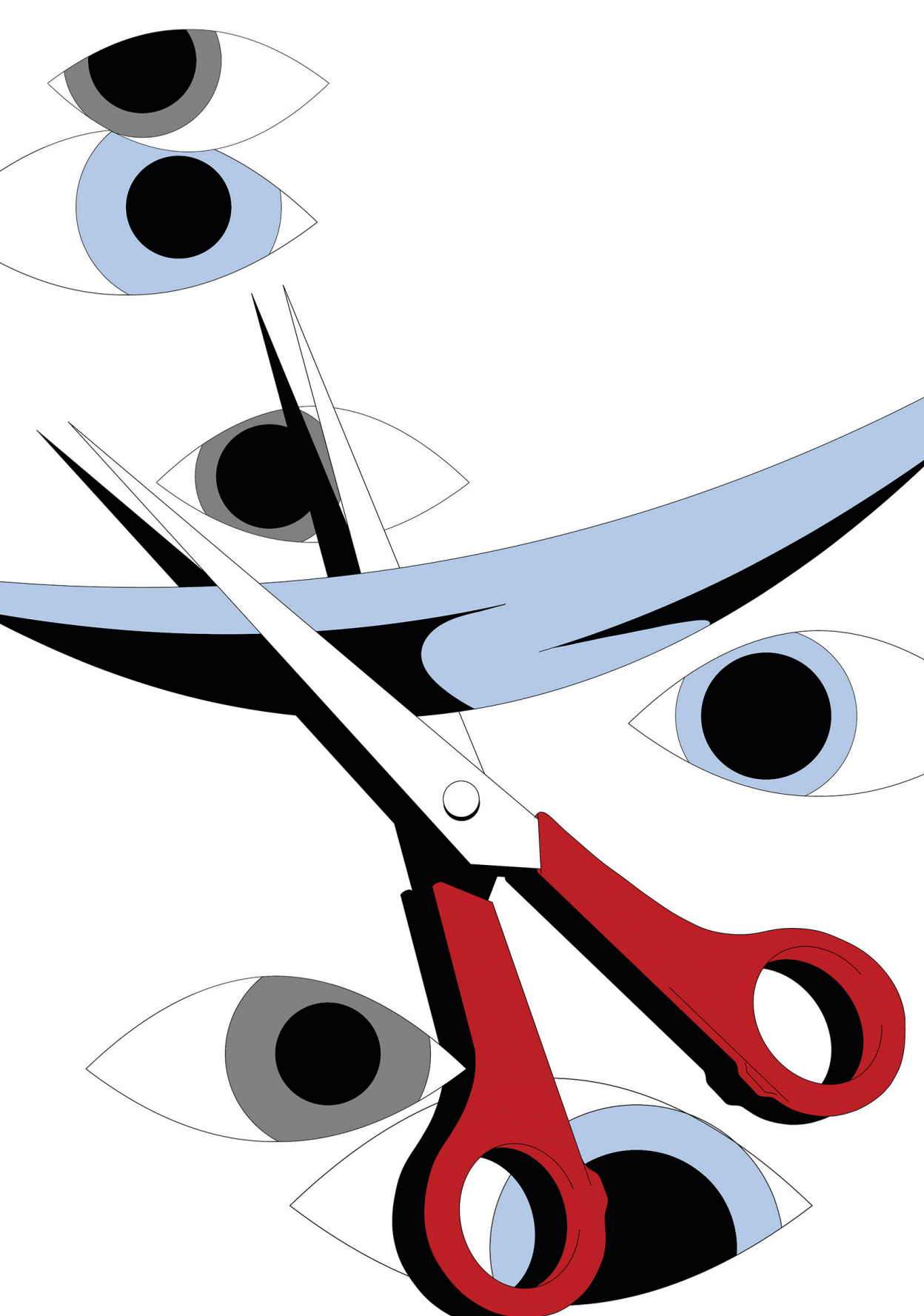
prema rodnoj ravnopravnosti na temeljima svojih religijskih tradicija. Na koncu, izostaje intersekcijski pristup koji uključuje klasne, rasne, etničke i druge pripadnosti važne za cjelovitu sliku o rodnoj ravnopravnosti.

Razvoj pozitivnog odnosa između religijskih, demokratskih i ljudskih vrijednosti unutar crkava i religijskih zajednica ključ je rješavanja problema religijskog fundamentalizma (Othman, 2006). Isto tako za kritički otpor neoliberalnoj politici, neokapitalizmu, globalizaciji, klimatskim promjenama i uništavanju okoliša važno je udružiti i sekularne i religijske resurse.

Jedan je od uspješnih modela nadilaženja sekularno-religijske dihotomije **Feminizam i religija (FER) škola** pokrenuta 2021. godine u online-formatu. Ta škola namijenjena je polaznicama i polaznicima s područja bivše Jugoslavije i dijaspore, odnosno svima koji mogu pratiti nastavu na jezicima tih zemalja. U FER školi kritički se propituju znanstvena istraživanja i religijske tradicije o rodnim pitanjima s ciljem nadilaženja dihotomije sekularno-religijsko. Škola je koncipirana kao interdisciplinarna, komparativna, interkulturalna i međureligijska učionica u kojoj se susreću znanost i religija, različiti svjetonazori, kao i mainstream i feministički teorijski uvidi i praksa. Takvi modeli otvaraju prostor dijaloga, učenja i propitivanja kako bi se došlo do novih formula shvaćanja prava i sloboda, posebno za one koji su manjina.

Zadaci

1. Kakva su vaša iskustva u odnosu na govor religijskih institucija o rodnoj ravnopravnosti?
2. Pronađite u popularnoj kulturi (film, muzika, reklama i slično) rodne stereotipe potkrijepljene religijskim motivima (npr. prikazom Adama i Eve).
3. Treba li religija biti privatna stvar ili vjernice i vjernici mogu u javnosti promovirati i zagovarati svoja stajališta o rodnoj (ne) ravnopravnosti?
4. Da li ste ikada čuli da su muškarci s Marsa a žene s Venere, da su muškarci bolji u matematici a žene u lingvistici i td.? Usporedite te tvrdnje i izjave s predavanjem Gine Rippon, A Gendered World makes a Gendered Brain, dostupnim na: <https://www.youtube.com/watch?v=2s1hrHppl5E>

Rod i umjetnost

Jasna Žmak

U ovom poglavlju bavit ću se načinima na koje je rod oblikovao umjetničko polje te načinima na koje je, zauzvrat, umjetničko polje oblikovalo ideju roda, pokušavajući obuhvatiti sve suvremene **paradokse** tog odnosa. Naime, oba pojma koja se nalaze u naslovu ovog poglavlja tijekom prošlog stoljeća prošla su kroz radikalne promjene u načinima na koje ih, na društvenoj razini, razumijevamo u javnom diskursu. Rod je prestao biti fiksna, nepropitiva kategorija te se razvio u **fluidni** konstrukt koji je teško reducirati na binarne opozicije (Butler 2000), a umjetnost je prestala biti mjesto ekskluzivnosti te je postala puno **demokratičnija**, i u smislu proizvodnje, i u smislu recepcije (Benjamin 2006).

Tako danas, osim o cis muškarcima i ženama, govorimo i o rodno nebinarnim, panrodnim, transrodnim i queer osobama, a jezici poput engleskog se otvaraju prema korištenju zamjenica i titula poput ze, hir i Mx. Jednako tako, nekada monumentalni umjetnički kanoni danas se rastaču u niz specijaliziranih, užih podvrsta, filmove je moguće snimiti mobitelom, a tehnologija je nekada **ekskluzivne** umjetničke radove učinila dostupnima samo jednim klikom miša.

Ipak, čini se da su neki dijelovi i jednog i drugog konstrukta i dalje ostali **okamenjeni**, pa tako mainstream ipak i dalje više voli razmišljati u opozicijama visoke i niske kulture, muškog i ženskog roda, umjesto u suptilnostima koje je

iznjedrila **postmoderna** misao. Što posljedično znači da javnim poljem i dalje dominiraju autori, ne autorice, da u recepciji umjetnosti i dalje postoje top liste i da neki radovi ipak vrijede više od nekih drugih.

Prema tome, govoriti o odnosu roda i umjetnosti danas podrazumijeva uključivanje svih navedenih **kompleksnosti** koje odnos ta dva koncepta čine vrlo dinamičnim i vibrantnim poljem. A dodatno ga, naravno, obogaćuju i suvremene **intersekcionalne** tendencije koje nas upozoravaju da je rod nemoguće promatrati izolirano od drugih identitetskih odrednica – poput klase, rase, seksualne orijentacije, zdravstvenog stanja, obrazovnog statusa ili nacionalnosti – čime se onemogućava reduciranje življenih iskustava – kako onih autorskih, tako i onih recepcijskih ili pak fikcionalnih – na jednostavne muško-ženske **opozicije**.

Naravno, vrlo je teško uopćeno govoriti o odnosu roda i umjetnosti ako uzmemo u obzir da je umjetničko polje satkano od niza različitih grana, koje često unutar sebe uključuju različite **kontradiktornosti** te čije su povijesti vrlo **heterogene**, zbog čega ih je nemoguće sažeti bez neke vrste značenjske redukcije. Stoga se u popisu literature nalaze naslovi koji na kompleksniji način pokrivaju pojedine umjetničke discipline te koje **znatiželjni** čitatelji-ce mogu iskoristiti da dodatno prošire svoje znanje.

Završno, iako se tekstovi ovakvog tipa vole praviti objektivni te obično skrivaju iskustva svojih autorica, s obzirom na to da je **autoreferencijalnost** uvijek bila važna komponentna feminističke teorije i prakse, želim

istaknuti da ovo poglavlje predstavlja samo jedan od mogućih načina da se piše o ovoj temi, da bi ono izgledalo potpuno drugačije da ga ispisuje neka druga, naprimjer **strejt**, osoba ili da ga ispisuje ista osoba, samo pet godina **mlađa**.

Naše povijesti

Kako ističu različite autorice (Kolešnik 1999, Thornham 1999), povijest umjetnosti je povijest praksi koje proizvode, uspostavljaju i definiraju **rodne razlike** kojima se opetovano cementira hijerarhija koja u središte svijeta stavlja (cis, strejt, bijelog) muškarca (bez invaliditeta, pripadnika više klase), a na periferiju, na margine postavlja ženu (i sve druge Druge – necis, nestrejt, nebijele osobe, osobe s invaliditetom, pripadnike nižih klasa). Ono što je ipak specifično za umjetničko polje jest da je ono, za razliku od nekih drugih područja, oduvijek imalo moć da o tom odnosu snaga, o toj **neravnopravnosti** direktno i progovori. Zbog svoje moći reprezentacije, umjetnički medij nikada nije bio samo mjesto na kojemu se društveni problemi ocrtavaju već i mjesto koje te društvene probleme može komentirati, analizirati, propitivati, raskrinkavati pa i – mijenjati. Drugim riječima, umjetnost je jedno od rijetkih polja koje, osim društvenih zbivanja, može **komentirati** i – samo sebe.

Tu su moć umjetnosti iskoristile članice feminističkog umjetničkog kolektiva **Guerilla Girls** u plakatu koji su kreirale 1989. godine za billboard koji je trebao biti izložen u javnim prostorima u New Yorku, na kojemu su postavile pitanje moraju li žene biti gole da bi dospjele u newyorški muzej Metropolitan. Pored navedenog teksta (u originalu: Do Women Have To Be

Naked To Get Into the Met. Museum?), koji je u međuvremenu dosegao **ikonički** status, postavljen je kolaž u kojem autorice parodiraju Ingresovo poznato ulje na platnu La Grande Odalisque iz 1814. godine. Na toj je slici sleđa prikazana gola žena, konkubina, koja senzualno gleda prema autoru odnosno gledatelju, dok se, u Guerilla Girls varijanti, umjesto ženskog lica na golom ženskom tijelu nalazi maska gorile – simbol skupine po kojemu je ona i dobila ime.

Na plakatu je, osim navedenog teksta, ispisan rezultat neformalnog istraživanja koje su članice kolektiva prethodno obavile u muzeju Metropolitan, a koje je pokazalo da je manje od **5%** izloženih radova u sekcijama moderne umjetnosti djelo autorica, ali zato čak **85%** ondje prikazanih aktova uključuje ženska tijela. Njihovo istraživanje i plakat nedvosmisleno ukazuju na to da je dominantni način participacije žena u umjetnosti povijesno podrazumijevao poziciju **pasivnog** (često i golog) objekta. Najvidljivije je to u likovnoj umjetnosti gdje su žene puno češće od muškaraca bile i modeli koji su satima pozirali muškim umjetnicima koji su, prema njihovim tijelima, potom modelirali svoje skulpture i slike. Naime, i izvan muzeja Metropolitan, povijest umjetnosti obiluje radovima muških autora koji prikazuju gola ženska tijela, a ženske je autorice, skoro pa doslovno, moguće nabrojati na prste jedne ruke. (Da nakratko dozovem prethodno spomenutu intersekcionalnu perspektivu možemo istaknuti kako svi ti autori i autorice ipak imaju nešto zajedničko, a to je da bili **bijele** boje kože te pripadnici **viših** društvenih slojeva.) Slična je situacija, naravno, prisutna i u drugim umjetničkim poljima – od književnosti i izvedbenih umjetnosti preko filma i fotografije do

glazbe – kojima povijesno dominiraju muški autori i **muški pogledi**, dok su prikazi žena najčešće **stereotipni**, reduktivni i objektivirajući.

O problematičnosti reprezentaciji žena u povijesti, ali iz ponešto drugog ugla, piše i Virginija Woolf u svojem liminalnom eseju *Vlastita soba* (1929) u kojem pokazuje da je, barem u književnosti, bilo iznimaka ovoj stereotipnosti. Naime, Woolf u tom tekstu nabroja niz povijesnih književnih ženskih likova – od Antigone preko Lady Macbeth do Ane Karenjine – koje jasno svjedoče o tome da su žene u književnoj fikciji ponekad predstavljane kao sve samo ne pasivni objekti. Woolf tako navodi kako su, u nekim romanima i pjesmama, žene opisivane kao iznimne, **istaknute figure**, predivne i snažne, često jednako velike, ako ne i veće od muškaraca. No, ni takvi prikazi žena nisu bez problema jer, kako ističe Woolf, dok su u literaturi žene opisivane kao posebne, življena realnost njihovih života nije se baš **poklapala** sa stanjem zatečenim u fikciji. U stvarnosti, naime, kroz povijest, umjesto tih velebnih, snažnih žena iz literature, većinom nalazimo **obične** žene koje jedva znaju čitati i pisati, koje su vlasništvo svojih muževa, koje nemaju slobodnu volju, mogućnost obrazovanja, glasovanja niti javnog djelovanja.

Iako dakle, kako ističe Sally **Banes** (1998), govoreći primarno o plesu, ne možemo lako govoriti o **uniformnom** načinu reprezentacije žena u umjetnosti, jer niti su sve žene bile žrtve niti heroine, niti su svi prikazi žena bili isključivo pozitivni ili negativni, kada se kumulativno sagledaju različite umjetničke discipline i njihov povijesni razvoj, nemoguće je ne uočiti određene dominantne načine prikaza ženskih identiteta i

tijela. A te je pravilnosti jednako tako nemoguće ne povezati sa spomenutom povijesnom **oskudicom** ženskih autorskih glasova u povijesti umjetnosti.

Naše sobe

Kako u svojem tekstu *Women, Art and Ideology: Questions for Feminist Art* (1983) piše povjesničarka umjetnosti Griselda **Pollock**, prateći povijesni razvoj koncepta i pozicije umjetnika te mapirajući istovremeno poziciju žena u društvu, lako ćemo doći do zaključka kako su se dva navedena pojma od 16. do 19. stoljeća – kada se razvija suvremena ideja **umjetnika** na način na koji ju razumijemo danas – razvili u potpuno **antagonističke** pojmove – s jedne strane umjetnik je postao utjelovljenje samostalnosti i kreativnosti, a s druge se nalazi žena kao oličenje pasivnosti i ovisnosti. O sličnoj tendenciji u književnom polju tijekom 19. stoljeća pišu i **Gilbert** i **Gubar** (2000) navodeći kako se ženama povijesno pripisivala sposobnost rađanja, a muškarcima sposobnost kreativnosti – što je posljedično značilo da se rijetka žena koja se i odlučila otisnuti u proces kreativnog stvaralaštva smatrala čudovišnom odnosno **anomalijom**. U takvoj mizoginoj atmosferi nastaloj pod pokroviteljstvom patrijarhalnog poretka, jasno je, autorice su uistinu bile rijetke.

Na to nedvosmisleno ukazuje i naslov poznatog teksta Linde **Nochlin** *Why Have There Been No Great Women Artists?* (1971) u kojemu daje odgovor na pitanje zašto zapadnim umjetničkim kanonom dominiraju muškarci. Nochlin se u svojem eseju obračunava s idejom umjetnika-genija, odbacujući pritom ideju da je manjak velikih umjetnica posljedica inherentne

muške **superiornosti** ili prirodnih rodnih razlika u talentu i kreativnosti. Nasuprot tome, ona skreće pažnju na različite društvene, institucionalne i obrazovne prepreke koje su onemogućavale, i dalje onemogućavaju, ženama pristup edukaciji, resursima i mogućnostima potrebnima za uspjeh u umjetnosti. Drugim riječima, muškarci su mogli postati umjetnici, pa i veliki umjetnici, zato što su za to imali potrebne **materijalne preduvjete**, dok su žene za to vrijeme bile ograničene na bivanje i djelovanje unutar kućne sfere. Slikovito rečeno, dok su muškarci stvarali remek-djela, žene su im prale **čarape**.

Četrdesetak godina prije Nochlin, sličnom se temom bavila Virginia **Woolf** u već spomenutom eseju *Vlastita soba* (1929). Jednako kao i Nochlin nakon nje, i Woolf je detektirala materijalne uvjete kao nužnost svakog umjetničkog stvaralaštva ukazujući na to kako su žene povijesno bile zakinite upravo za te osnovne preduvjete. Odgajane da budu žene, majke i kućanice, žene kroz povijest nisu imale niti vremena niti **prostora** (odatle i naslov eseja) niti financijskih mogućnosti da se posvete umjetničkom stvaralaštvu. Kao zoran prikaz svoje teze, u jednom dijelu eseja Woolf se upušta u kratku spekulaciju o tome kako bi izgledao život imaginarne, ali jednako talentirane, **Shakespeareove sestre** koju naziva Judith Shakespeare.

Kako navodi Woolf, dok je Williamu od malih nogu bilo omogućeno **obrazovanje**, dok su ga roditelji svesrdno poticali da čita Horacija i Vergilija, njegova je sestra, umjesto da uči latinski, morala paziti da ručak ne zagori, a kada bi ju vidjeli s knjigom, roditelji bi joj rekli da ne budali.

I dok je William od svog braka, žene i djeteta mogao bez problema pobjeći u London, njegova je sestra dobila **batine** od oca zato što se nije željela udati za muškarca kojega su joj namijenili. I dok je William u Londonu brzo postao dio kazališnog svijeta te prvo stasao u uspješnog glumca, a potom i pisca, njegovu su, jednako nadarenu sestru koja je u London pobjegla pod okriljem noći, kazališni ljudi zbog njezinih težnji **ismijavali** te nije bilo šanse da stekne ikakvo kazališno obrazovanje niti da postane dio kazališne zajednice. Konačno, za razliku od Williama koji ubrzo postiže ogroman uspjeh te se upisuje u anale svjetske povijesti, njegova se imaginarna sestra, obeshrabrena, ismijana, sama, vrlo brzo po dolasku u London **ubija**. (Da se ponovo prisjetimo **intersekcionalne** perspektive, možemo samo zamisliti kakvu bi Judith sudbinu imala da je, osim što je žena, rođena s vidljivim tjelesnim invaliditetom zbog kojega se ne bi mogla kretati bez štake.)

Iako kratak, ovaj fragment na praktičnoj razini vrlo jasno ilustrira **prepreke** o kojima je pisala i Nochlin, prepreke s kojima su se suočavale generacije i generacije žena, prije negoli im je, na društvenoj razini, omogućeno da postanu ravnopravne sudionice umjetničkog svijeta. Za probijanje tih barijera bio je potreban čitav niz manjih i većih društvenih promjena, koje smo kasnije imenovali **valovima feminizma**, a koje su kumulativno dovele do većih prava žena u različitim sferama ljudskog djelovanja. Drugim riječima, iako je i prije dvadesetog stoljeća bilo moguće pronaći ženske umjetnice, one su u tom periodu bile više **iznimka** nego pravilo, a tek sa stasanjem pokreta za ženska prava, posebice drugog vala feminizma, došlo je do veće participacije žena u umjetničkom polju.

Naši pogledi

Jedna od najvažnijih posljedica većeg broja autorica u umjetnosti bilo je i posljedično povećanje raznolikosti u načinima **reprezentacije** žena u umjetničkim djelima. Jednom kada su umjetnost počele stvarati žene, počele smo gledati puno novih tema i motiva koje nikada prije u umjetnosti nismo imale prilike vidjeti, dobile smo puno drugačije **heroine**.

Kao jedno od kulturnih djela koje simbolički prikazuje ovaj tematski obrat definitivno je film **Jeanne Dielman, 23 quai du Commerce, 1080 Bruxelles** belgijske redateljice Chantal **Akerman** nastao 1975. godine. Ovaj film u preko tri sata trajanja prati nekoliko dana u životu domaćice i majke koja za život dodatno zarađuje **prostitucijom** te njen postepeni metalni **rasap**. Film karakterizira izuzetno spor tempo i dugi kadrovi, i upravo je ta njegova nespektakularnost, koja zrcali rutiniziranost svakodnevice glavnog lika, jedan od centralnih elemenata njegove **radikalnosti**, uz već spomenuto, dotada nezamislivo, spajanje figure domaćice i prostitutke.

Akerman je u tom filmu stvorila jasnu opoziciju **muškom pogledu** (u izvorniku: male gaze) koji je dotada dominirao (i velikim dijelom i dalje dominira) **filmskom industrijom**. Muški pogled predstavlja jedan od temeljnih pojmova suvremene feminističke misli koji je u teoriju uvela britanska teoretičarka filma Laura **Mulvey** u svojem kulturnom eseju *Visual Pleasure and Narrative Cinema* (1989) u kojemu ga aplicira na sva tri aktera sljedećeg trijanglera: muški redatelj – muški lik – muški gledatelj. Oslanjajući

se na **psihanalitičku** teoriju, Mulvey u tom tekstu radi na dekonstrukciji mehanizma gledanja kako bi nam pokazala načine na koje **filmske konvencije** osnažuju i perpetuiraju voajerističke i fetišističke patrijarhalne obrasce koji zauzvrat utječu na način na koji stvaramo vlastiti identitet.

Iako sintagma ženskog pogleda nije tako precizno opisana u literaturi, često se koristi kako bi se njome označio “ženski” način gledanja odnosno prikazivanja svijeta u kojemu se dokidaju voajerističke tendencije muškog pogleda, u kojemu se prikazuje **kompleksnost** ženskih identiteta. Jednako kao ni žensko pismo, pojam koji je izvorno opisala francuska feministička teoretičarka Hélène Cixous, ni ženski pogled nije isključivo vezan za identitet redateljice već se tiče **formalnih** značajki samog djela. Drugim riječima, i muški redatelj može snimiti film koji njeguje ženski pogled, i ženska gledateljica može film gledati kroz muški pogled.

Neke od značajki koje se mogu pripisati ženskom pogledu opisali su filmski redateljica Joey Soloway (2016) navodeći tri centralna elementa tog pristupa u kreiranju filmova i serija: prioritiziranje **osjećaja** nad akcijom, prikazivanje toga kako se objekt pogleda osjeća dok je gledan te (metaforičko) **vraćanje** pogleda gledateljicama. Kroz aktiviranje ova tri aspekta, navodi Soloway, ženski pogled zapravo radi na pretvaranju **empatičnost** u političko sredstvo, što je sušta suprotnost eksploataciji koja je predznak muškog pogleda.

Što se tiče pak ženskog pisma, kako navodi Maša Grdešić (2020), taj se pojam danas rijetko upotrebljava u svom originalnom značenju koje

označava tekstove koji rastvaraju muško-ženske **binarne opreke** već je nasuprot tome to postala **tržišna** kategorija koja označava sve književne tekstove koje su napisale žene, bez obzira na njihove formalne karakteristike. Za razliku od muškog pisma koje, upravo zato što je dominantna, ne postoji kao sintagma, žensko se pismo tako kolokvijalno danas koristi za označavanje specifične vrste literature koju – pišu žene. Kako navodi Grdešić, slične oznake postoje i za druge **manjinske** književnosti te je tako u knjižnicama i knjižarama moguće pronaći oznake poput afroamerička književnost ili pak lezbijska književnost, no nemoguće je pronaći oznake poput strejt fikcija, muška literatura ili bjelačka književnost.

Naše borbe

Naravno, tržišno pozicioniranje, ali i tržišna uspješnost, pojedinih umjetničkih djela još je jedno mjesto na kojemu je vidljiva muška **dominacija**, a isto vrijedi i za njihovu kritičku evaluaciju. Kao eklatantni primjer te dominacije možemo navesti odnos između broja muškaraca i žena koji su primili **Nobelovu** nagradu za književnost. Od početka njezina dodjeljivanja 1901. godine do danas nagradu je tako dobilo 103 muškarca i samo 17 žena. A da ponovo u priču dozovemo interseksionalnost navedimo da od tih 120 osoba njih samo 5 potječe s afričkog kontinenta. Iako se ovakvo prebrojavanje može učiniti **reduktivnim**, jednom kada se osvijesti da nije riječ o slučajnosti ili iznimci već strukturno uspostavljenoj **neravnoteži** koja se perpetuira u svim aspektima i sferama umjetnosti, postaje jasno da je teško govoriti o stvarnoj ravnopravnosti. Naime, u kojem

god smjeru da okrenemo pogled u umjetničkom svijetu, naići ćemo na sličnu **disproporciju** – od broja filmova na europskim filmskim festivalima koji su režirale žene (crne boje kože) preko broja (homoseksualnih) žena koje ravnaju simfonijskim orkestrima u Aziji do broja (slijepih) žena koje sjede u uredništvima izdavačkih kuća u SAD-u. Takvo stanje jasno nam pokazuje da je, usprkos svim promjenama koje su se dogodile posljednjih desetljeća, pred nama još dug put do **istinske** ravnopravnosti.

Još jedno izuzetno važno područje neravnopravnosti i, posljedično, buduće borbe, područje je rodno uvjetovanog **nasilja**. Kao što smo imale prilike vidjeti kroz recentni **#MeToo** pokret tijekom kojega su u javnost, kako u domaćem, tako i u inozemnom kontekstu, izašle brojne priče o **seksualnom** nasilju i uznemiravanju u umjetničkoj sferi – od elitnih obrazovnih institucija preko hollywoodskih filmskih setova do muzičkih studija – povijest umjetnosti povijest je seksizma i nasilja. Nakon godina šutnje, **#MeToo** je u javnost doveo mračnu stranu umjetničkog svijeta te pokazao do koje su mjere odnosi koji bi trebali biti profesionalni, za žene često **ugrožavajući**. Naravno, iako se **#MeToo** fokusirao na aktualno stanje, razni oblici seksizma i nasilja definitivno su i **povijesno** brojnim ženama bili jedna od većih prepreka ne samo na profesionalnom, već i na životnom putu, te možemo samo pretpostaviti koliko ženskih glasova tijekom povijesti nikada nije dobilo priliku **progovoriti** o svojim iskustvima niti se, zbog proživljenog nasilja, afirmirati u umjetničkom kontekstu. Iako to ne ispisuje eksplicitno, i Virginia Woolf svoju parabolu o sestri Williama Shakespear ispisuje uz konotaciju

seksualnog nasilja zbog kojega je na kraju i tragično završila.

No, s obzirom na spomenutu moć umjetnosti da **transformira** i sebe i svijet, s kojom sam otvorila ovaj tekst, za kraj umjesto fatalističkog pogleda unatrag želim ponuditi jedan **utopistički** pogled unaprijed te vas pozvati da **imaginirate** na koje bi sve načine svijet izgledao drugačije da su u njemu – umjesto isključivo bijelih, strejt, cis muškaraca bez invalideteta te iz više klase – umjetnost stvarale te o umjetnosti odlučivale autori:ce različitih identiteta i iskustava, odnosno, kako će svijet izgledati jednom kada se to napokon i dogodi.

Zadaci

1. Istražite elemente na kojima se temelji tzv. Bechdel test te ga potom primijenite na posljednji film koji ste gledali i/ili na svoju omiljenu seriju. Raspravite rezultate testa.
2. Proučite koncept “muškog pogleda” (engl. male gaze) teoretičarke Laure Mulvey. Potom se prisjetite načina na koje ste u prethodnom obrazovanju učili o umjetnosti, različitim umjetničkim pravcima, formama, temama, radovima i autoricama, prisjetite se predavanja svojih nastavnica, udžbenika i knjiga iz kojih ste učili te potom među svim tim sjećanjima pronađite barem jedan primjer u kojemu je vidljiv način na koji funkcionira koncept “muškog pogleda” (engl. male gaze).
3. Analizirajte različite aspekte domaće kulturne scenu iz perspektive rodne ravnopravnosti: istražite koliko su na različitim festivalima (književnim, kazališnim, filmskim) zastupljene hetero, a koliko homoseksualne autorice, a koliko autori te koliko je cis, a koliko trans osoba u pitanju; analizirajte rodnu distribuciju različitih nagrada u kulturnom polju – koliko su često u pitanju rodno nebinarne osobe, koliko dobitnici, koliko dobitnice, koliko je među njima bijelih, a koliko ne-bijelih osoba. Raspravite rezultate analize i osmislite plakat koji bi, na tragu radova Guerilla Girls, adresirao pronađene razlike.
4. Odaberite jedan mainstream film u kojemu glavnu ulogu ima bijeli, sredovječni, strejt muškarac zaposlen u korporaciji. Sada

zamislite da je glavni lik umjesto tog muškarca samozaposlena lezbijka crne boje kože i raspravite do kojih bi to promjena dovelo u radnji – što bi u filmu ostalo isto, a što bi se promijenilo? Potom zamislite da je u glavnoj ulozi rodno nebinarna, umirovljena osoba koja ima sedamdeset godina i raspravite kakve bi to posljedice imalo na zbivanja u filmu, odnose i poziciju tog lika.

Rod i umjetnost

Napomena čitateljici

Mima Simić

Ovaj tekst ne čita se kao standardni udžbenički tekst, no stremi istom učinku – prenošenju znanja, otvaranju novih perspektiva, ideja, i područja borbe. U vrijeme retradicionalizacije i globalnoga fašističkog preporeda rodni studiji kod nas su politički najpotentnije, i najstrastvenije, akademsko područje. Da parafraziram Marxa, ne zaustavljamo se na interpretaciji svijeta, želimo ga mijenjati. A promjena svijeta traži promjenu diskursa. Tim se diskurzivnim zaokretom, naravno, već desetljećima bavi feministička epistemologija, i feministička teorija stajališta kao njezina desna ruka, inzistirajući da znanje nikad nije neutralno i da rod, rasa, klasa, seksualnost itd. oblikuju naše procese stjecanja znanja – a ja bih dodala, i prenošenja znanja. Zato će ovaj tekst sporadično biti u prvom licu, jednine – a auto(teoretiča)rski glas obraćat će vam se s pomičnog sjecišta vlastitih, za ovaj kontekst relevantnih, razlikovnih identiteta – spisateljica, filmska kritičarka, lezbijka, aktivistkinja. Pripovjedačica. Bit će vam neobično, ali naviknut ćete se. Uostalom, ima li boljeg mjesta za sabotazu standardnoga udžbeničkog formata od poglavlja o rodu i umjetnosti?

Prolog

Jednom, ne tako davno, u razgovoru u zagrebačkom klubu „Močvara“ najavljenom kao „Granice filmskih gledanja: recepcija,

interpretacija, kritika“ svojim sugovornicima postavila sam pitanje o ideologiji kanona. Priznajem, bilo je to manje pitanje, a više tvrdnja tipa: „Kanon je proizvod i produžena ruka heteropatrijarhata i radikalno nam sužava granice gledanja. Recite nam više o tome.“ Posve neočekivano, moja je opservacija kod jedne sugovornice – ugledne filmske kritičarke – izazvala ozbiljnu iritaciju. „Kanon ima smisla!“ uzviknula je, pa iz sve snage udarila šakom u stol, tako da su se sve čaše s vodom za goste zaljuljale. Iz jedne se malo i prolilo, baš po mojim voditeljskim bilješkama. U punoj dvorani zavladała je neugodna tišina. Takvo što još nisu vidjeli. „O ovoj će se večeri dugo pričati“, pomislih zadovoljno, prisjećajući se krilatice da je svaka reklama dobra reklama, pogotovo kad je riječ o kulturnim događajima.

OK, nije se sve baš tako dogodilo – ali povjerovali ste mi, zar ne? Zašto i ne biste – pa na stranicama smo udžbenika. Bilješka br. 1: uvijek propituj glas autoriteta, pa i u vlastitom domu. A ako ste uistinu i posumnjale u istinitost anegdote: u kojem vam je trenutku priča izgubila na vjerodostojnosti? Kad se moderatorici tako silovito suprotstavila i u zamišljeni stol šakom udarila žena? Bilješka br. 2: rod je upisan u granice svih naših čitanja. Rod autorske figure, rod likova, rod čitateljske figure, rod teksta¹.

1 Svaki od ovih aspekata proizvodnje značenja pronalazi svoje mjesto u feminističkoj teoriji i analizi: u kritici kanona (v. Pollock, Nochlin, Spivak); analizi reprezentacije žena i Drugih u umjetnosti (Sandra Gilbert & Susan Gubar, Elaine Showalter, Alice Walker, Audre Lorde, Gloria Anzaldúa); u studijima publike i studijima recepcije (Janice Radway, Susan S. Lanser, hooks); i u raspravama o hijerarhiji umjetničkih rodova i žanrova (Toril Moi itd.)...

No, prije no što se pozabavimo potonjim rodno obilježenim elementima umjetničke proizvodnje, ostanimo još koji trenutak u prizoru u „Močvari“, bitan je za radnju. Iako nije doslovno udarila šakom u stol, kritičarka je uistinu strastveno stala u obranu kanoniziranog korpusa djela, ističući njihovu izvanvremensku univerzalnost, opirući se mojem inzistiranju da je njihova vrijednost i vidljivost ishod (i) kulturnog i političkog, dakle ideološkog, stroja koji ih je proizveo. Na kraju sam u očaju posegnula za najapsurdnijim argumentom kojeg sam se mogla dosjetiti: „Znači, da nam sad pred „Močvaru“ slete izvanzemaljci, i oni bi shvatili genijalnost Shakespearea?“ A ona na to, da ne trepne, odvrati: „Da.“

Močvarno polje umjetnosti

Premda je tu naša rasprava onomad stala, močvarno polje na koji slijeću ljudskom civilizacijom neokrznuti izvanzemaljci i danas vidim kao idealan poligon za raspravu o ideologiji umjetnosti – pa tako i o pitanju roda kao pogonskom gorivu njezine (de)konstrukcije. Kao prvo – u ovo polje možemo smjestiti drvo. Ono slavno metafizičko drvo čiji pad, pa tako i postojanje, ovise o uhu slušateljice; publike.

I izvanzemaljsko biće, pod uvjetom da posjeduje čula nalik našima, i dopustimo li da razumije neki ljudski jezik, može stupiti u interakciju s umjetničkim objektom, nazovimo ga Kralj Lear². No, tko je naša izvanzemaljka? Hoće

2 Moja omiljena Shakespeareova drama. Inače, treba napomenuti da je većina tekstova i/ili teoretičarskih

li shvatiti, što ja znam, toksične patrijarhalne dinamike u srži obiteljske tragedije; metaforičku težinu Learove sljepoće, pa i njezinu klasnu dimenziju? Osim ako ne pretpostavimo da je cijeli univerzum patrijarhalan i da su sve opresivne (klasne, rasne, rodne, geoklimatske, specističke itd.) hijerarhije prirodne poput zakona fizike, ne možemo očekivati da će itko osim stanovnika Zemlje (i to samo manjeg dijela) razumjeti Shakespearea, a kamoli ga kanonizirati. Uistinu, da bi se određeni tekst³ uopće mogao prepoznati i razmatrati kao umjetničko djelo, oko njega mora postojati višestruki ideološki konsenzus – a četiri kuta umjetničkog polja moraju biti stabilno ukotvljena.

Prvo: **autorska figura** mora biti verificirana i potvrđena kao dostojna i prihvatljiva. Ne treba trošiti riječi na sve prezrene skupine na svijetu⁴

glasova na koje se referiram iz zapadnog kulturnog kruga – što je, kao što znamo, samo djelić globalne proizvodnje.

- 3 Govorim o tekstu u najširem značenju – od tiskanog teksta, usmene predaje, performansa, audiovizualnog, likovnog rada itd.
- 4 Ovaj tekst uglavnom se bavi rodnom dimenzijom opresije, no jasno je da nijedna od identitetskih kategorija nije čista, ni jasna, i ovu kategoriju valja shvatiti fleksibilno, i uvjetno. Premda je patrijarhat stvaran, i opresije su stvarne – tekstualne i izvantekstualne – svako tijelo drugačije ga trpi; jer osim roda/spola naša tijela znače i djeluju na mnoštvu drugih društvenih, političkih, interpersonalnih planova. De(kon)strukcija patrijarhata ovdje utjelovljuje i podrazumijeva osvještavanje i dokidanje hijerarhijskih modela kao takvih – i uključuje emancipaciju i borbu za dobrobit svih Drugih, pa i onih čije smo pravo na život dosad i same uspjele ignorirati (go vegan).

koje milenijima nisu imale pristup najosnovnijim alatima i uvjetima umjetničke proizvodnje – bilo da je riječ o bazičnom sredstvu komunikacije, pismu; šire (obrazovnim) institucijama, ili pak donedavno, što ja znam, filmskoj kameri⁵. Preduvjet za autorstvo, kako je prije sto godina esejistički zapomagala V. Woolf, neki je tip društvene moći; ili u najmanju ruku materijalne neovisnosti. Ali, evo, uzevši u obzir da su se ne tako davno još naše bake rađale bez prava glasa⁶ – kao i bez prava da odlučuju o vlastitom tijelu⁷ – možemo li uistinu zamisliti drugačiju povijest umjetnosti, ili kanona?⁸

Drugo, da bi se tekst autorske figure mogao alkemijski aktualizirati kao umjetničko

-
- 5 To ne znači, dakako, da Drugi/potlačeni i u tim okolnostima nisu stvarali; no njihovo se stvaralaštvo – primjerice, vezano uz domaćinstvo i rukotvorine, zbog svoje rodne/ženske dimenzije jednostavno nije prepoznavalo kao umjetnost. (There is a hierarchy in the arts: decorative art at the bottom, and the human form at the top. Because we are men. – Le Corbusier and Amédée Ozenfant, 1918).
 - 6 U Jugoslaviji, pa tako i Hrvatskoj, žene su pravo glasa zakonski dobile 1945.
 - 7 Pomalo paradoksalno, krvavo izboren prezent s materijalnom i tjelesnom autonomijom na kojoj bi nam vjerojatno pozavidjela i Virginia, Pirova je pobjeda: divlji kapitalizam pod ruku s patrijarhatom danas udara ritam proizvodnje, pa i umjetničke, koji rijetko tko – ili koja – može pratiti.
 - 8 Feminističkom disekcijom kanona povijesti umjetnosti temeljito se bavila Griselde Pollock u *Differencing the Canon: Feminism and the Writing of Art's Histories* a još uvijek (!) uvjerljivo zvuči esej Linde Nochlin „Zašto nije bilo velikih umjetnica“ (1971) - https://www.writing.upenn.edu/library/Nochlin-Linda_Why-Have-There-Been-No-Great-Women-Artists.pdf

djelo – nužno je već gore spomenuto trenje; potreban je najmanje jedan **recipijent** – ili čitava publika; jer umjetničko djelo je kontakt. Ponekad susret, ponekad sraz, ali poput pljeska, bez obje ruke nemoguć. Tu ćemo biti u iskušenju odahnuti: možda mi je proizvodnja nedostupna, no tko mi može zabraniti korištenje za vlastitu uporabu? Ovdje barem imam apsolutnu moć! No i tu je priča historijski (i rodno) komplicirana. I prostor recepcije je, naravno, oduvijek bio određen dominantnim ideologijama, omeđen vidljivim i nevidljivim zabranama i ideološkim ogradama – tko, kad, i kako ima pristup knjigama, izložbama, glazbenim ili scenskim izvedbama itd. Klasna pozicija recipijenta dugo je u tom smislu zasjenjivala rodnu, no i kad se pristup umjetnosti demokratizirao (od globalnog opismenjavanja do interneta), hijerarhijski je jaz opstao u vidu kategorija „visoke“ i „niske“ kulture, pri čemu se potonja, popularna/trivijalna umjetnost (posebice književnost) i danas nerijetko diskreditira kao „ženska“.⁹

Treće, **sadržaj** samog umjetničkog djela. Pripadalo to djelo „visokoj“ ili niskoj/popularnoj kulturi – ono je uvijek i neka vrsta (re)produkcije svijeta, pa tako i putokaz do nas samih, na putu

9 Nažalost, i subverzivni i revolucionarni koncept *écriture féminine* poststrukturalističke teoretičarke Hélène Cixous (*The Laugh of the Medusa* <http://www.jstor.org/stable/3173239>) koja se bavila idejom dekonstrukcije maskulinog jezika/stila kao moguće intervencije u postojeći hijerarhijski model, otužno se ispuhao u prijevodu, gdje je „žensko pismo“ – paradoksalno – danas opet sinonim za trivijalnu književnost. <https://www.scribd.com/document/399413256/Elen-Siksu-Smeh-Meduze-docx>

razumijevanja procesa vlastitog postanka. U Drugom spolu (1949), ur-udžbeniku iz rodne teorije prije no što se tako zvala, Simone de Beauvoir nezaboravno konstatira da se ženom ne rađa, već postaje.¹⁰ Jednu od ključnih uloga u ovom procesu nastajanja prema njoj ima, naravno, umjetnost. Grabeći u široko mnoštvo raznorodnih tekstova – mitologije, književnosti, filma¹¹ – Beauvoir iščitava iz njih model rodne (re)prezentacije koji služi simboličkoj dresuri u ono što prepoznajemo kao Drugo, drugotno – žensko.¹² Feministička kritika drugog vala – koja mjestimično i danas ima smisla – bavila se (stereotipnom) reprezentacijom žena u vizualnim umjetnostima, na filmu konkretno slavnim problemom „muškog pogleda“¹³ – no danas smo mnogo opremljenije da govorimo o subverzivnim čitanjima; queer čitanjima – čitanju kontra teksta, i užitku kontra stereotipa.

10 Na ovu tezu slavno se nadovezuje Judith Butler svojim konceptom performativnosti roda (v. Nevolje s rodom, 1990; Ženska infoteka, 2000), uz važan odmak od Beauvoir pozivom na odbacivanje binarnog rodnog modela.

11 V. Drugi spol (Naklada Ljevak, 2016, prev. Mirna Šimat); treći dio prvog sveska fokusira se na „mitove“.

12 Ta tvrdnja i danas, avaj, drži vodu, premda se posuda promijenila. Usprkos svim osvojenim teritorijima sloboda, diskurzivne i materijalne vidljivosti, procesima dekolonizacije misli, tijela i teritorija, liku i djelu Judith Butler – emancipacijske borbe nisu proizvele kolaps koncepta Drugog, odnosno binarnog hijerarhijskog modela/sustava – samo su dovele do pomicanja njegove granice, odnosno crte ideološke bojišnice.

13 Laura Mulvey; Visual Pleasure and Narrative Cinema https://www.medina502.com/classes/bodies/readings/Gaze_Mulvey.pdf

Kako vesterne gledaju američki starosjedioci – izlaze li iz kina kad kauboji počnu pobjeđivati? Kako heteroromantične komedije gledaju lezbe i pederi i kako uspijevaju u njima uživati (ja mogu)? Koliko smo sposobni detektirati opresivne ideološke modele u tekstu, vrhunaravne ili prizemne kulture, i tomu unatoč, u njemu pronaći užitak? Ili, bolje, usidriti vlastiti užitak upravo u svom čitateljskom i gledateljskom otporu i probijanju heteropatrijarhalnog, kapitalističkog, rasističkog koda?¹⁴ Kao kad provališ mađioničarski trik na predstavi, i ipak ti nije žao što si kupila kartu.

I to je finalni faktor, i četvrti kut našeg rodnog i plodnog polja u kojem cvatu i venu umjetnička djela – **kontekst**. Sva naša iskustva svijeta – i svijeta umjetnosti – oblikuju nas, ali u susretu s tekstem mi smo i suautorice. Ugazivši u celuloidnu rijeku sličica svojom je DNK oplemenjujemo, onečišćujemo, mijenjamo. Svaki fragment naših identiteta; rod, seksualnost, mobilnost, traume, lijepa i strašna sjećanja, sve prethodno pročitane knjige, odgledani filmovi, razgovori otprije deset godina i tog jutra, trenutačno raspoloženje i zdravstveno stanje, vijesti koje smo upravo pročitali – sve ono što jesmo u tom jednom konkretnom susretu s umjetničkim djelom – uvjetuje ono što u njemu primjećujemo, što pamtimo, što nam promakne, i što postaje dio našeg privatnog kanona.

Kontekst zatvara krug, i četverokut.

Kontekst je klima u kojoj se rađaš, autorice, tvoja startna pozicija sa svim privilegijama i hendikepima. Kontekst je vrijeme u kojem stvaraš,

14 Nastavi niz.

u kojem te vide, čuju, ili okreću glavu. Nešto pišeš, slikaš, snimaš, pjevaš. Puno si već pročitala, i gledala i slušala, i studirala. Pišeš, slikaš, snimaš i pjevaš sporo, pažljivo, slovkaš zapravo, jer znaš da svako slovo znači, jer ne želiš reproducirati poznato, jer svoje reproduktivno pravo na stvaranje shvaćaš ozbiljno. Priča koju pišeš, slikom ili tonom, rađa neki kontekst. Drugačiji, nadaš se. Ili isti, ali na njega lijepiš, štojaznam, sličice nogometaša; lijepiš krvave uloške, šamare. Kolažiraš kontekst, razotkrivaš ga kao konstrukt. Zadovoljna si. Pišeš. Čitaš. Razgovaraš. Vičeš, svađaš se, eno te na ulici, prosvjeduješ za sve oblike reproduktivnih prava. Eno te u šumi, eno te u močvari. Najviše si stablo na polju, jedino si stablo na polju. Još uvijek ne postojiš, osim u tekstu, postojiš.

Piši.

Rod i tehnologija

Sanja Bojanić
Anamari Nakić

Struktura poglavlja

Sustav u kojem se isprepliću rod i tehnologija ključan je za razumijevanje kako rodna dinamika utječe na razvoj, korištenje i dostupnost tehnologije. U poglavlju se predočavaju čvorišna mjesta u području intersekcije rodnih studija i tehnologija s naglaskom na rodne razlike u pristupu, sudjelovanju i zastupljenosti istih tema u tehnologiji. Povijesno, tehnologija je oduvijek bila alat za osnaživanje, ali i izvor isključenja, no unatoč progresivnim nastojanjima, na specifičan način je poticala i društvene nejednakosti.

1. Konkretno u doba procvata informacijskih i komunikacijskih tehnologija (IKT), nejednak pristup digitalnim alatima i internetskoj povezanosti disproporcionalno pogađa žene i marginalizirane rodne skupine, osobito u siromašnim i ruralnim područjima. Ova razlika sprječava njihov angažman u obrazovanju, gospodarskim prilikama i društvenom napretku. Kako nam predstoji period intenzivne automatizacije, urgentno je promisliti o mjestu žene tijekom tog procesa.
2. Nedovoljna zastupljenost žena i nebinarnih osoba u tehnološkim zanimanjima, posebno u STEM područjima (znanost, tehnologija, inženjerstvo i matematika), ograničava raznolikost u

inovacijama. Ova razlika održava se kroz sustavne pristranosti u obrazovanju, radnoj kulturi i društvenim očekivanjima.

3. Recentne tehnologije, naročito jezični modeli koji koriste transformersku arhitekturu i napredno programiranje, često sadrže rodne pristranosti, odražavajući perspektive i vrijednosti dizajnerskih timova većinski organiziranih s bijelim osobama muškog spola zapadnih demokracija. Takvi proizvodi i usluge ne zadovoljavaju potrebe raznolikih publika i perpetuiraju rodne stereotipe.
4. Žene, osobito one u javnim ulogama, suočavaju se s višim razinama uznemiravanja i nasilja na internetu. Namjera je ukazati na mehanizme za rješavanje ovih izazova, uključujući promjene politika, odgovornost platformi i tehnološka rješenja za poboljšanje sigurnosti na internetu.

Uvod

Industrijska je revolucija krajem 18. stoljeća donijela radikalne promjene uvođenjem strojne proizvodnje i transformacijom ekonomskih struktura. Prije tog razdoblja, proizvodnja i rad su se odvijali unutar kućanstava i zanatskih radionica, gdje su žene doprinosile kroz kućanski i poljoprivredni rad. Industrijalizacija je ovu dinamiku drastično promijenila – proizvodnja se preselila u tvornice, a radna se snaga koncentrirala u gradovima. Muškarci su većinom radili u tvornicama, dok su žene, naročito iz radničke klase, obavljale teže i slabije plaćene poslove, najčešće u tekstilnoj industriji. Time su postavljeni temelji za rodnu podjelu rada koja je snažno utjecala na društvene uloge i očekivanja.

Iako su žene bile uključene u industrijske poslove, često su bile ograničene na manje cijenjene uloge, što je doprinijelo učvršćivanju rodnih stereotipa i podjeli poslova. U kasnijim radničkim pokretima, žene su se suočavale s dodatnim preprekama zbog svojih rodnih uloga i nižeg društvenog statusa. Industrijalizacija je time doprinijela produbljivanju rodnih nejednakosti koje su se održale kroz naredna desetljeća, a s pojavom digitalne revolucije u drugoj polovici 20. stoljeća, otvara se novo poglavlje u razvoju rodnih uloga.

Digitalna revolucija i razvoj računalne tehnologije stvorili su prilike za nove oblike rada, no istovremeno su ponovili obrazac rodne isključenosti. Usprkos rastu u tehnološkim sektorima poput informatike i inženjeringa, žene su izrazito podzastupljene, a tzv. startup bum i dominacija digitalnih platformi dodatno su otežali ulazak žena u tehnološke profesije. Nova digitalna sfera, uz povezanost s društvenim mrežama, e-trgovinom i digitalnim medijima, donijela je i nove oblike rodnih stereotipa kroz algoritamske pristranosti, koje često reflektiraju predrasude svojih tvoraca, perpetuirajući rodne stereotipe.

Jedan od ključnih izazova digitalne revolucije je način na koji suvremene tehnologije, poput umjetne inteligencije, perpetuiraju rodne pristranosti. Primjerice, jezični modeli trenirani na velikim količinama podataka koriste rodno obojene izraze, što rezultira pristranim preporukama u aplikacijama. S malo znatiželje, dovoljno je u pretraživaču ukucati sljedeća imena poput Alondra Nelson, Ruha Benjamin, Safiya Umoja Noble, Chariton Melwain, Catherine Knight

Steele, Lisa Nakamura, André Brock, Sarah J, Jackson, ili Meredith Clark ne bismo li vidjeli u kojoj mjeri je interseksijsko razumijevanje koje povezuje tehnologiju s rasom, etnicitetom ili drugim oblicima identiteta složeno. Dok digitalna revolucija s jedne strane nudi mogućnosti za rodnu ravnopravnost, ona istovremeno nosi i rizike produblivanja rodni razlika. Cilj proučavanja takvih pojava je i poticati razvijanje regulativa koje će omogućiti ravnopravni pristup ženama i marginaliziranim skupinama.

Primjer automobilske industrije dodatno ilustrira problem rodne pristranosti u tehnologiji. Desetljećima su lutke za testiranje sudara oblikovane prema prosječnoj muškoj građi, što je u testiranjima zanemarivalo tjelesne karakteristike žena. Korištenje takvih lutaka imalo je značajnu posljedicu jer su žene bile izložene neproporcionalno većem riziku od ozljeda i smrti u prometnim nesrećama. U konačnici, studije su ukazale da je 47% veća vjerojatnost teških ozljeda i 17% veća vjerojatnost fatalnog ishoda u prometnim nesrećama za žene nego za muškarce. Ova razlika nije postojala zato što su žene lošije vozile, već zato što su sigurnosne značajke bile optimizirane prema muškim tijelima. Manja tjelesna građa žena, drugačija distribucija mišićne mase i čak različiti položaji sjedenja nisu bili uzeti u obzir u testiranjima sudara. Tek znatno kasnije, nakon godina zagovaranja i istraživanja sigurnosti u automobilskoj industriji, u testne protokole uvedene su lutke za testiranje sudara s drugačijim tjelesnim osobenostima i to u vidu smanjenih verzija muških lutaka, umjesto da inkluzivni dizajn obuhvaća tijela najrazličitijih fizioloških karakteristika.

Tehnologija, dakle, često ne prati potrebe svih korisnika i korisnica, već slijedi utvrđenu normativizaciju utemeljenu na prevladavajućim društvenim standardima. Poput industrijalizacije koja je uvela rodnu segregaciju rada, tehnologije digitalne ere mogu produbiti rodne nejednakosti, dok istovremeno nude prilike za promjenu. Ovakvi slučajevi pozivaju na razvijanje inkluzivnijih pristupa koji osiguravaju ravnopravniji tretman svih rodnih grupa u svim aspektima dizajna i implementacije tehnologije, kako bi se smanjile rodne razlike i omogućio ravnopravan pristup.

Povijesna analiza odnosa između roda i tehnologije pokazuje da tehnološki napredak može donijeti i osnaženje i isključenje. Industrijalizacija i digitalna revolucija su, svaka na svoj način, oblikovale rodne dinamike i postavile nove izazove. Danas, u trenutku kada tehnologija prodire u sve aspekte života, imamo jedinstvenu priliku unaprijediti rodnu ravnopravnost kroz svjesnu primjenu inkluzivnih praksi i tehnologija koje će omogućiti ravnopravan pristup za sve rodne grupe.

Zašto se ponavljaju uvijek isti ili slični protokoli, kako u znanosti općenito tako i u tehnologijama?

Prethodni primjeri, kao i niz drugih koje je s malo napora moguće evocirati, ukazuju na činjenicu da žene i sve osobe koje se tako deklariraju, neprestano trče za vlakom normativizacije i normalizacije, na taj način pokušavajući dostići uvriježena ali prihvatljiva ponašanja i navike. Oduvijek je, parafrazirajući Marshalla McLuhana, tehnologija (kod njega, specifično mediji u tehnološkim i informacijskim znanostima) bila

ekstenzija čovjeka. S tehnologijom i tehnološkim izumima, naprosto je bilo moguće osnažiti jednakosti i ravnopravnosti. Čovjek postaje brži, efikasniji, djelotvorniji i postiže puno više za veći broj ljudi. S druge strane, upravo na osnovama te potentnosti, pojačava se prilika za zlouporabe. Skorašnji primjer pandemije COVID19, omogućio je rad na daljinu koji je do tada prihvaćan s nepovjerenjem iako u nekim situacijama svakako koristan. Brojni zaposlenici ovu su mogućnost doživjeli kao fleksibilnu mjeru koja može poboljšati ravnotežu između posla i privatnog života. No, istovremeno, s tom mjerom, došlo je i do zamagljenja granice između poslovnog i osobnog života. Mnoge žene su bile suočene s činjenicom da moraju biti uvijek i jednako biti spremne za posao i obiteljski život, za razliku od muškaraca kojima nije bilo teško uklopiti one segmente takvog rada koji im u potpunosti odgovaraju. Posljedično, izložene sindromu sagorijevanja, stanju duboke iscrpljenosti zbog dugotrajne preplavljenosti radnim i obiteljskim obvezama, žene su u pandemiji postale još ranjivije.

Tehnologije su nam omogućile postupnu prilagodbu izuzetno zahtjevnom periodu u životu svih, no jednako tako, ukazale su na nesrazmjernu ulaganja u rad, razumijevanje obveza i nužnu požrtvovanost većinom ženske populacije, naročito u potrebitim vremenima, kada je razina skrbi i različitih oblika njege bila izuzetno izražena.

1. segment

U doba ubrzanе digitalizacije i ekspanzije informacijskih tehnologija, nejednak pristup digitalnim alatima i internetu nesrazmjerno

utječe na žene i marginalizirane rodne skupine, osobito u ruralnim i siromašnijim područjima. Digitalna isključenost ne ograničava samo njihovu mogućnost pristupa informacijama već ih udaljava od obrazovnih i ekonomskih prilika, što dodatno produbljuje postojeće društvene i rodne nejednakosti. Ove se prepreke najviše manifestiraju u sektoru obrazovanja, zapošljavanja i društvenog angažmana, gdje je uključenost u digitalne mreže postala nužnost za sudjelovanje u modernom društvu. Da bi digitalna transformacija zaista imala pozitivan utjecaj na sve skupine, ključno je usmjeriti se na inkluzivne strategije koje će smanjiti digitalni jaz i olakšati ravnopravan pristup.

Digitalni jaz odnosi se na razlike između pojedinaca koji imaju pristup informacijskoj i komunikacijskoj tehnologiji (IKT) i onih koji taj pristup nemaju, a mjerenje se temelji na faktorima poput roda, dobi, obrazovanja i prihoda. Žene i marginalizirane skupine često su suočene s dodatnim izazovima u pristupu digitalnim alatima zbog nižih financijskih resursa, socijalnih ograničenja i manjih prilika za razvoj digitalnih vještina. U mnogim zemljama u razvoju, osobito u ruralnim sredinama, žene često nemaju potrebnu infrastrukturu, poput stabilnog internetskog signala ili dostupnosti računala, što ih ograničava u stjecanju digitalnih kompetencija i korištenju interneta za osobni razvoj i profesionalne prilike.

Nedostatak digitalnih vještina i pristupa IKT-u (Informacijskim i komunikacijskim tehnologijama) posebno pogoršava rodne nejednakosti na tržištu rada. Prema izvješćima Europske komisije, samo 55% odraslih u Europskoj uniji ima osnovne

digitalne vještine, što dodatno naglašava potrebu za obrazovnim programima koji bi omogućili stjecanje tih kompetencija kod većeg broja građana. U programima za razvoj digitalnih vještina često su žene slabije zastupljene, što rezultira smanjenim sudjelovanjem žena u digitalnim i tehničkim profesijama te ograničava njihove profesionalne mogućnosti u sektorima u kojima digitalne kompetencije postaju sve važnije.

Automatizacija se oslanja na napredne digitalne i informacijske tehnologije koje transformiraju način rada i svakodnevicu. S jedne strane, digitalizacija i automatizacija poboljšavaju efikasnost radnih procesa i otvaraju mogućnosti za inovacije. Međutim, s druge strane, ovaj proces može dodatno pojačati rodne predrasude i produbiti digitalni jaz. Jedan od izazova automatizacije je to što najviše pogađa one sektore u kojima prevladavaju “ženska” zanimanja, često usmjerena na pružanje usluga i skrbi. Budući da se poslovi poput administracije, skrbi i uslužnih djelatnosti sve češće automatiziraju, žene u tim sektorima suočene su s velikim rizikom gubitka posla i ekonomske nesigurnosti. Osim gubitka radnih mjesta, automatizacija mijenja i samu prirodu rada, dovodeći do zamagljenja granice između profesionalnog i privatnog života, osobito kod zaposlenika koji rade od kuće, što smo vidjeli na primjeru COVID-19 pandemije.

U cilju smanjenja digitalnog jaza, Europska komisija pokrenula je inicijativu “2030 Digitalno desetljeće” koja ima za cilj povećanje broja građana s osnovnim digitalnim vještinama na 80% do kraja desetljeća. Programi cjeloživotnog učenja, strukovnog i profesionalnog osposobljavanja

ključni su za ostvarenje ovog cilja. Međutim, samo povećanje digitalnih vještina nije dovoljno. Potrebno je osigurati da digitalne usluge i resursi budu dostupni svim skupinama građana, uključujući žene i marginalizirane rodne skupine.

Važno je istaknuti kako digitalizacija javnih usluga, poput e-uprave i online obrazovanja, može poboljšati pristup informacijama i povećati uključenost u društvo. Međutim, da bi digitalne usluge bile zaista učinkovite i inkluzivne, one moraju biti prilagođene svim korisnicima, neovisno o njihovoj rodnoj ili socijalnoj pozadini. Ovdje je ključno omogućiti ravnopravan pristup digitalnim resursima, bilo kroz dostupnost internetske infrastrukture ili subvencionirane uređaje i programe za edukaciju.

Pojavom naprednih tehnologija, poput umjetne inteligencije i algoritamskog učenja, došlo je do dodatnih izazova u kontekstu rodne ravnopravnosti jer algoritmi koji analiziraju velike količine podataka, često sadrže pristranosti svojih tvoraca. Tako se u jezičnim modelima i algoritamskim preporukama mogu pronaći rodno obojeni izrazi koji perpetuiraju stereotipe o rodnim ulogama. Studije su pokazale kako digitalne platforme često reflektiraju predrasude svojih dizajnera, što može dodatno pogoršati rodnu diskriminaciju.

Primjer je i korištenje umjetne inteligencije u selekciji kandidata za posao koji također može produbiti rodnu nejednakost ako je algoritam treniran na podacima koji su pristrani prema ženama ili marginaliziranim skupinama. Stoga je potrebno kritički i osvještano debatirati s dizajnerima tehnologija kako bi postali svjesni

ovih rizika i mogli raditi na razvoju inkluzivnijih algoritama koji neće doprinosti društvenim nejednakostima. Organizacije i vlade također igraju ključnu ulogu u promicanju rodne ravnopravnosti u tehnologiji, svakako zauzimaju i institucijske politike te izvršne vlasti na svim razinama, kako bi se kroz usvajanje politika i standarda kojima bi se regulirao razvoj pravednih i etičkih tehnoloških rješenja za sve.

2. segment

Nedovoljna zastupljenost žena i nebinarnih osoba u tehnološkim zanimanjima, osobito u STEM područjima (znanost, tehnologija, inženjerstvo i matematika), predstavlja značajnu prepreku raznolikosti u inovacijama. Istraživanja pokazuju da radna okolina s raznolikim iskustvima i perspektivama potiče kreativnija rješenja i povećava konkurentnost, dok homogeni timovi često ograničavaju svoj pristup rješavanju problema. Kada su žene i nebinarne osobe slabo zastupljene u tehnološkim sektorima, mogućnost za inovacije biva ograničena, a time i potencijal za napredak u tim područjima.

Ova nejednakost nije slučajna – održava se kroz sustavne pristranosti koje se manifestiraju u obrazovnim programima, radnoj kulturi i društvenim očekivanjima. Već od osnovnog obrazovanja, rodni stereotipi utječu na izbor područja studija i karijera, pri čemu se STEM zanimanja često percipiraju kao “muška” područja. Djevojke i nebinarne osobe suočene su s nižim očekivanjima ili manjkom podrške kada izraze interes za ove discipline, što često rezultira smanjenim brojem upisa na studije vezane uz

STEM. Ovi stereotipi dalje se perpetuiraju u srednjim školama i na fakultetima, gdje nedostatak ženskih i nebinarnih uzora i mentora u STEM-u dodatno obeshrabruje studente.

Pristranosti u radnoj kulturi dodatno pogoršavaju situaciju. Iako žene i nebinarne osobe sve češće biraju STEM područja, u profesionalnom okruženju suočene su s brojnim preprekama, uključujući stakleni strop, rodno uvjetovanu diskriminaciju i niže plaće. Mnoge kompanije još uvijek nisu u potpunosti prilagodile svoje radne politike kako bi osigurale inkluzivno okruženje, zbog čega su žene i nebinarne osobe nerijetko prisiljene napustiti tehnološke sektore u ranoj fazi karijere. Primjer staklenog stropa, koji ograničava žene na niže pozicije i otežava im napredovanje u višem menadžmentu, dodatno sužava prilike za žene i nebinarne osobe da utječu na razvoj i dizajn novih tehnologija.

Društvena očekivanja igraju ključnu ulogu u održavanju ovih nejednakosti. Rodni stereotipi koji sugeriraju da su tehničke i znanstvene vještine “muška” domena, dok su komunikacijske i socijalne vještine “ženske”, obeshrabruju mnoge potencijalne talente da istraže STEM karijere. Osim toga, žene i nebinarne osobe koje ipak odluče raditi u ovim sektorima često se suočavaju s predrasudama i sumnjama u svoje sposobnosti, što ih može obeshrabriti ili spriječiti da dođu do liderskih pozicija gdje bi mogle poticati daljnju rodnu raznolikost i stvarati promjene u kulturi rada.

Učinci ovih pristranosti nisu ograničeni samo na individualne karijere – oni oblikuju cijeli sektor inovacija. Istraživanja pokazuju da timovi s većom rodnom i rodno-inkluzivnom raznolikošću

ostvaruju bolje rezultate, s obzirom na to da uključuju širi spektar ideja i rješenja. Sustavna isključenost žena i nebinarnih osoba ne samo da im oduzima mogućnost za profesionalno napredovanje već i uskraćuje društvu priliku za ostvarenje inovativnijih tehnoloških dostignuća.

Da bi se prekinuo ovaj krug i potaknulo inkluzivnije radno okruženje, potrebne su promjene u obrazovanju, društvenim normama i radnim praksama. Povećanje zastupljenosti žena i nebinarnih osoba u tehnološkim sektorima zahtijeva sustavne promjene koje uključuju borbu protiv rodni stereotipa u obrazovanju, uvođenje inkluzivnijih politika u zapošljavanju i uspostavljanje programa mentorstva kako bi se pružila podrška raznolikim skupinama u STEM karijerama. Tek tada će društvo moći u potpunosti iskoristiti potencijal inovacija i osigurati da tehnološki sektor odražava raznolikost i potrebe cijele populacije.

Širenje digitalne tehnologije snažno je utjecalo na tržište rada. **Automatizacija i kompjuterizacija proizvodnih procesa dovela je do smanjenja broja radnih mjesta u proizvodnji, a povećao se broj visokokvalificiranih i bolje plaćenih radnih mjesta u informacijsko-komunikacijskoj industriji.** Konkurentna moderna gospodarstva pogone se na digitalnim i digitalno omogućenim inovacijama, a ključna pokretačka snaga je visokokvalificirana radna snaga u IKT-u. IKT stručnjak ili stručnjakinja je osoba koja ima sposobnost razvijanja, rada i održavanja IKT sustava. U 2023. godini gotovo 10 milijuna osoba radilo je kao IKT stručnjaci diljem Europske unije. Predviđa se da će se i u nadolazećim godinama nastaviti povećana potražnja za visokokvalificiranim zaposlenicima. Uslijed sveprisutne digitalne transformacije,

poslovi postaju sve složeniji. Posljedično, potrebni su radnici s kapacitetom za upravljanje složenim informacijama, autonomno razmišljanje, kreativnost, korištenje resursa na pametan i učinkovit način, kao i za učinkovitu komunikaciju. IKT područje zahvaćeno je snažnom horizontalnom i vertikalnom segregacijom. U Europskoj uniji danas muškarci zauzimaju preko 80% radnih mjesta te su bolje plaćeni od žena. U tehnološkim poduzećima prisutan je i fenomen staklenog stropa i žene na visokim položajima u tehnološkim poduzećima su iznimka.

Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD) utvrđuje da horizontalna i vertikalna segregacija u tehnološkom sektoru implicira da su žene praktički isključene i onemogućene da ostvare dobrobit od drživog gospodarskog razvoja i zelenih politika. Veća stopa sudjelovanja žena u tehnološkim područjima donijela bi veće mogućnosti rasta održivog i zelenog gospodarstva.

Energetski i prometni sektori koji određuju politiku klimatskih promjena dominantno zapošljavaju muškarce. Prema Europskom institutu za rodnu ravnopravnost (EIGE) rodno uravnoteženije sudjelovanje u ovim sektorima omogućilo bi prilagođavanje klimatskih politika višestranim potrebama društva. Rodna segregacija je faktor koji onemogućuje brži i ravnomjerniji razvoj zelenog gospodarstva.

Novi politički program Europske Unije 2030 Digitalno deseljeće postavlja ambiciozni cilj povećanja broja zaposlenih IKT stručnjaka s 10 milijuna na 20 milijuna do 2030. godine, uz podjednaku zastupljenost žena i muškaraca, te povećanje broja diplomanada u srodnim studijima.

Komisija je iznijela niz sektorskih inicijativa za potporu jednakog sudjelovanja žena u tržištu rada. Ističe se da je doprinos žena ključan za rješavanje problema nedostatka IKT stručnjaka i izgradnju uključive digitalne Europe. Visoko obrazovanje u IKT sektoru je ključna kvalifikacija za zapošljavanje. Dvije trećine anketiranih IKT stručnjaka u 2023. godini bilo je visoko obrazovano. Stoga je za povećanje broja žena zaposlenih u IKT sektoru važno povećanje studentica i diplomantica u relevantnim područjima. Žene su brojnije od muškaraca među diplomiranim studentima u svim područjima osim u strojarstvu, proizvodnji i graditeljstvu; informacijskoj i komunikacijskoj tehnologiji te poljoprivredi, šumarstvu, ribarstvu i veterini.

Tradicionalno je rasprostranjena tvrdokorna horizontalna rodna segregacija u visokom obrazovanju. Muškarci čine većinu na studijima područja STEM koje je usko vezano uz tehnološko tržište rada. Iako broj studentica neumorno raste od šezdesetih godina 20. stoljeća te danas čine većinu studentske i diplomantske populacije visokih učilišta, u STEM područjima udio studentica stagnira. Dio uzroka treba tražiti i u rodnim stereotipima koji su prisutni u životnim izborima, mogućnostima obrazovanja i zapošljavanja. Kako bi se ukorijenjeni stereotipi, predrasude i norme promijenile, potrebno je podizanje svijesti o njihovom postojanju i proaktivno djelovanje. U nastavku navodimo neke aktivnosti koje se provode u Europskoj uniji.

Organizacija izvanškolskih aktivnosti o digitalnoj tehnologiji za učenice srednjih škola je široko rasprostranjena aktivnost. Glavni cilj je

privući djevojke na upis na studije STEM područja u kojima su žene podzastupljene. Sudjelovanje na radionicama je obično besplatno. Ovakvi projekti imaju društveno koristan značaj i pridonose borbi protiv nedostatka digitalnih kompetencija kod stanovništva, odnosno smanjenju digitalnog jaza. Često se ovakve aktivnosti oganziraju volonterski ili uz podršku privatnih poduzeća koja imaju dugoročni interes omogućiti stjecanje nedostajućih digitalnih kompetencija novim generacijama radne snage. Osmišljeni programi mogu se replicirati na širem geografskom području i dugoročno povećati broj učenica zainteresiranih za studiranje programa iz STEM područja te za karijeru u IKT sektoru.

Povećanje broja žena koje sudjeluju u osmišljavanju i implementiranju inovacija može dovesti do gospodarskog napretka cijele lokalne zajednice. Dio platformi za provedbu ove aktivnosti usmjeren je na pružanje obrazovanja o pitanjima rodne ravnopravnosti privatnim poduzećima. Očekuje se da će osnaženi novim znanjima usmjeriti više resursa na zapošljavanje i razvoj karijera žena u području inovacija. Poznati su i primjeri drugačijeg pristupa u kojima se istražuju i uklanjanju faktori koji utječu na (ne)sudjelovanje žena znanstvenica i inženjerki u spin out procesima i poduzetničkim aktivnostima za komercijalizaciju istraživanja i inovacija. Cilj je omogućiti inovatoricama pokretanje vlastitih poduzeća.

Promocija ženskih uzora u obrazovanju i medijima aktivno pomaže u uklanjanju rasprostranjenog stereotipa da žene nisu talentirane ili sposobne koristiti tehnologiju ili

je unaprijediti. U nastavku donosimo nekoliko primjera.

Ada Lovelace (1815. – 1852.) bila je engleska matematičarka poznata po svom radu na predloženom mehaničkom računalu opće namjene Charlesa Babbagea. Ada Lovelace bila je kćer pjesnika Lorda Byrona i Anne Isabelle Milbanke. Značajna je njena duga suradnja s kolegom britanskim matematičarem Charlesom Babbageom, koji je poznat kao “otac računala”. Objavila je rad važan u ranoj povijesti računala jer je sadržavao ono što mnogi smatraju prvim računalnim programom, to jest, algoritam dizajniran da ga izvršava stroj. Na temelju ovog rada, Ada Lovelace sada mnogi smatraju prvim računalnim programerom. Programski jezik Ada je nazvan po njoj.

Grace Brewster Hopper (1906. – 1992.) bila je računalna znanstvenica, matematičarka i kontraadmiralica mornarice Sjedinjenih Američkih Država. Grace Brewster stekla je doktorat iz matematike na Sveučilištu Yale te je radila kao profesorica matematike na Vassar Collegeu. Napustila je svoj položaj na sveučilištu kako bi se pridružila pričuvi mornarice tijekom Drugog svjetskog rata. Kasnije se bavila razvojem računarske znanosti. Vjerovala je da bi programiranje trebalo pojednostaviti pomoću engleskog računalnog programskog jezika. Njezin prevoditelj pretvarao je engleske izraze u strojni kod koji razumiju računala. Prva je osmislila teoriju o strojno neovisnim programskim jezicima i upotrijebila je za razvoj programskih jezika FLOW-MATIC i COBOL-a, ranog programskog jezika visoke razine koji se i danas koristi. Zaslužna je za

izradu prvog računalnog priručnika u povijesti.

Sofija Vasiljevna Kovalevskaja (1850. – 1891.) bila je ruska matematičarka koja je dala značajan doprinos analizi, parcijalnim diferencijalnim jednadžbama i mehanici. Bila je prva žena koja je stekla doktorat iz matematike. U Berlinu, na Sveučilištu u Göttingenu 1874. godine predstavila je tri rada kao svoju doktorsku disertaciju: o parcijalnim diferencijalnim jednadžbama, o dinamici Saturnovih prstenova i o eliptičkim integralima. Kasnije je postala i prva žena imenovana za redovitu profesoricu u sjevernoj Europi i jedna od prvih žena urednica znanstvenog časopisa. Njezin rad o parcijalnim diferencijalnim jednadžbama sadrži ono što je danas poznato kao Cauchy-Kovalevskaya teorem, koji dokazuje postojanje i analitičnost lokalnih rješenja takvih jednadžbi pod prikladno definiranim početnim/rubnim uvjetima.

3. segment

Recentne tehnologije, naročito jezični modeli koji koriste transformersku arhitekturu i napredno programiranje, često sadrže rodne pristranosti, odražavajući perspektive i vrijednosti dizajnerskih timova većinski organiziranih s osobama muškog spola. Takvi proizvodi i usluge ne zadovoljavaju potrebe raznolikih publika i perpetuiraju rodne stereotipe.

U posljednjih nekoliko godina, razvoj novih tehnologija, osobito jezičnih modela koji koriste napredne arhitekture poput transformerske, privukao je veliku pažnju zbog njihovih inovativnih mogućnosti. Ovi modeli, temeljeni na dubokom učenju i ogromnim količinama podataka, pokazuju

značajnu sposobnost obrade prirodnog jezika, prepoznavanja uzoraka i generiranja sadržaja. Ipak, istraživanja su otkrila da mnogi od tih modela sadrže rodne pristranosti koje odražavaju vrijednosti i perspektive dizajnerskih timova, koji su često većinski muškog sastava. Ove pristranosti ne samo da ograničavaju korisničko iskustvo već i perpetuiraju rodne stereotipe, negativno utječući na percepciju i mogućnosti marginaliziranih skupina.

Jezični modeli kao što su GPT-40 i BERT, temeljeni na transformerskoj arhitekturi, postali su široko primijenjeni u različitim industrijama. Od chatbotova u korisničkoj podršci do alata za prevođenje i aplikacija za analizu teksta, ovi sustavi nude bezbroj mogućnosti za automatizaciju i učinkovitost. No, zbog načina na koji se ovi modeli treniraju – obradom golemih korpusa tekstualnih podataka preuzetih s interneta – oni često odražavaju rodne, rasne i socioekonomske predrasude prisutne u izvorima podataka. Na primjer, studije su pokazale da ovi modeli često povezuju žene s tradicionalnim ulogama poput „medicinska sestra“ ili „učiteljica“, dok muškarce povezuju s ulogama poput „inženjer“ ili „doktor“. Ovi implicitni stereotipi ne samo da osnažuju rodne predrasude, već imaju i konkretne posljedice u radnom okruženju i društvenoj interakciji .

Rodne pristranosti u tehnologiji imaju dalekosežne učinke na marginalizirane skupine, uključujući žene i nebinarne osobe. Kada tehnologija odražava stereotipe, ona utječe na percepciju tih skupina i ograničava njihove mogućnosti. Na primjer, aplikacije za prepoznavanje lica pokazale su sklonost ka netočnom identificiranju

tamnoputih žena i nebinarnih osoba, što dovodi do zabrinutosti zbog korištenja ovih tehnologija u osjetljivim područjima poput sigurnosti. Kada algoritmi tretiraju pojedince nepravedno ili ih isključuju, oni potkopavaju napore za rodnu ravnopravnost i socijalnu inkluziju.

Ujedno, pristrani algoritmi mogu utjecati na odluke u zapošljavanju, obrazovanju i medicinskoj skrbi, jer se sve veći broj institucija oslanja na automatske alate za analizu podataka pri donošenju odluka. Pristranosti u takvim alatima mogu rezultirati nepoštenim tretmanom kandidata i pacijenata, dodatno pogoršavajući postojeće društvene nejednakosti. Primjerice, u alatima za selekciju kandidata za posao, algoritmi trenirani na pristranim podacima mogli bi favorizirati kandidate koji odgovaraju dominantnim normama u tehnološkom sektoru, što često isključuje žene i manjinske skupine .

Jedan od ključnih uzroka rodne pristranosti u tehnologiji je način na koji se dizajnerski timovi konstruiraju. Prema istraživanjima, tehnološke tvrtke često imaju značajnu rodnu neravnotežu u timovima koji razvijaju algoritme i modele umjetne inteligencije. U okruženju gdje su žene i nebinarne osobe rijetko prisutne, perspektive i prioriteti ovih skupina često nisu uzeti u obzir. Rezultat je tehnologija koja ne zadovoljava potrebe raznolikih korisnika, već umjesto toga reflektira norme i vrijednosti dominantne skupine u dizajnerskim timovima.

Nedostatak raznolikosti u dizajnerskim timovima dovodi do tehnologije koja zanemaruje probleme s kojima se suočavaju marginalizirane

skupine. Dizajneri koji možda nisu svjesni rodnih predrasuda ugrađenih u podatke na kojima treniraju modele mogu nenamjerno proizvesti proizvode koji održavaju ili čak pojačavaju ove pristranosti. U tu svrhu, ključno je povećati zastupljenost žena i drugih marginaliziranih skupina u razvojnim timovima i osigurati obuku o etičkim aspektima dizajna kako bi se stvorila tehnologija koja služi interesima svih korisnika.

Tehnologija koja perpetuira rodne stereotipe ima dublje društvene implikacije. Kada se rodna pristranost ugrađuje u jezične modele i druge tehnologije, to šalje implicitne poruke o tome koje uloge su “prikladne” za određene skupine, ograničavajući pritom percepciju pojedinaca o vlastitom potencijalu. Ovo može odvratiti mlade žene i nebinarne osobe od ulaska u tehnološke karijere, perpetuirajući začarani krug neravnoteže u industriji.

Osim toga, kontinuirano korištenje pristranih tehnologija može potkopati povjerenje u umjetnu inteligenciju i druge napredne tehnologije. Kada korisnici primijete da tehnologija odražava pristranosti, sve su skeptičniji prema njoj primjeni u svakodnevnom životu. Na taj način, društvo može propustiti priliku za potpuno iskorištavanje potencijala tehnologije zbog nedostatka povjerenja u njezinu objektivnost i pravednost.

Razvoj inkluzivne tehnologije zahtijeva sustavni pristup i posvećenost raznolikosti u svim fazama razvoja. Tehnološke tvrtke trebale bi integrirati obuke o inkluzivnom dizajnu i etičkom razmišljanju u svoje razvojne procese, osiguravajući da pristranosti budu prepoznate

i ispravljene prije lansiranja proizvoda. Također je važno uključiti širok raspon korisnika u fazi testiranja proizvoda kako bi se osiguralo da tehnologija zadovoljava različite potrebe.

Institucionalne promjene, poput inkluzivnih politika zapošljavanja koje potiču raznolikost, također su ključne. Organizacije koje u svoje timove uključuju žene, manjinske skupine i nebinarne osobe razvijaju tehnologije koje bolje odražavaju potrebe cijele populacije. Kada su različite perspektive integrirane u proces dizajna, tehnologija može zaista poslužiti svim korisnicima, a ne samo onima koji se uklapaju u normativne obrasce. Na taj način, društvo može smanjiti rizik od perpetuiranja društvenih predrasuda kroz tehnologiju i stvoriti inovacije koje doprinose pravednijem svijetu.

Jezični modeli i druge tehnologije koje koriste napredne algoritme predstavljaju priliku za poboljšanje svakodnevnog života, ali samo ako su dizajnirani bez rodni pristranosti. Tehnološka industrija mora prepoznati odgovornost dizajnera i poticati raznolikost unutar svojih razvojnih timova kako bi smanjila pristranosti i kreirala inkluzivne proizvode. U konačnici, društvo će najviše imati koristi od tehnologije koja odražava i poštuje raznolikost korisnika.

4. segment

Žene, osobito one u javnim ulogama, suočavaju se s višim razinama uznemiravanja i nasilja na internetu. Namjera je ukazati na mehanizme za rješavanje ovih izazova, uključujući promjene politika, odgovornost platformi i tehnološka rješenja za poboljšanje sigurnosti na internetu.

U današnjem digitalnom dobu, žene, osobito one koje obnašaju javne funkcije, suočavaju se s visokim razinama uznemiravanja i nasilja na internetu. Ovaj problem nije samo pitanje individualne sigurnosti već i šireg društvenog učinka, jer online uznemiravanje može ograničiti žene u njihovim profesionalnim i privatnim životima, te ih odvratiti od sudjelovanja u javnim diskusijama i donošenja važnih odluka. U ovom kontekstu, važno je razumjeti mehanizme uznemiravanja, kao i prepoznati potencijalna rješenja koja uključuju promjene u politici, veću odgovornost online platformi i korištenje napredne tehnologije za povećanje sigurnosti na internetu.

Statistike pokazuju da su žene u javnim ulogama, kao što su političarke, novinarki i aktivistkinje, posebno izložene online uznemiravanju. Studije su otkrile da žene doživljavaju visok stupanj verbalnog nasilja, prijetnji, vrijeđanja i seksualnog uznemiravanja, posebno kada se bave pitanjima koja izazivaju polarizaciju, poput ljudskih prava, politike i feminizma (Ging & Siapera, 2018). Online nasilje protiv žena često se manifestira kroz prijetnje fizičkim nasiljem, seksualne prijetnje i ponižavajuće komentare, koji imaju za cilj zastrašiti ih i odvratiti od javnog djelovanja.

Za mnoge žene, online uznemiravanje ima ozbiljne posljedice na mentalno zdravlje, često izazivajući anksioznost, depresiju i osjećaj nesigurnosti. Na radnom mjestu, žene u javnim ulogama mogu biti prisiljene smanjiti svoju prisutnost na društvenim mrežama, što ograničava njihovu sposobnost komunikacije i interakcije s publikom. Ovaj oblik nasilja također šalje poruku mladim djevojkama i ženama da javno

izlaganje može dovesti do prijetnji, što može obeshrabriti buduće generacije da se bave javnim zanimanjima (Citron, 2014).

Postoji niz mogućih mehanizama za borbu protiv online nasilja nad ženama, koji uključuju promjene politika, jačanje odgovornosti platformi i primjenu naprednih tehnoloških rješenja.

Prvi korak u rješavanju problema online uznemiravanja žena uključuje stvaranje učinkovitih zakonskih okvira koji prepoznaju i reguliraju online nasilje. Iako većina zemalja ima zakone koji kriminaliziraju prijetnje i nasilje, ove odredbe često ne obuhvaćaju specifičnosti digitalnog okruženja. Razvoj novih zakona i politika koje se posebno odnose na online nasilje može pružiti ženama snažniju pravnu zaštitu. Na primjer, zakoni bi trebali kriminalizirati oblike nasilja kao što su **doxxing** (objavljivanje privatnih informacija), **cyberstalking** i tzv. „**cyber-flashing**“ ili slanje eksplicitnog sadržaja bez pristanka (Jane, 2017).

Nadalje, ključno je educirati žene o njihovim pravima i mogućnostima zaštite u online prostoru. U mnogim slučajevima, žrtve nisu svjesne koje korake mogu poduzeti ili koje resurse imaju na raspolaganju. Programi obrazovanja i podrške koji informiraju o pravnim mehanizmima za zaštitu od online nasilja mogu značajno pomoći ženama da se bolje nose s ovim izazovima.

Digitalne platforme, poput društvenih mreža i foruma, igraju ključnu ulogu u moderiranju sadržaja i zaštiti korisnika. Međutim, mnoge platforme nisu dosljedne u provođenju svojih politika o uznemiravanju i nasilju, što stvara prostor za zloupotrebu. Često algoritmi prioritiziraju „vrući“

ili kontroverzni sadržaj radi povećanja angažmana korisnika, što može dodatno pojačati online nasilje i uznemiravanje (Noble, 2018).

Platforme bi trebale uložiti više resursa u razvoj i provedbu učinkovitih politika protiv uznemiravanja. Na primjer, moderatora bi trebali biti bolje obučeni za prepoznavanje i uklanjanje sadržaja koji predstavlja uznemiravanje ili prijetnju. Nadalje, algoritmi za moderiranje sadržaja trebali bi biti dizajnirani tako da ne pojačavaju problematičan sadržaj koji može biti uznemirujući. Implementacija novih tehnologija, poput umjetne inteligencije koja prepoznaje i filtrira uvredljiv sadržaj, mogla bi dodatno poboljšati sigurnost korisnika.

Tehnologija može igrati važnu ulogu u povećanju sigurnosti žena na internetu. Napredni algoritmi za prepoznavanje jezika i detekciju prijetnji mogu pomoći u identificiranju i uklanjanju štetnog sadržaja prije nego što dođe do korisnika. Primjerice, umjetna inteligencija može analizirati obrasce jezika i ton komentara kako bi automatski detektirala prijetnje i govor mržnje (Bolukbasi et al., 2016).

Osim toga, alati za privatnost i sigurnost omogućuju korisnicima veću kontrolu nad njihovim online iskustvom. Na primjer, tehnologije za privatnost, poput opcija za skrivanje osobnih podataka, mogu spriječiti **doxing** i druge oblike zlonamjernog otkrivanja podataka. Razvoj i promocija ovih tehnologija neophodni su za zaštitu žena koje se suočavaju s nasiljem na internetu.

Online uznemiravanje žena zahtijeva koordinirani odgovor vlada, tehnoloških tvrtki

i civilnog društva. Ovaj problem nije moguće riješiti samo zakonskim mjerama ili tehnološkim inovacijama; potreban je sveobuhvatan pristup koji uključuje aktivno sudjelovanje svih uključenih strana. Tehnološke platforme trebaju preuzeti odgovornost za sadržaj koji omogućuju, vlade moraju osigurati pravni okvir koji štiti korisnike, a obrazovne institucije i nevladine organizacije mogu pružiti podršku kroz programe prevencije i edukacije.

Suradnja između sektora ključna je za stvaranje sigurnijeg internetskog okruženja koje će omogućiti ženama slobodno izražavanje i ravnopravan pristup javnom prostoru bez straha od uznemiravanja. Takav pristup osnažit će žene u javnim ulogama i poslati snažnu poruku o društvenoj neprihvatljivosti online nasilja.

Žene u javnim ulogama suočavaju se s visokim rizikom od online nasilja koje može imati ozbiljne posljedice na njihovo mentalno zdravlje, sigurnost i profesionalne karijere. Mehanizmi za rješavanje ovog problema uključuju uspostavu zakonskih politika koje specifično obuhvaćaju online nasilje, povećanu odgovornost digitalnih platformi te razvoj tehnoloških rješenja za filtriranje i moderiranje sadržaja. Samo kroz koordinirani i sveobuhvatni pristup možemo stvoriti sigurniji i pravedniji digitalni prostor u kojem su svi korisnici zaštićeni od uznemiravanja i nasilja.

Kako bismo obilježile i snažan primjer digitalnog feminističkog aktivizma, osvrnut ćemo se na pokret #NisamTražila, pokrenut početkom 2021. godine. Nakon što je inicijalno potaknut objavom traumatičnih svjedočanstava žena o seksualnom nasilju i uznemiravanju unutar

obrazovnih institucija, ovaj se hashtag ubrzo proširio društvenim mrežama diljem Balkana. Na tisuće žena iz Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine te drugih zemalja regije podijelilo je svoja iskustva, otkrivajući zabrinjavajuće razmjere i učestalost rodno uvjetovanog nasilja u društvima koja često minimiziraju, normaliziraju ili čak negiraju problem seksualnog uznemiravanja. Kao digitalni fenomen, pokret #NisamTražila dokazao je snagu online platformi u podizanju svijesti, mobiliziranju zajednice i stvaranju pritiska na institucije da reagiraju na seksualno nasilje.

Na žalost, sukladno i predhodno napisanom, reakcije na pokret #NisamTražila razotkrile su duboke probleme digitalnog nasilja i mizoginije u regiji. Organizatorice i sudionice kampanje bile su izložene izrazito negativnim reakcijama na društvenim mrežama – od ismijavanja i omalovažavanja do ozbiljnih prijetnji nasiljem. Ovakav oblik digitalnog nasilja ne samo da ilustrira teorijski koncept digitalne mizoginije, nego i jasno pokazuje otpor društvenim promjenama i feminističkom aktivizmu. Kroz analizu ovog primjera studenti i studentice mogu jasnije shvatiti kako se digitalne tehnologije istovremeno mogu koristiti kao alati emancipacije, ali i kao sredstva opresije te zašto je važno razvijati strategije otpora i odgovora na ovakve oblike nasilja.

Zadaci

1. Analiza primjera rodne pristranosti u tehnologiji.

Izdvojite i analizirajte tri primjera iz teksta koji ilustriraju rodnu pristranost u razvoju ili primjeni tehnologije (npr. testne lutke u autoindustriji, algoritamske pristranosti, selekcija kandidata putem AI-a).

Upute:

- a) Opišite kontekst svakog primjera.
- b) Objasnite kako se rodna pristranost manifestira.
- c) Predložite jedno moguće rješenje ili intervenciju za svaki slučaj.

2. Komparativna povijesna analiza: Industrijska vs. Digitalna revolucija

Izradite usporednu analizu utjecaja industrijske i digitalne revolucije na ulogu žena u društvu i tržištu rada.

Upute:

- a) Koristite tablicu za jasno prikazivanje sličnosti i razlika.
- b) Obuhvatite aspekte poput: zapošljavanja, pristupa resursima, društvenih očekivanja i mogućnosti osnaživanja.

c) Zaključno razmislite: koja je revolucija otvorila više mogućnosti za rodnu ravnopravnost i zašto?

3. Istraživački mini-projekt: Predstavljanje jedne pionirke tehnologije

Zadatak:

Odaberite jednu od žena predstavljenih u tekstu (npr. Ada Lovelace, Grace Hopper, Sofija Kovalevskaja) i istražite njezin doprinos znanosti i tehnologiji.

Upute:

- a) Prikažite njezin životopis u obliku vremenske crte (timeline).
- b) Objasnite kako se njezin rad povezuje s današnjim izazovima rodne ravnopravnosti u STEM području.

Pogovor

Poziv na kontinuirano promišljanje roda

Snježana Prijić-Samaržija

Pet godina nakon objave prvog sveska udžbenika Uvod u studije roda, publiciranje drugog sveska pod nazivom 'Kulturalni, povijesni i društveni utjecaji na jezik, medije, politiku, religiju, umjetnost i tehnologiju' urednica Brigitte Miloš i Sanje Bojanić, treba promatrati kao značajno istraživačko i publicističko postignuće, ali i kao nadasve relevantan odgovor na narastajuću klimu relativiziranja i osporavanja stavova i vrijednosti koji se nalaze u osnovama studija roda. Ovaj drugi svezak jest dokument i svjedočanstvo brojnih pomaka u području uspostave rodne ravnopravnosti koje se događaju u institucijskim/ sveučilišnim praksama, ali i tematsko proširivanje i produbljivanje rodnih istraživanja na tema jezika, medija, umjetnosti, tehnologije, ali i religije i politike. Objavljivanje drugog sveska udžbenika, međutim, ima dodanu vrijednost zbog činjenice da izlazi u društvenim okolnostima obilježenim prijetnjama tim istim konkretnim postignućima i općenito temama ravnopravnosti, uključivosti i različitosti. Oba sveska predstavljaju iskaz dubokog uvjerenja i nastojanja urednica i autorica da proširivanje prostora slobode i pluralnosti nema alternativu.

Ključno je pitanje kako smo se zatekli u vremenima agresivne anti-rodne retorike, gorljivog osporavanja ravnopravnosti, uključivosti i različitosti kao fundamentalnih vrijednosti.

Kako se dogodilo da su postignuća u proširivanju prostora ljudske slobode postala mjesta političkog otpora i frustracija? Trebamo li se čuditi što opet i iznova moramo objašnjavati važnost poštivanja dostojanstva i slobode svake osobe i trebamo li se čuditi što publikacije o studijima roda opet i iznova doživljavamo činom iznimne akademske hrabrosti? Složene geopolitičke okolnosti koje eskaliraju u oružane sukobe i stanje neprekinutog konflikta i poli-krize koje multiplicira učinke pojedinih kriza - od krize demokracije, klimatske i migracijske krize do ekonomske, financijske i regulativne - nedvojbeno se reflektiraju u osjećaju egzistencijalne tjeskobe i nesigurnosti. Takva afektivna podloga savršeno je tlo za manipulacije neprijatelja otvorenog društva, kao i za usađivanje isključujućih narativa različitih vrsta. Navedeno zasigurno bar djelomično objašnjava i kako neokonzervatizam i manosphere ili pokreti za muška prava kao neke od njegovih radikalnih inačica postaju sve popularniji, a ljudi prjemčiviji za radikalno diskriminatorne stavove prema ženama i svima koji se na bilo koji način ne uklapaju u binarne spolne skupine. Kada se zauzimanje stava legitimira i svede na afektivno opredjeljivanje, radikalni i isključujući pokreti za muška prava počinju se tretirati kao jednako opravdani ideološki parnjak pokretima za ženska prava i rodnu ravnopravnost. U vremenima tzv. apsolutizma slobode govora i izostanka racionalnog i vrijednosnog filtera, glasovi manosphere pojavljuju se kao jednako vrijedni bilo kojim drugima samom činjenicom da ih ljudi usvajaju i zastupaju.

Još je Immanuel Kant u svojem glasovitom eseju 'Što je prosvjetiteljstvo?', ukazao da kriza prosvjećenosti nastupa kada slijepa volja

zauzme prostor 'javne upotrebe uma'. Duboko sam uvjeren da je kriza prosvjetiteljstva bar dio odgovora na pitanje što je zajednički uzrok polikrize, jer nastupa kada radikalizirano afektivno nagrize zajednički svjetonazorski nazivnik - povjerenje u ljudski razum i racionalni diskurs koji stoji u osnovama pojedinačne i kolektivne odgovornosti. Zaboravlja se da se sloboda ne zadobiva afektivnim prisvajanjem prava na 'svoj' stav već prakticiranjem racionalnog diskursa i senzibiliziranjem prema univerzalnim i fundamentalnim vrijednostima. Potrebno je stalno i iznova prokazivati devijacije prosvjećenosti koje se manifestiraju u proizvođenju informacijskog i vrijednosnog kaosa, jer je ona humus za autoritarne i diskriminatorne prakse. Još nas je Hannah Arendt u svojoj knjizi Izvori totalitarizma upozoravala da kad svijet mase u isto vrijeme počne vjerovati svemu i ne vjerovati ničemu, odnosno kad građani počnu vjerovati da je sve moguće, jednako opravdano i da ništa zapravo nije istinito i vrijedno, lako je nametnuti političku agendu pripadanja nečem većem od njih samih. Upravo takve agende u ovom povijesnom trenutku legitimiraju šokantne napade na teško stečene civilizacijske tekovine, pa i idu toliko daleko da zabranjuju upotrebu pojmova roda i uključenosti prijeteći sveučilištima da će u protivnom onemogućiti njihovo financiranje ili djelovanje.

Imajući sve to na umu, trebamo se zapitati jesmo li trebale predvidjeti ovakav razvoj događanja. Jesmo li se trebale pripremiti na činjenicu da niti jedna borba za proširivanja prostora slobode nije imala pravocrtni kontinuitet napredovanja, već se povijest događa kroz korake naprijed i nazad? Jesmo li precijenili apsorpcijske

kapacitete društva za promjenom u smjeru ravnopravnosti i ljudsku prirodu koja nastoji očuvati postojeće stanje i stečene privilegije? Jesmo li premalo slušali i nastojali razumjeti druge, a previše osuđivali i kreirali stanje moralne panike koje je sputavalo slobodnu i kritičku misao? Jesmo li, zalažući se za slobodu, od sebe odbili one koji imaju potrebu i za slobodom i za pripadanjem? Je li nam epistemička disonanca onemogućila nastojanje da čujemo i razumijemo drugačije? Čini se da je društveni trenutak visoke anksioznosti u pogledu zaštite i očuvanja postignute razine rodne ravnopravnosti istovremeno i važna lekcija o potrebi razboritog pristupa društvenim neslaganjima i zrelog razumijevanja kompleksnosti nove točke konflikta i uzroka otpora agendi studija roda. I zbog toga urednice i autorice drugog sveska Uvoda u studije roda, svjedočeći visoku svjesnost o društvenom trenutku i izazovima za tematiku, ne smiju ovime zaključiti započeti posao već, naprotiv, prihvatiti učinjeno kao hvatanje zamaha za kontinuirano promišljanje i istraživanja roda.

Popis literature

Abu-Lughod, L. (ur.) (2013). Do Muslim Women Need Saving? Harvard University Press.

Ackerly, B. A. (2000). Political Theory and Feminist Social Criticism. Cambridge University Press.

Adamović, M., i Maskalan, A. (2011). Tijelo, identitet i tjelesne modifikacije. Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja, 49(1), 49–70. <https://doi.org/10.5673/sip.49.1.3>

Alighieri, D. (1998). Nauk o pučkom jeziku. ArTrezor naklada.

Allen, P. (1985). The Concept of Woman. The Aristotelian Revolution 750 B.C.-A.D. 1250. B. Eerdmans Pub.

Andersen, M. C. (2018). Getting to the Root of #metoo-Through the Fourth Wave of Feminism. University of Copenhagen, Master Thesis. https://www.researchgate.net/publication/328614764_Getting_to_the_Root_of_metoo-Through_the_Fourth_Wave_of_Feminism.

Anić J. R. i Sever Globan I. (2018). Marija Magdalena: od Isusove učenice do filmske bludnice. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Anić, J. R. (2003). Više od zadanoga. Žene u Crkvi u Hrvatskoj u 20. st. Franjevački institut za kulturu mira.

Anić, J. R. (2022). Prilog teološkoj (de)konstrukciji rodni stereotipa, *Nova prisutnost* 20 (1): 73-87.

Anić, J. R. i Spahić Šiljak, Z. (2020). Secularization of Religion as the Source Religious Gender Stereotypes. *Gendering Secular-Religious Dichotomy*, *Feminist Theology Journal*, 28 (3): 264-281.

Antifašistički vjesnik (1945, 11. kolovoza). Žene u Jugoslaviji se izborile za pravo glasa. Ponovno objavljeno 2024. <https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/kalendar/8/11/80/>.

APA (American Psychological Association) (2023). Health Advisory on Social Media Use in Adolescence. APA.

Arruzza, C., Bhattacharya, T., Fraser N. (2019). *Feminizam za 99%: Manifest*. Prev. K. Hrga i M. Beroš. Multimedijalni institut, Institut za političku ekologiju, Udruga Bijeli val i Centar za ženske studije.

Asad, T. (2003). *Formations of the Secular. Christianity, Islam, Modernity*. Stanford University Press.

Astell, M. (1996). *Some Reflections Upon Marriage*. *Political Writings*, Cambridge University Press (pp. 17-18).

Aubrey, J. S. i Frisby, C. M. (2011). *Sexual Objectification in Music Videos: A Content Analysis Comparing Gender and Genre*. Mass

Communication and Society, 14(4), 475–501.
<https://doi.org/10.1080/15205436.2010.513468>.

Aune, K. (2017). Introduction: Is secularism bad for women?, *Social Compass* 64 (4): 450–451.
Aune, K. (2020). Feminist Spirituality as Lived Religion. How UK Feminists Forge Religio-spiritual Lives. U: Fedele, A. i Knibbe E. K. (ur.). *Secular Societies, Spiritual Selves? The Gendered Triangle of Religion, Secularity and Spirituality*. Routledge.

Babić, M. (2009). Nakon plavuša, crvenokose postale novi seks simbol. *24sata.hr*, 23.04.2009.,
<https://www.24sata.hr/lifestyle/nakon-plavusa-crvenokose-postale-novi-seks-simbol-113296>

Bacchi, C. , J. Eveline, J. (2009). Gender mainstreaming or diversity mainstreaming? The politics of 'doing'. Dokument. Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet. FREIA's tekstserie No. 71. **<https://doi.org/10.5278/freia.16965680>**.

Bak McKenna, M. (2018). Blood, Breastmilk, and Dirt: Silvia Federici and Feminist Materialism in International Law, *Legal Form: A Forum for Marxist Analysis and Critique*. Ponovno objavljeno 4. studenog 2020. **<https://www.hamptonthink.org/read/blood-breastmilk-and-dirt-silvia-federici-and-feminist-materialism-in-international-law-npcb1>**

Banes, S. (1998). *Dancing Women: Female bodies on stage*. Routledge.

Barthes, R. (1973 [1957]). *Mythologies*. Paladin.

Barthes, Roland. (2007). *Fragmenti ljubavnog diskursa*. Pelago.

Beaune de, S. A. (2021). Preface. U: Cirotteau, T., Kerner, J. i Pincas, É. *Lady Sapiens: Breaking Stereotypes About Prehistoric Women*, Les Arènes (pp. 10-26).

Beck, U. (2001). *Pronalaženje političkoga: Prilog teoriji refleksivne modernizacije*. Jesenski i Turk.

Beckwith, K. (2000). *Beyond compare? Women's movements in comparative perspective*. *European Journal of Political Research* 37(4), 431-468.

Beckwith, K. (2015). *Izvan dosega komparacije? Ženski pokreti s komparativnog stajališta*. Šinko, M. (ur.). *Žene i politika.*, 404-446. Centar za ženske studije i Fakultet političkih znanosti.

Bell, B. T. i Dittmar, H. (2011). *Does media type matter? The role of identification in adolescent girls' media consumption and the impact of different thin-ideal media on body image*. *Sex Roles*, 65 (7-8), 478-490.

Benhabib, S. i Cornell. D. (ur.) (1987) *Feminism as Critique: On the Politics of Gender (Feminist Perspectives)*. University of Minnesota Press.

Benhabib, S. (2002). *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton University Press.

Benjamin, W. (2006) [1935]. Umjetničko djelo u doba tehničke reprodukcije. *Život umjetnosti*, 78/79(2), 22-32.

Berger, A. A. (2014). *Media Analysis Techniques* (5. izd.). Sage.

Bertoša, M. (2001). Jezične promjene i feministička kritika jezika. *Revija za sociologiju* 32(1/2), 63-75.

Bertoša, M. (2014). *Od monarhijske reklame do queer lingvistike*. Izdanja Antibarbarus.

Beynon, J. (2002). *Masculinities and Culture*. Open University Press.

Bhattacharya, T. (ur.) (2017). *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*. Pluto Press.

Bihlmeyer, J. (2003). Jane Campion's *The Piano*: The Female Gaze, the Speculum and the Chora within the H(y)st(e)rical Film. *Essays in Philosophy*, 4(1), 3-27.

Bojanić, S. i Miloš, B. (2019). Osnovni teorijski okvir. U: Bojanić S i Miloš B (ur.). *Uvod u studije roda: od teorije do angažmana*. Filozofski fakultet.

Bolukbasi, T., Chang, K. W., Zou, J. Y., Saligrama, V., i Kalai, A. T. (2016). *Man is to Computer Programmer as Woman is to Homemaker?*

Debiasing Word Embeddings. Proceedings of the 30th Conference on Neural Information Processing Systems (NIPS 2016). Curran Associates Inc.,

Bourdieu, P. (1989). Što znači govoriti. Naprijed.

Bray, F. (2007). Gender and Technology. In Kent, A. H. & Puckett, J. A. G. (Eds.), The International Encyclopedia of Communication. Blackwell Publishing.

Brown, W. (2005). Edgework: Critical Essays on Knowledge and Politics. Princeton University Press.

Bucholtz, M. (2018). Feministički temelji istraživanja jezika, roda i spolnosti. U: Pišković, Tatjana (ur.), Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu. Zagrebačka slavistička škola i FF Press (pp. 331-360).

Buolamwini, J., & Gebru, T. (2018). Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification. U: Proceedings of Machine Learning Research. (pp. 1-15).

Butler, J. (2000). Nevolje srodnom: Feminizam i subverzija identiteta. Ženska infoteka.

Butler, J. (1990). Gender Trouble. Routledge.

Caliper, O6. CALIPER_ULB_D5.1_Internal engagement and change management strategy_1.0

Caliper, 10. CALIPER_SV_D1.3_Gender analysis of Research and Innovation ecosystems_1.0

Calogero, R. (2004). A Test of Objectification Theory: The Effect of the Male Gaze on Appearance Concerns in College Women. *Psychology of Women Quarterly*, 28, 16 - 21. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2004.00118.x>.

Calvert, S. L. i Wilson, B. J. (ur.) (2009). *The handbook of children, media and development*. John Wiley i Sons, Wiley Blackwell,

Cameron, D. (1985). *Feminism and Linguistic Theory*. Palgrave MacMillan.

Cameron, D. (1998). *Lost in Translation: Non-Sexist Language*. U: Cameron, D. (ur.). *The Feminist Critique of Language: A Reader*. Routledge. (pp. 155-163).

Cameron, D. i Kulick, D. (2003). *Language and Sexuality*. Oxford University Press.

Car, V. (2023). *Mediji i polarizacija društva u: Kulenović, E. (ur.) Politike polarizacije i kulturni rat u Hrvatskoj. Fakultet političkih znanosti – Političke analize (pp. 57-73).*

Car, V. (2021). *Mediji u društvenom prostoru: Medijatzacija sigurnosti lokacije u: Zorko, M. (ur.) Komuniciranje o sigurnosti i kreiranje prostora u umreženom svijetu. Fakultet političkih znanosti Zagreb (pp. 31-51).*

Car, V. i Jurišić, J. (2021). Medijska agenda 2020. – 2030. u: Jurišić, J. i Hrnjić Kuduzović, Z. (ur.) Medijska agenda 2020. – 2030. Fakultet političkih znanosti i Hanns Seidel Stiftung (pp. 5-25).

Car, V. i Osmančević, L. (2024). Digitalne medijske publike i generacije – teorije, trendovi i izazovi. Društvene i humanističke studije 25(1): 919-938. DOI **10.51558/2490-3647.2024.9.1.919**

Car, V. i Osmančević, L. (2016). Televizijski narativi – pričam ti priču. Sarajevo Social Science Review / Sarajevski žurnal za društvena pitanja 5(1-2): 7-27.

Cardona, G. R. (1976). Introduzione all'etnolinguistica. Il Mulino.

Casale, S. i Banchi, V. (2020). Narcissism and problematic social media use: A systematic literature review. Addictive Behaviors Reports, 11(2020), 100252. **<https://doi.org/10.1016/j.abrep.2020.100252>**.

Casanova, J. (1994). Public Religion in the Modern World. The University of Chicago Press.

Chauncey, G. (1994). Gay New York. Gender, Urban Culture, and the Making of Gay Male World 1890-1940. BasicBooks.

Childs, S., Krook, M. L. (2006). Gender and Politics: The State of the Art“, Politics 26(1), 18–28. **https://8/mlkrook.org/pdf/childs_and_krook_06.pdf**

Cirotteau, T., Kerner, J. i Pincas, É. (2021). Lady Sapiens: Breaking Stereotypes About Prehistoric Women. Les Arènes.

Citron, D. K. (2014). Hate Crimes in Cyberspace. Harvard University Press.

Cochrane, K. (2013, 10. prosinca). The fourth wave of feminism: Meet the rebel women. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2013/dec/10/fourth-wave-feminism-rebel-women>.

Cohen, R., Newton-John, T. i Slater, A. (2021). The case for body positivity on social media: Perspectives on current advances and future directions. Journal of Health Psychology, 26, 2365 - 2373. <https://doi.org/10.1177/1359105320912450>.

Corbett, G. G. (1991). Gender. Cambridge University Press.

Cornell, D. (1998). At the Heart of Freedom: Feminism, Sex & Equality. Princeton University Press.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. University of Chicago Legal Forum, 1, 139-167.

Crenshaw, K. (2017). On intersectionality: essential writings. The New Press.

Crenshaw, K. (2020, 1. ožujka). Skovala je termin 'intersekcionalnost' prije 30 godina: Što joj znači danas?, intervju, Libela. Portal o rodu, spolu i demokraciji. <https://www.libela.org/razgovor/10605-skovala-je-termin-intersekcionalnost-prije-30-godina-sto-joj-znaci-danas/>

Čale Feldman, L. i Tomljenović, A. (2012). Uvod u feminističku književnu kritiku. Leykam International.

Dalla Costa, G. F. (2019/1978). Rad ljubavi. Kućanski rad i nasilje protiv žena. Multimedijalni institut. https://monoskop.org/images/5/56/Dalla_Costa_Giovanna_Franca_Rad_ljubavi_kucanski_rad_i_nasilje_protiv_zena_2019.pdf.

Deklaracija o pravima žene i građanke (1791). <https://nadasnjidan.wordpress.com/2014/12/06/deklaracija-o-pravima-zena-1791/> Znete li što je pobjednik Eurosonga: 'Nisam ni muško ni žensko' (2024, 12. svibnja). Direktno.hr <https://direktno.hr/zivot/zabava/znete-li-sto-je-pobjednik-eurosonga-nisam-ni-musko-ni-zensko-345464/>.

Dohnt, H. K. i Tiggemann, M. (2006). Body image concerns in young girls: The role of peers and media prior to adolescence. *Journal of youth and adolescence*, 35(2), 135-145.

Duffy, M. (2007) Doing the Dirty Work: Gender, Race, and Reproductive Labor in Historical-Perspective. *Gender and Society* 21(3), 313-336.

Duffy, M. (2011) Making Care Count: A Century of Gender, Race, and Paid Care Work. Rutgers University Press.

Durkheim, E. (1995). The Elementary Forms of Religious Life. Joseph Free Press.

Ebeling, S., Schmitz, S. i Bauer, R. (2006). Tierisch menschlich. Ein un/geliebter Dualismus und seine Wirkungen. U: Ebeling S. i Schmitz S. (ur.). Geschlechterforschung und Naturwissenschaften Einführung in ein komplexes Wechselspiel. Verlag für Sozialwissenschaften (pp. 347-362).

Eckert, P. i McConnell-Ginet, S. (1994). Think Practically and Look Locally: Language and Gender as Community Based Practice. U: Roman, C., Juhasz, S., Miller, C. (ur.). The Women and Language Debate: a sourcebook. Rutgers U. P. (pp. 432-464).

Eisenstein, Z. (1989). The Female Body and the Law. University of California Press.

Etički kodeks Sveučilišta u Rijeci (2003). Sveučilište u Rijeci.

Europska komisija (2020.) Unija ravnopravnosti: Strategija za rodnu ravnopravnost 2020.-2025. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0152>.

Europska komisija. (2020). Shaping Europe's Digital Future. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en>.

Europska komisija (2024). 2024 report on gender equality in EU. https://commission.europa.eu/document/download/965ed6c9-3983-4299-8581-046bf0735702_en?filename=2024%20Report%20on%20Gender%20Equality%20in%20the%20EU_coming%20soon.pdf.

Europski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE) (2022). More efforts needed to strengthen institutional mechanisms to promote gender equality and gender mainstreaming. <https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/data-talks/more-efforts-needed-strengthen-institutional-mechanisms-promote-gender-equality-and-gender-mainstreaming>.

Europski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE) (2022). Croatia. <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/countries/croatia>.

Europski Institut za rodnu ravnopravnost (EIGE) (2012). Gender equality and climate change: the review of the implementation of the Beijing Platform for Action in the EU. Publications Office of the European Union. http://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/mh3212425enc_002.pdf.

Europski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE) (2012). Gender equality and climate change: the review of the implementation of the Beijing Platform for Action in the EU. Publications Office of the European Union. http://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/mh3212425enc_002.pdf.

Europski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE). (2024). Strategic foresight. <https://eige.europa.eu/about/our-work/strategic-foresight>.

Europski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE). (2024). Study and work in the EU: set apart by gender. https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/20173992_kina26893enn_pdf.pdf,
Pristupljeno: 1.9.2024.

Eurostat (2021). Educational attainment statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Educational_attainment_statistics.

Eurostat (2024). ICT specialists in employment. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=ICT_specialists_in_employment.

Eurostat (2024). Tertiary education statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tertiary_education_statistics.

Eurostat (2025). Wages and labour costs. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Wages_and_labour_costs.
Fairclough, N. (1995). Media Discourse. Arnold.

Fairclough, N. (1989). Language and Power. Longman.

Fairclough, N. L. i Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. U: Dijk, van T A (ur.). Discourse studies: A multidisciplinary

introduction. Discourse as social interaction, Vol 2. Sage (pp. 258–284).

Fecé, J. L. (1990). Focalization and point of view in fiction film. *Semiotica*, 81(3-4): 305-314.
<https://doi.org/10.1515/semi.1990.81.3-4.305>.

Federici, S. (2012). *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*. PM Press.

Federici, S. (2004). *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*. Autonomedia.

Federici, S. (2013). *Kaliban i veštica. Žene, telo i prvobitna akumulacija*. Prev. Aleksa Golijanin. Burevesnik.

FER škola. **<https://ferskola2022.onlinebase.net/>**.

Ferguson, S. (2019). *Women and Work: Feminism, Labour and Social Reproduction*. Polity.

Ferguson, S. (2022). *Žene i rad: Feminizam, rad i društvena reprodukcija*. Prev. L. Efendić. TPO Fondacija. **<http://tpo.ba/dokument/Zene%20i%20rad%20digital%20final.pdf>**.

Fraser, N. (2012). *Feminism, Capitalism, and the Cunning of History*. Shs.hal.science. **<https://shs.hal.science/halshs-00725055>**.

Fraser, N. (2014, 24. kolovoza). *Kriza i kapitalizam, intervju*. *Vox Feminae*. **<https://>**

voxfeminae.net/pravednost/nancy-fraser-kriza-i-eksperimentalni-kapitalizam/.

Fraser, N. (2015, 11. studenoga). Srednjostrujaški feminizam ne zagovara jednakost za sve, intervju. Vox Feminae. **<https://voxfeminae.net/pravednost/nancy-fraser-srednjostrujaski-feminizam-ne-zagovara-jednakost-za-sve/>**.

Fraser, N. (2022). *Cannibal Capitalism: How our System is Devouring Democracy, Care, and the Planet and What We Can Do About It*. Verso Books.

Freud, S. (preveo i uredio Strachey) (1989). *Three Essays on the Theory of Sexuality*. J. Indiana University Press (pp. 17-19). Izvornik: New York: Basic Books Inc., 1962), 23-33. For Freud's construction of a love-object, see 88-96.

Friedan, B. (1963). *The Feminine Mystique*. W. W. Norton.

Frisby, C. M. i Aubrey, J. S. (2012). Race and Genre in the Use of Sexual Objectification in Female Artists' Music Videos. *Howard Journal of Communications*, 23(1): 66-87. **<https://doi.org/10.1080/10646175.2012.641880>**.

Fulton, H., Huisman, R., Murphet, J. i Dunn, A. (ur.) (2005). *Narrative and Media*. Cambridge University Press.

Gajger, L. i Car, V. (2020). Prikaz emancipirane žene 21. stoljeća u reklamama za parfem. *Medijske studije*, 11(22): 102-120. **<https://doi.org/10.20901/ms.11.22.6>**.

Geertz, K. (1973). Geertz. Basic Books.

Genz, S. (2009). Postfemininities in Popular Culture. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230234413_5.

Giddens, A. (1992). The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies. Stanford University Press.

Gill, R. (2007). Postfeminist media culture. *European Journal of Cultural Studies*, 10, 147 - 166. <https://doi.org/10.1177/1367549407075898>.

Gill, R. i Elias, A. S. (2014). 'Awaken your incredible': Love your body discourses and postfeminist contradictions. *International Journal of Media & Cultural Politics*, 10(2): 179-188.

Gilbert, S. M., i Gubar, S. (2020). The Madwoman in the Attic: the woman writer and the nineteenth-century literary imagination. Yale University Press.

Gillespie, M. i Toynbee, J. (ur.) (2006). *Analysing Media Texts*. Open University Press.

Ging, D. i Siapera, E. (2018). *Gender Hate Online: Understanding the New Anti-Feminism*. Springer.

Glapka, E. (2018). 'If you look at me like at a piece of meat, then that's a problem' – women in the center of the male gaze. *Feminist Poststructuralist Discourse Analysis as a tool*

of critique. *Critical Discourse Studies*, 15, 103-87. <https://doi.org/10.1080/17405904.2017.1390480>.

Gorton, K. (2008). *Theorizing Desire: From Freud to Feminism to Film*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230582248>.

Gössmann, E. (1989). *Glanz und Last der Tradition. Ein theologischer Durchblick*. U: Gössmann E., Lehmann K., Mieth H. P.-H., Riedel-Spangenberg I., Schüngel-Straumann H. (ur.). *Mann und Frau – Grundproblem theologischer Anthropologie*, Herder 1989, 25-52.

Gössmann, E. (1991.). *Das Konstrukt der Geschlechterdifferenz in der christlichen theologischen Tradition*. *Concilium* 27 (6): 483-488.

Götz, M. i Mendel, C. (2016). „So you lose weight and end up ill” Germany’s next topmodel and its’ role in eating disorders. http://www.br-online.de/jugend/izi/english/publication/televizion/29_2016_E/Goetz_Mendel-So_you_lose_weight_and_end_up_ill.pdf

Grdešić, M. (2020). *Zamke pristojnosti. Eseji o feminizmu i popularnoj kulturi*. Fraktura.

Grosz, E. (2002). *Jacques Lacan: A feminist introduction*. Routledge.

Gržinić, M. (2010). From Biopolitics to Necropolitics and the Institution of Contemporary Art, PAVILION, Journal for politics and culture, 14, 9-94.

Haas, M. R. (1944). Men's and Women's Speech in Koasati. Language, 20(3), 42-149.

Halferty, P.J. & Leeney, C. (ur.). (2022). Analysing Gender in Performance. Palgrave Macmillan.

Habermas, J. (1989). The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Polity Press.

Hall, S. (1997). Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. SAGE i Open University.

Hall, S. (1980). Encoding / Decoding, u: S. Hall, D. Hobson, A. Lowe i P. Willis (ur.). Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972-79. Hutchinson (pp. 128-138).

Harwood, J. i Abhik, R. (2005). "Social Identity Theory and Mass Communication Research", u: Jake Harwood, Howard Giles (ur.), Intergroup Communication: Multiple perspectives, Peter Lang Publishing (pp. 189-211).

Hennesy, R. i Ingrahamur, C. (2007). Materialist Feminism: A Reader in Class, Difference and Women's Lives. Routledge.

Hennessy, R. (2017). Profit and Pleasure: Sexual Identities in Late Capitalism (2. izd.). Routledge.

Hogg, M. A. (2020). Social Identity Theory, u: Burke, P. J. (ur.), Contemporary Social Psychological Theories, Stanford University Press (pp. 112-138).

Hole, J., Levine E. (1971). Rebirth of Feminism. Quadrangle Books.

hooks, b. (2004/2000). Feminizam je za sve: strastvena politika. Prev. A. Rudić. Centar za ženske studije.

hooks, b. (2013/1984). Feministička teorija: od margine ka centru. Izdanje Feministička 94. Prev. M. Minić, Rekonstrukcija Ženski fond. <https://www.rwfund.org/wp-content/uploads/2014/09/bel-huks-bell-hooks-Feministi%C4%8Dka-teorija-Od-margine-ka-centru.pdf>.

Hovy, D., i Spruit, S. L. (2016). The Social Impact of Natural Language Processing. U: Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics. Association for Computational Linguistics (pp. 591-598).

Jalušič, V. (2009). Stretching and Bending the Meanings of Gender in Equality Politics u Lombardo, E., Meier, P. i Verloo, M. (ur.). The Discursive Politics of Gender Equality: Stretching, Bending and Policymaking. Routledge (pp. 52-67).

Jane, E. A. (2017). *Misogyny Online: A Short (and Brutish) History*. SAGE.

Jespersen, O. (1922). *Language: Its Nature, Development, and Origin*. G. Allen & Unwin, Ltd.

Joel, D. (2014). Seks, Gender, and Brain: A Problem of Conceptualization. U: Schmitz, S. i Grit Höppner, G. (ur.) *Gendered Neurocultures. Feminist and Queer Perspectives on Current Brain*. Zaglossus (pp. 169-186).

Jones, K., Shinnars, O. (2020, 14. prosinca). Opinion – It's Time to Redefine Gender Mainstreaming. E-INTERNATIONAL RELATIONS. <https://www.e-ir.info/2020/09/14/opinion-its-time-to-redefine-gender-mainstreaming/>.

Jordan-Young, R. M. i Karkazis, K. A. (2019). *Testosterone. An Unauthorized Biography*. Harvard University Press.

Jordan-Young, R. M. (2010). *Brain Storm. The Flaws in the Science of Sex Differences*. Harvard University Press.

Jukić, J. (1997). *Lica i maske svetoga: ogledi iz društvene religiologije*. Kršćanska Sadašnjost.

Kašić, B., Borić, R., Mladineo, M., Šinko, M. (2004). *Gyné politiké ili o političkoj građanki*. Centar za ženske studije.

Kaufman, G. (1999). The Portrayal of Men's Family Roles in Television Commercials. *Sex Roles*, 41(5/6), 439-458. <https://doi.org/10.1023/A:1018878917810>.

Kesić, V. (ur.) (2007). *Feminizam i država*. CESI.

Knežević, Đ. (ur.) (2002). *Žene i politika: pitanje roda u političkoj teoriji*. Ženska infoteka.

Kolešnik, Lj. (ur.) (1999). *Feministička likovna kritika i teorija likovnih umjetnosti*. Centar za ženske studije.

Kollontai, A. (1984). *Selected Articles and Speeches*. International Publishers.

Kotliuk, G. (2022). Postfeminist Femininity in Pop Culture Discourses of the 1990s and 2000s. *Culture and Arts in the Modern World*, (23): 47-56. <https://doi.org/10.31866/2410-1915.23.2022.260785>.

Kuhar, M. (2005). Medijske reprezentacije tjelesnog izgleda i samopredodžba mladih. *Medijska istraživanja*, 11(1), 97-112.

Kulick, D. (2018). Jezik i žudnja. U: Pišković, T. (ur.). *Rodni jezici*. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu. Zagrebačka slavistička škola i FF Press (pp. 245-264).

Kurir.rs (2024, 12. svibnja). Matić, I. „KO JE NEMO, OVOGODIŠNJI POBEDNIK EVROVIZIJE? Kaže da nije NI MUŠKO NI

ŽENSKO, na sceni nosio suknju i IMAO NOKTE, evo o čemu peva“. <https://www.kurir.rs/zabava/pop-kultura/4389753/ko-je-nemo-pobednik-evrovizije-2024>.

Lakoff, R. (2018). Jezik i ženino mjesto. U: Pišković, Tatjana (ur.), Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu. Zagrebačka slavistička škola i FF Press (pp. 37-72).

Leap, W. (2002). Not Entirely in Support of a Queer Linguistics. U: Campell-Kibler, K., Podessa, R. J., Roberts, S. J., Wang, A. (eds.). Language and Sexuality. Contesting Meanings in Theory and Practice. CSLI Publications (pp. 45-63).

Leap, W. (2020). Language Before Stonewall. Palgrave Macmillan.

Leap, W. (2021). Moving into the next ten years. Journal of Language and Sexuality. 10(1), 1-14.

Leinert Novosel, S. (1990), Žene – politička manjina. NIRO „Radničke novine“.

Leinert Novosel, S. (2007) „Politika ravnopravnosti spolova: kako do “kritične mase” žena u parlamentima?“, Politička misao 44(3), 85–102 .

Legman, G. (2006). The Language of Homosexuality. An American glossary. U: Cameron, D. i Kulick, D. (eds.). The Language and Sexuality Reader. Routledge (pp. 19-32).

Livia, A. (2002). *Camionneuses s'abstenir: Lesbian Community Creation Through the Personals*. U: Campell-Kibler, K., Podesva, R. J., Roberts, S. J., Wang, A. (eds.). *Language and Sexuality. Contesting Meanings in Theory and Practice*. CSLI Publications (pp. 191-206).

Livingstone, S. i Lunt, P. (2001). *Talk on Television: Audience Participation and Public Debate* (3. izd.). Routledge.

Lombardo, E., Meier, P. i Verloo, M. (2010). *Discursive Dynamics in Gender Equality Politics: What about 'Feminist Taboos'?*. *European Journal of Women's Studies* 17(2), 105-124.

Lončarević, K. (2022). *Feminizam i liberalizam – sporovi i problemi*. *Filozofska istraživanja* 42(4), 733-759.

Lorde, A. (1988). *A Burst of Light: Essays*. Firebrand Books.

Lovenduski, J. (2005). *Feminizing Politics*. Polity.

LSE (2018). *Tackling the Information Crisis: A Policy Framework for Media System Resilience, The Report of the LSE Commission on Trust and Technology*. LSE.

Lubina, T. i Brkić Klmpak, I. (2014). *Rodni stereotipi: objektivizacija ženskog lika u medijima*. *Pravni vjesnik*, 30(2): 213-232.

MacKinnon, K. (2003). *Representing Men: Maleness and Masculinity in Media*. Arnold.

Maltz, D. i Broker, R. (2018). Kulturni pristup muško-ženskomu nesporazumu. U: Pišković, Tatjana (ur.), Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu. Zagrebačka slavistička škola i FF Press (pp. 115-135).

Marschütz, G. (2014). Rod – trojanski konj? Teološke napomene uz nedavnu raspravu o rodu na katoličkom području. *Nova prisutnost*, 2(2): 181-203.

Martins, N. i Harrison, K. (2012). Racial and gender differences in the relationship between children's television use and self-esteem: A longitudinal panel study. *Communication Research*, 39(3): 338-357.

Matasović, R. (2004). *Gender in Indo-European*. Universitätsverlag Winter.

Matasović, R. (2001). *Uvod u poredbenu lingvistiku*. Matica hrvatska.

McLoughlin, L. (2017). The Aesthetics of Beauty – Commodification, str. 55-85. U: *A Critical Discourse Analysis of South Asian Women's Magazines*. Palgrave Studies in Language, Gender and Sexuality. Palgrave Macmillan.
https://doi.org/10.1057/978-1-137-39878-9_3.

McLuhan, M. i Fiore, Q. (1967). *The medium is the message*. Bantam Books.

McNair, B. (2004). *Striptiz kultura: Seks, mediji i demokratizacija žudnje*. Jesenski i Turk.

Mehrabi, N., Morstatter, F., Saxena, N., Lerman, K., i Galstyan, A. (2021). A Survey on Bias and Fairness in Machine Learning. ACM Computing Surveys.

Mellor, M. (1997). Feminism and Ecology. Polity.

Mellor, M. (2006) Ecofeminist political economy. International Journal of Green Economics 1(1/2), 139-150.

Melucci, A. (1980). The new social movements: A theoretical approach. Social Science Information 19, 199-226.

Mernisi, F. (2005). Zaboravljene vladarice u svijetu islama. Buybook.

Messaris, P. (2012). Visual “Literacy” in the Digital Age. Review of Communication, 12(2), 101-117.

Mies, M. (1998) Patriarchy and Accumulation On A World Scale: Women in the International Division of Labour. Palgrave Macmillan.

Mies, M., Shiva, V. , Salleh, A. (2014). Ecofeminism (2nd ed.). Zed Books.

Mihaila, R. i Mateescu, M. (2017). The Gender Politics of Postfeminist Semantics. Journal of Research in Gender Studies, 7, 255-261.
<https://doi.org/10.22381/jrgs71201710>.

Millner, J. i Moore, C. (2022). Contemporary Art and Feminism. Routledge.

Mohanty, Ch. T. (2003). *Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Duke University Press.

Mohanty, Ch.T. (1987). *Feminist encounters: Locating the politics of experience*. Copyright. 1(fall), 30 - 44.

Morgan, R. (ur.). (1970). *Sisterhood is Powerful*. Vintage Books.

Morton, A.D. (2023, 23. travnja). *Nancy Fraser, Cannibal Capitalism*. Blog Odsjeka za političku ekonomiju Univerziteta u Sidneju. <https://www.ppesydney.net/nancy-fraser-cannibal-capitalism/>.

Mouffe, Ch. (2005). *On the Political (Thinking in Action)*. Routledge.

Mulvey, L. (1975). *Visual Pleasure and Narrative Cinema*. *Screen*, 16(3), 6–18. <https://doi.org/10.1093/screen/16.3.6>.

Mulvey, L. (1989). *Visual and Other Pleasures*. Palgrave Macmillan.

Murray, S. H., Touyz, S. W. i Beumont, P. J. (1996). *Awareness and perceived influence of body ideals in the media: A comparison of eating disorder patients and the general community*. *Eating Disorders*, 4(1): 33-46.

Navarro Puerto, M. i Perroni, M. (ur.) (2012). *Evangelien. Erzählungen und Geschichte*. Kohlhammer.

Nicol, B. (2009). *The Cambridge introduction to postmodern fiction*. Cambridge University Press.

Nicholson, L. J. (1981). The Personal is Political: An Analysis in Retrospect. *Social Theory and Practice*, 7(1), 85–98. <http://www.jstor.org/stable/23560229>.

Noble, S. U. (2018). *Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism*. New York University Press.

Nye, R. A. (2005). Locating masculinity: Some recent work on men. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 30(3), 1937-1962.

Nyhagen L. (2017). The lived religion approach in the sociology of religion and its implications for secular feminist analyses of religion. *Social Compass*, 64(4), 495-511.

OECD/Cedefop (2014). *Greener skills and jobs*. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264208704-en>.

OECD (2024). <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5k994f3prlr5-en.f?expires=1723193627&id=id&accname=guest&checksum=1139DBF465FE6B78866A9DECCA0A4B67>.

O’Keeffe, A. (2006). *Investigating Media Discourse*. Routledge.

Okin, S. M. (1979). *Women in Western Political Thought*. Princeton University Press

Oliver, K. (2017). The male gaze is more relevant, and more dangerous, than ever. *New Review of Film and Television Studies*, 15(4), 451–455. <https://doi.org/10.1080/17400309.2017.1377937>.

Pakulski, J. (1993). Mass Social Movements and SocialClass. *International Sociology* 8(2), 131-158.

Pateman, C. (1998). Ženski nered: Demokracija, feminizami politička teorija. Prev. M. Paić Jurinić. Ženska infoteka.

Pateman, C. (2000). Spolni ugovor. Prev. M.Nikolić. Ženska infoteka.

Pavlović, A. (1990). Aristotel i Toma Akvinski o ženi. *Obnovljeni život*, 45(6): 559-574.

Phillips, A. (2001). (O)rađanje demokracije. Prev. A. Padovan. Ženska infoteka.

Phyllis, Z. i Pottier, B. (2022). Što znamo o đakonisama?. *Obnovljeni život*, 77(4): 547-555.

Pišković, T. i Vuković, T. (ur.). *Otpor. Subverzivne prakse u hrvatskom jeziku, književnosti i kulturi. Zbornik radova 42. seminara Zagrebačke slavističke škole*. FF press (pp- 145-168).

Pišković, T. (2011). *Gramatika roda. Disput*.

Pišković, T. (2014). Feministički otpor rodnoj asimetriji u jeziku i jezikoslovlju. U: Pišković, T. i Vuković, T. (ur.). *Otpor : subverzivne prakse*

u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi : zbornik radova 42. seminara Zagrebačke slavističke škole. FF press (pp. 145-168).

Podravski list (2022, 29. lipnja). Htio se 'posladiti' mladom podravskom Romkinjom, na kraju jedva izvukao živu glavu. Podravski.hr, <https://podravski.hr/htio-se-posladiti-mladom-podravskom-romkinjom-na-kraju-jedva-izvukao-zivu-glavu/>.

Pollock, G. (1988). Vision and Difference: Femininity, Feminism and the Histories of Art. Routledge.

Prlenda, S. i Davorija, I. (2019). Povijest i rod. U: Bojanić, S. i Miloš, B. (ur.). Uvod u studije roda: od teorije do angažmana. Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet (pp. 48-65).

Randall, V. (1987). Women and Politics: An International Perspective. The University of Chicago Press.

Rippon, G. (2019). The Gendered Brain. The new neuroscience that shatters the myth of the female brain. The Bodley Head.

Rodin, S. (ur.) (2003). Jednakost muškarca i žene - pravo i politika u EU i Hrvatskoj. Institut za međunarodne odnose.

Rohlinger, D. A. (2002). Eroticizing Men: Cultural Influences on Advertising and Male Objectification. Sex Roles, 46(3/4), 61-74. <https://doi.org/10.1023/A:1016575909173>.

- Romo, L. F., Mireles-Rios, R. i Hurtado, A. (2016). Cultural, media, and peer influences on body beauty perceptions of Mexican American adolescent girls. *Journal of Adolescent Research*, 31(4), 474-501. <https://doi.org/10.1177/0743558415594424>.
- Rowbotham, S. (1986). *Feminism and Democracy*. U. David, H. i Pollitt, C. (ur.). New Forms of Democracy. Open University and Sage.
- Ryan, J. M. i Cook, D. T. (ur.) (2015). *WileyBlackwell Encyclopedia of Consumption and Consumer Studies*. John Wiley & Sons.
- Salleh, A. (2017/1997). *Ecofeminism as Politics: Nature, Marx and the Postmodern* (2nd ed.). Zed Books.
- Salsabila, V., Awaludin, L. i Assiddiqi, H. (2022). Refutation of Laura Mulvey's 'Male Gaze' theory in Film *Little Women* (2019). *Saksama: Jurnal Sastra*, 1(2), 100-118.
- Sapir, E. (1990). Male and Female Forms of Speech in Yana (1929.). U: Sapir, P. i Bright, W. (ed.) *Volume V: American Indian Languages 1*. De Gruyter Mouton (pp. 335-342).
- Sarnavka, S. (2010). Put do vlastitog pogleda. Kako čitati, slušati i razumjeti medijske tekstove i medijsku kulturu. *BaBe*.
- Sastre, A. (2014). Towards a radical body positive: Reading the online "body positive movement". *Feminist Media Studies*, 14(6), 929-943.

Sauer, B. (2001). 'Normalized Masculinities': Constructing Gender in Theories of Political Transition and Democratic Consolidation. U: Jähnert, G. Gohrisch, J., Hahn, D., Nickel, M., Peinl, I. i Schäffgen, K. (ur.). Gender in Transition in Eastern and Central Europe. Proceedings. Trafo Verlag (pp. 26-37).

Saussure, F. de. (2000). Tečaj opće lingvistike. ArTrezor naklada i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Sawer, M. (2002). The Representation of Women in Australia. Meaning and Make-Believe. U: Ross, K. (ur.). Women, Politics, and Change. Oxford University Press.

Scheper-Hughes, N. i Wacquant, L. (2002). Commodifying Bodies. SAGE.

Schiebinger, L. (2008). Gendered Innovations in Science and Engineering. Stanford University Press.

Schmitz, S. (2006). Jägerinnen und Sammler. Evolutionsgeschichten zur Menschwerdung. U: Ebeling, S. i Schmitz S. (ur.). Geschlechterforschung und Naturwissenschaften Einführung in ein komplexes Wechselspiel. Verlag für Sozialwissenschaften (pp. 189-210).

Schüngel-Straumann, H. (2014). Eva. Die erste Frau der Bibel: Ursache allen Übels? Ferdinand Schöningh.

Scott, J. W. (2013). Secularism and gender equality. U: Cady, L. i Fessenden, T. (ur.). Religion, the Secular and the Politics of Sexual Difference. Columbia University Press (pp. 25-46).

Senett, R. (2006). The Culture of New Capitalism. Yale University Press.

Signorielli, N. (2001). Television's Gender Role Images and Contribution to Stereotyping: Past, Present, Future“ 341-358. U: Singer D. G. i Singer. J. L. (ur.): Handbook of Children and the Media. Sage (pp. 341-358).

Soloway, J. (2016). The Female Gaze. Toronto Film Festival. <https://www.youtube.com/watch?v=pnBvppooD9I>

Spahić Šiljak, Z. (2007). Žene, religija i politika. Analiza utjecaja interpretativnog religijskog naslijeđa judaizmakršćanstva i islama na angažman žene u javnom životu i politici u BiH. IMIC, TPO i CIPS Univerziteta u Sarajevu.

Spahić Šiljak, Z. (2018). Religious Feminism Periphery Within the Semi-periphery in the Balkans, Sociologija, 9 (1): 363-375.

Spender, D. (1980). Man Made Language. Pandora Press.

Spivak, G. Ch. (1988). Can the Subaltern Speak?. U: Nelson, C. i Greenberg, L. (ur.). Marxism and the Interpretation of Culture. University of Illinois Press (pp. 271-313).

Squires, J. (1999). *Gender in Political Theory*. Polity Press.

Stehlik, D. (1993). *Untying the knot: a socialist feminist analysis of the social construction of care: social research and development monograph no. 7*. Centre for the Development of Human Resources, Edith Cowan University.

Stokes, W. (2005). *Women in Contemporary Politics*. Polity Press.

Sutlović, L. i Siročić, Z. (ur.) (2013). *Širenje područja političkog: Novi pogledi na političku participaciju žena*. Centar za ženske studije.

Swidler, L. i Mojzes, P. (2000). *The Study of Religion in the Age of Global Dialogue*. Temple University Press

Šinko, M. (ur.) (2015). *Žene i politika*. Centar za ženske studije i Fakultet političkih znanosti.

Táíwò, O. O. (2022). *Elite Capture: How the Powerful Took Over Identity Politics (And Everything Else)*. Haymarket Press.

Tannen, D. (1990). *You Just Don't Understand*. Harper Collins Publisher.

Thornham, S. (ur.) (1999). *Feminist Film Theory*. Edinburgh University Press.

Tomić-Koludrović, I., Kunac S. (2000). Rizici modernizacije: Žene u Hrvatskoj devedesetih. Udruga građana Stope nade.

Tong, R., Williams, N. (2012). Feministička etika. U: Zajović, S. i Kovačević, Lj. (ur.). Feministička etika brige: čitanka/reader. Žene u crnom, Anima (pp. 11-38).

Tportal.hr (2021, 29. lipnja). Fashion Guru: „Kao prava domaćica Lepa Brena stavila je rubac na glavu i šlape na noge kao da je krenula prati prozore, a znamo da joj moda nikad nije bila najjača strana“. <https://www.tportal.hr/lifestyle/clanak/kao-prava-domacica-lepa-brena-stavila-je-rubac-na-glavu-i-slape-na-noge-kao-da-je-krenula-prati-prozore-a-znamo-da-joj-moda-nikad-nije-bila-najjaca-strana-foto-20210629>.

Trask, R. (2005). Rječnik lingvističkih pojmova. Školska knjiga.

Trešnjo, S. (2022, 12. siječnja). Kampanja Nisam Tražila: Četiri djevojke koje su povećale svijest o rodno zasnovanom nasilju. Balkan Diskurs. <https://balkandiskurs.com/2022/01/12/kampanja-nisam-trazila/>.

Tronto, J. C. (2013). Caring Democracy: Markets, Equality and Justice. New York University Press.

Tronto, J. C. (2014). Democratic care politics in an age of limits. U: Razavi, S. i Staab, S. (ur.). Global Variations in the Political and

Social Economy of Care: Worlds Apart.
Routledge (pp. 29–40).

Ustav Republike Hrvatske Članak 68. (“Narodne novine” br. 56/90., 135/97., 8/98. - službeni pročišćeni tekst, 113/00., 124/00. - službeni pročišćeni tekst, 28/01., 41/01. - službeni pročišćeni tekst, 76/10., 55/01. - službeni pročišćeni tekst, 5/14., 85/10. - službeni pročišćeni tekst).

van Dijk, T. A. (1988). *News as Discourse*. L. Erlbaum Associates.

van Dijk, T. A. (2009). *Society and Discourse: How Social Contexts Influence Text and Talk*. Cambridge University Press.

van Dijk, Teun A. (2006). Discourse and Manipulation. *Discourse & Society* 17(2): 359-383.

van Zoonen, L. (2012). I-Pistemology: Changing truth claims in popular and political culture. *European Journal of Communication*, 27(1), 56-67.

Vergès, F. (2022). Dekolonijalni feminizam. Prev. L. Efendić. TPO Fondacija. <http://www.tpo.ba/dokument/Dekolonijalni%20feminizam%20digital%20final.pdf>.

Verschuur, C., Destremau, B. (2012). Decolonial Feminisms, Gender, and Development History and Narratives of Southern Feminisms and Women’s Movements. *Revue Tiers Monde*, 2009(1),

7-8. https://www.cairn-int.info/article-E_RTM_209_0007--decolonial-feminisms-gender-and.htm.

Vogel, L. (1995). *Woman Questions: Essays for a Materialist Feminism*. Routledge i Pluto Press.

Vogel, L. (2013/1983). *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory* (prošireno izdanje). Brill/Boston i Haymarket.

Vogel, L. (2018). *Beyond Intersectionality*. *Science and Society* 82(2), 275-287.

Vojković, S. (2008). *Filmski medij kao (trans) kulturalni spektakl: Hollywood, Europa, Azija*. Hrvatski filmski savez.

Voss, H. J. (2010). *Making Seks Revisited: Dekonstruktion des Geschlechtes aus biologisch-medizinischer Perspektive*. Transcript Verlag.

Vrtič, I. i Car, V. (2016). *Manipulacija u medijskom diskursu: kritička analiza diskursa naslova najposjećenijih hrvatskih online medija o hrvatskoj predsjednici Kolindi Grabar-Kitarović*. U: Car, V., Matović, M. i Turčilo, L. (ur.). *Mediji i javni interes*. Fakultet političkih znanosti i Hanns Seidel Stiftung (pp. 145-165).

Wadud, A. (2014). *Kur'an i žena: Ponovljeno čitanje svetog teksta iz ženske perspektive*. TPO Fondacija.

- Wajcman, J. (2004). *Technofeminism*. Polity Press.
- Wallis, C. (2011). Performing gender: A content analysis of gender display in music videos. *Sex Roles*, 64(3-4): 160-172.
- Walter, N. (2011). *Žive lutke: Povratak seksizma*. Algoritam.
- Walters, S. D. (2018). In Defense of Identity Politics. *Signs: A Journal of Women in Culture and Society* 43(2), 473-488.
- Weiser, A. (1983). Die Rolle der Frau in der urchristlichen Mission. U: Dautzenber, G., Merklein, H. i Müller, K. (ur.). *Die Frau im Urchristentum. Quaestiones disputatae* 95. Herder (pp. 158-181).
- Willson, E. K. (2012). *After secularism: Rethinking religion in global politics*. Palgrave Macmillan.
- Wolf, H. (2015). Frau Kardinal und die Macht der Geschichte. *Herder Korrespondenz*, 69(2), 74-78.
- Wolf, N. (2008). Mit o ljepoti – kako se prikazi ljepote koriste protiv žena. *Jesenski i Turk*.
- Wolff, K. (2007). *Strategic Essentialism*. U: *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Blackwell Publishing.

Woolf, V. (2003) [1929]. Vlastita soba. Centar za ženske studije.

World Economic Forum (2023). Global Gender Gap Report 2023. Insight Report June 2023. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf.

Young, I. M. (1997). Socialist Feminism and the Limits of the Dual Systems Theory. U: Hennessy, R. i Ingraham, C.(ur.). Materialist Feminism: A Reader in Class, Difference and Women's Lives. Routledge.

Young, I. M. (2005). Pravednost i politika razlike. Naklada Jesenski i Turk.

Yuval-Davis, N. (2004). Rod i nacija. Prev. M. Paić Jurinić. Ženska infoteka.

Rječnik

Antirodni pokreti

Antirodni pokreti predstavljaju transnacionalni fenomen koji okuplja različite društvene, političke i religijske aktere s ciljem suprotstavljanja rodnoj ravnopravnosti, pravima LGBTQ+ osoba te samom pojmu roda. Ovi pokreti su aktivni u brojnim državama u kojima djeluju i mobiliziraju protiv obrazovanja o rodu i seksualnosti, protiv zakonske zaštite seksualnih i rodni manjina, prava žena te rodni studija kao akademske discipline. Središnja strategija antirodnh pokreta počiva na konstrukciji tzv. rodne ideologije, pojma koji nema znanstvenu utemeljenost, ali koji služi kao simbolički neprijatelj tradicionalnim vrijednostima, vjeri, obitelji i nacionalnom identitetu. Pojam “rodna ideologija” koristi se kao sredstvo moralne panike i mobilizacije protiv svih progresivnih normativnih promjena. U tom kontekstu, antirodni diskurs pokušava prikazati rodnu ravnopravnost kao “uvoznu ideju”, često označavanu kao “Ebola iz Bruxellesa” (Korolczuk & Graff, 2018), što upućuje na antikolonijalni okvir u kojem se rod predstavlja kao zapadni, liberalni projekt koji ugrožava suverenost i moralnu strukturu društva. Znanstvenici Roman Kuhar i David Paternotte (2017) ističu da su antirodni pokreti dobro organizirani, koriste metode građanskog aktivizma i nevladinih organizacija, ali s ciljem ograničavanja prava umjesto njihova proširivanja. Judith Butler (2004) navodi kako je otpor prema rodu istovremeno epistemološki i politički – on proizlazi iz straha od destabilizacije društvenih normi koje definiraju što znači biti muškarac, žena,

roditelj ili građanin. Rod se, u ovom kontekstu, ne doživljava kao identitet, već kao političko bojno polje. U hrvatskom kontekstu, antirodni diskurs kulminirao je tijekom referenduma o braku 2013. godine, kada je inicijativa “U ime obitelji” promovirala ustavno definiranje braka isključivo kao zajednice muškarca i žene. Taj trenutak označio je institucionalizaciju antirodne ideologije u javnom diskursu, a kasnije i u obrazovnoj politici, medijima i zakonodavstvu. Istraživanja u regiji (Dukić, 2020; Janković, 2019, Gergorić, 2024, Tranfić, 2024) pokazuju da je riječ o sustavnoj i dugoročnoj kampanji koja uključuje pravne, medijske i obrazovne pritiske s ciljem regresije u području ljudskih prava. Antirodni pokreti često djeluju unutar šireg okvira iliberalnog populizma, gdje se globalni narativi o pravima predstavljaju kao prijetnja lokalnim vrijednostima. Pritom koriste strategije reinterpretacije ljudskih prava – ne kako bi ih osnažili, već ograničili njihovu primjenu na temelju “prirodnog poretka”, “vjerske slobode” ili “prava roditelja”. Ovi pokreti nisu ograničeni na jednu religiju, ideologiju ili regiju – pojavljuju se u Poljskoj, Mađarskoj, Rusiji, Italiji, Hrvatskoj i SAD-u, često putem istih narativa i financijskih veza. Njihovo djelovanje ima dugoročne posljedice na društvenu koheziju, sekularnost obrazovanja, slobodu istraživanja i zaštitu ranjivih skupina.

Budnost (woke)

Budnost (woke), u suvremenom političkom i društvenom značenju, označava stanje povećane svijesti i osjetljivosti prema pitanjima društvene pravednosti, s posebnim naglaskom na rasna pitanja, pitanja rodne ravnopravnosti, prava LGBT+ osoba i drugih pitanja povezanih s

različitim oblicima strukturalnih nejednakosti. Pojam potječe iz sintagme *stay woke* koja unutar afroameričkog vernakularnog engleskog jezika ima značenje trajne svijesti i neprekidne budnosti, posebice političke i duhovne. U ranijim kontekstima, odnosno tridesetih godina 20. stoljeća, "biti budan" značilo je biti svjestan/svjesna opresivnih društvenih struktura i spreman/spremna na otpor, osobito u afroameričkim zajednicama. (Sintagma se pripisuje blues glazbeniku Leadu Bellyju koji je upotrijebio frazu „*stay woke*“ (ostani budan/na) u kontekstu pravosudne nepravde nad afroameričkim mladićima u slučaju *Scottsboro Boys*.) Do 1960-ih i 1970-ih pojam se pojavljuje u kontekstu crnačkih društvenih i političkih pokreta u SAD (bilo da se radi o političkom djelovanju npr. Martina Luthera Kinga, Malcolma X-a, ili pak o književnosti Barryja Beckhama). Obnovljeni i pojačani interes pojam *woke* doživljava u suvremenosti, a posebice u kontekstu pokreta *Black Lives Matter*. No, osim usmjerenosti na pitanja rasizma (Vidjeti: Ibrahim X. Kendi: *How to be an antiracist*, 2019.), pojam sada obuhvaća i niz drugih društveno relevantnih pitanja poput onih roda, seksualnosti, LGBTIQ+ zajednice, feminizma i sl. Također, pojam *woke* u suvremenosti se povezuje s digitalnim aktivizmom unutar kojega pojam nerijetko uključuje kritiku sustavne diskriminacije, ali i samorefleksiju privilegija te stalnu epistemološku budnost. No, u suvremenom kontekstu, osobito u desnim i konzervativnim krugovima, pojam se koristi pejorativno, uglavnom za kritiku tzv. "woke kulture" koju se prikazuje kao pretjerano politički korektnu ili ideološki rigidnu.

Gender mainstreaming (Vidjeti: Rodno osviještena politika)

Instrumentalizacija roda

Pojam označava strateško i selektivno korištenje rodnih identiteta, feminističkih narativa i politika rodne ravnopravnosti u službi ciljeva koji nisu povezani s emancipatornim težnjama feminizma. Umjesto da se rod koristi kao analitička kategorija za razotkrivanje strukturnih nejednakosti, u kontekstu instrumentalizacije on se transformira u oruđe političke legitimacije, kulturne dominacije i zlouporabljene simboličke moći. Ova pojava naročito se javlja u sigurnosnim politikama, migracijskim režimima, antiterorističkim strategijama i državnim agendama „rodne jednakosti“ koje prikrivaju neoliberalne, racijalizirane i kolonijalne dinamike. Razumijevanje ovog fenomena razrađuju Patricia Roux, Laurence Gianettoni i Christelle Perrin (2007), koje ističu da se instrumentalizacija ženskih prava može smatrati novim oblikom rasizma i seksizma. One upozoravaju kako takva praksa pod krinkom feminističke retorike često reproducira hegemonijske odnose moći, osobito prema rasijaliziranim i migrantskim ženama. Korištenjem tzv. „feminističkog diskursa oslobođenja“ selektivno i u svrhu demonizacije drugih kultura (primjerice, islama), feministički zahtjevi bivaju dekontekstualizirani i politički neutralizirani. Sociologinja Sara R. Farris (2017) analizira zahtjeve za ženskim pravima koji dolaze iz, naizgled, neočekivanog saveza desničarskih nacionalističkih političkih stranaka, neoliberalna te pojedinih feminističkih teoretičarki i donositeljica politika. Farris ovu eksploataciju i

kooptaciju feminističkih tema unutar antiislamskih i ksenofobnih kampanja označava pojmom „femonacionalizam”. Pokazuje kako, prikazujući muslimanske muškarce kao prijetnju zapadnim društvima i kao tlačitelje žena, te naglašavajući potrebu za “spašavanjem” muslimanki i migrantica, te skupine koriste rodnu ravnopravnost kao opravdanje za svoju rasističku retoriku i politike. Cynthia Enloe (1990) u svojim radovima naglašava kako žene često postaju simboli nacionalnih projekata, dok Lombardo, Meier i Verloo (2009) analiziraju kako institucionalne strukture EU instrumentaliziraju rodnu jednakost bez stvarne redistribucije moći. Srodnu kritiku razvijaju i Wachira i Okoth (2022) u kontekstu Kenije, gdje analiziraju uključivanje žena u prevenciju ekstremnog nasilja, odnosno slučajeve u kojima žene nisu prepoznate kao politički subjekti, već prvenstveno kao sredstva za ostvarenje sigurnosnih ciljeva što također ilustrira kako se djelovanje koje u fokusu ima rod potiskuje pred potrebama državne agende. Zajednički nazivnik svih ovih pristupa je upozorenje na opasnost da feministički diskurs, ako se liši svoje političke oštrice, postane instrument hegemonijskih praksi koje ne samo da ne dovode do rodne pravednosti, već mogu ojačati postojeće nejednakosti.

Manosfera

Louis Bachaud i Sarah E. Jones navode da se “sve definicije manosfere slažu u tri točke:

(1) manosfera je skup neformalno povezanih skupina i pokreta; (2) u svojoj je biti internetski fenomen; i (3) te skupine ujedinjuje muška perspektiva i obrana muških interesa. Iako je pojam započeo kao internetski neologizam,

manosphere danas ima svoju službenu odrednicu u Cambridgevu rječniku gdje se definira kao: "web stranice i internetske diskusijske grupe koje se bave muškim interesima i pravima nasuprot ženskim, često povezane s protivljenjem feminizmu ili neprijateljstvom prema ženama" (Cambridge Dictionary, 2023)" (Bachaud i Jones, 2023). Debbie Ging (2019) ističe da se taj osobito toksičan oblik antifeminizma počinje uočavati od pojave Weba 2.0 i društvenih mreža te da su ove online zajednice često obilježene unutarnjim sukobima i proturječnostima, no ujedinjuje ih prihvaćanje tzv. Red Pill (Crvena Pilula) filozofije. Filozofija Crvene Pilule - metafora je posuđena iz filmskog hita *The Matrix* (1999) - tvrdi da oslobađa muškarce iz života ispunjenog feminističkim zabludama. Plava pilula predstavlja život u neznanju (o opasnostima ili nepriličnosti feminizma), dok specifična podgrupa manosphere, tzv. inceli u svojoj komunikaciji koriste i simbol crne pilule koja označava nepromjenjivost njihova celibatskog statusa. (Za više podataka o znakovima, kraticama, komunikacijskim kodovima u svijetu Crvene Pilule vidjeti knjigu *Donne Zuckerberg naslova Not All Dead White Man* iz 2018. godine). Ova digitalna skupina, tvrdi Ging "postala je glavno komunikacijsko središte za promicanje prava muškaraca u zapadnoj kulturi" (Ging, 2019), a mizoginija kojom je obilježena djelomično je vezana s ranijim oblicima antifeminizma, no mnoge nove toksične formacije narušavaju tradicionalno povezivanje moći i dominacije s hegemonijskom maskulinitetom, koristeći pritom motive muške žrtve, "beta maskuliniteta" i neželjenog celibata (*Involuntary Celibacy*) odnosno incela. Ovakve muškosti

otvaraju važna društvena pitanja o načinima na koje muška hegemonija funkcionira kako u digitalnim, tako i u izvanmrežnim prostorima, te ukazuju na to da su tehnološke značajke društvenih mreža osobito pogodne za pojačavanje novih oblika narativa o povrijeđenoj muževnosti. Taj diskurs muške žrtve ističe i Emilia Lounela (2024) govoreći o podskupini incela. Naime, ova podskupina manosphere obilježena je muškim osobnim osjećajem nedostatnosti, nepoželjnosti i seksualne neatraktivnosti, a što rezultira ženskom nezainteresiranišću za incel muškarce i njihovim neželjenim celibatom. U incel diskursu raširena je ideja da je većina muškaraca ostavljena po strani, dok žene i najatraktivniji muškarci uživaju sve prednosti suvremenog društva. Takav osobni osjećaj nepravednog zapostavljanja postaje politička tvrdnja, jer se usamljenost incela tumači kao posljedica površnosti i okrutnosti žena koje ih odbacuju. Mizoginija unutar incel zajednica često se opravdava pseudoznanstvenim argumentima, koji oprirodnuju rodnu nejednakost prikazujući je kao rezultat biologije i evolucije. Slabljenje patrijarhalnih struktura moći i feminističke borbe koje ženama donose više prava percipiraju se kao negativan razvoj, dok se muškarci prikazuju kao žrtve žena i feminizma u suvremenom društvu.

„Osobno je političko“ (engl. The personal is political)

Politički slogan i ključni pojam feminističke teorije i aktivizma koji označava da osobna iskustva – osobito žena – nisu samo individualna ili privatna, već reflektiraju šire društvene, političke i ekonomske strukture moći i opresije. Koncept se temelji na kritici tradicionalne dihotomije između

privatne i javne sfere te na tvrdnji da su tzv. „osobni problemi” često rezultat strukturnih nepravdi koje zahtijevaju političku analizu i kolektivnu akciju. Fraza je popularizirana u eseju *The Personal is Political* (1970) američke feministkinje Carol Hanisch, koja je tvrdila da žene nisu osobno odgovorne za probleme poput obiteljskog nasilja ili emocionalne podređenosti, već su ti problemi dio sustavne opresije. Hanisch je kasnije (2006) istaknula da individualna borba nije dovoljna, jer se opresija često događa u izolaciji, čime je naglašena potreba za promjenom društvenih uvjeta (*The Personal Is Political: the original feminist theory paper at the author’s web site*). Linda Nicholson (1981) ističe povijesni razvoj rodno kodiranog razdvajanja javne i privatne sfere i sustavno isključivanje žena iz političkog i ekonomskog djelovanja. Radikalne feministkinje naglašavaju da su obitelj i intimni odnosi mjesta političke borbe i reprodukcije patrijarhalne moći. Silvia Federici (2004) analizira kako je kapitalizam podredio žensko tijelo kroz reprodukciju radne snage, dok Nancy Fraser (2012) upozorava na liberalnu tendenciju da se društvene nepravde prikrivaju kao osobni problemi, čime se onemogućava stvarna politička intervencija. Slogan je bio temelj za razvoj grupa za feminističko osvještavanje (*consciousness-raising*), koje su omogućile ženama da kolektivno artikuliraju svoja iskustva i prepoznaju ih kao dijelove šire društvene nepravde. Kroz ovu praksu, osobno iskustvo postaje izvor znanja i političke svijesti, što potvrđuju i feministkinje poput bell hooks i Patricije Hill Collins, koje naglašavaju epistemološku vrijednost osobnog iskustva, posebno u kontekstu rase i roda. U suvremenom

feminizmu koncept “osobno je političko” ostaje aktualan, primjenjiv na teme poput rodno uvjetovanog nasilja, kontrole reproduktivnih prava, emocionalnog rada i standarda ljepote. Pojam se koristi i u intersekcionalnom feminizmu kako bi se istaknule povezanosti između osobnih iskustava različitih oblika opresije – rasne, klasne, rodne i dr.

Rodno osviještena politika

Pojam označava uključivanje rodne perspektive označava institucionalnu i političku strategiju usmjerenu na postizanje rodne ravnopravnosti kroz sustavnu integraciju rodnih pitanja u sve javne politike, mjere, procese odlučivanja i prakse. Ovaj koncept podrazumijeva da pitanja rodne ravnopravnosti ne smiju biti odvojeni sektor ili specifična tema kojoj se pristupa tek naknadno, već moraju biti temeljna dimenzija u oblikovanju, provođenju i evaluaciji svih politika, na svim razinama upravljanja i od strane svih relevantnih aktera. Pojam rodno osviještena politika postao je globalno relevantan nakon Četvrte svjetske konferencije o ženama održane u Pekingu 1995. godine, gdje je prihvaćen kao dominantna strategija za ostvarenje rodne jednakosti. Njegovo utemeljenje povezano je s ranijim međunarodnim dokumentima poput Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), a od tada su ga prihvatile brojne međunarodne organizacije uključujući Ujedinjene narode, Vijeće Europe, Svjetsku banku i Međunarodnu organizaciju rada. Europska unija postala je jedan od ključnih promotora i implementatora ove strategije, posebno nakon Ugovora iz Amsterdama iz 1997. godine, kojim se rodna ravnopravnost navodi

kao temeljna zadaća Unije. Taj ugovor također obvezuje institucije EU da osiguraju promicanje jednakosti žena i muškaraca u svim politikama i aktivnostima. Središnja ideja rodno osviještene politike temelji se na prepoznavanju činjenice da su mnoge društvene institucije, pravni okviri i političke prakse rodno pristrani, odnosno oblikovani na način koji sustavno zanemaruje ili potiskuje interese i potrebe žena. Rodno osviještena politika ne podrazumijeva samo dodavanje “ženskog pitanja” postojećim politikama, već transformaciju tih politika i njihovih osnovnih ciljeva kako bi postale pravedne i uistinu uključive. Ključno je da se rodna perspektiva razmatra već u ranim fazama političkog planiranja, a ne samo u provedbi ili evaluaciji. U teoriji i praksi razlikuje se od strategija koje se temelje isključivo na formalnoj jednakosti (poput jednakog tretmana u zakonodavstvu) ili na pozitivnim mjerama koje ciljano podupiru određene skupine (kao što su kvote za žene). Dok formalna jednakost polazi od pretpostavke da svi imaju jednake prilike ako imaju ista prava, a pozitivne mjere nastoje ispraviti postojeće nejednakosti kroz ciljana rješenja, rodno osviještena politika nastoji preoblikovati same strukture koje proizvode nejednakosti. Time se rodna pitanja ne smještaju na marginu političkog odlučivanja, već postaju integrirani dio svakodnevnog političkog i institucionalnog djelovanja. Ipak, provedba rodno osviještene politike suočava se s brojnim izazovima. U mnogim europskim zemljama, kao što pokazuje istraživanje Mieke Verloo (2005), pojam se često različito interpretira i provodi, pri čemu dolazi do zbrke oko njegovih ciljeva i stvarne svrhe. U nekim slučajevima strategija se reducira na tehničke

ili statističke alate koji ne preispituju temeljne strukture moći i društvene norme. Postoji i tendencija depolitizacije, gdje se rodna pitanja prikazuju kao tehnička pitanja učinkovitosti, a ne kao politički problemi moći, jednakosti i pravde. Osim toga, problem predstavlja i dominacija tzv. strateškog uokvirivanja (framing), u kojem se ciljevi rodne ravnopravnosti često podređuju širim političkim ciljevima, primjerice ekonomskoj konkurentnosti ili demografskoj politici, što može oslabiti njihov transformativni potencijal. Unatoč izazovima, rodno osviještena politika ostaje za sad jedna od najznačajnijih suvremenih strategija za ostvarenje rodne ravnopravnosti. Njezina snaga leži u sposobnosti da prepozna i intervenira u svakodnevne politike, istovremeno otvarajući prostor za redefiniciju društvenih odnosa, rodnih uloga i institucionalnih prioriteta. Kao takva, ona nije samo tehnička mjera, već i politički projekt s potencijalom duboke društvene transformacije.

Popis pojmova

A

algoritamska pristranost 183
automatizacija 188, 192
autoreferencijalnost 156

B

binarnost 52, 66
biologizam (biološki determinizam, genetska determinacija ili genetifikacija) 140
body positivity 79
„bratski društveni ugovor“ 92

C

chat botovi 198
cisrodnost 155, 157, 167

D

dekolonijalni uvid 123
digitalne vještine 187
digitalni jaz 187
diskriminacija 37, 112

F

feminizam
- aktivizam 79
- ekofeminizam 126
- emancipatorne politike 128
- feministička epistemologija 171
- feminizmi kritike 46
- feminizam rase 48

- jezična intersekcionalnost 48
- materijalni (marksistički) 47
- teorije maskuliniteta u jeziku 48
- feminizmi razlike 44
- kulturni 45
- kvirni 44, 49
- liberalni 45
- materijalistički 118
- postfeminizam 76
- poststrukturalistički (postmoderni) 52
- radikalni (iskonski) 46
- socijalistički 118
- valovi 162

filmske konvencije 164

formalne jednakosti 99, 109

G

gender mainstreaming 112, 254

H

heteronormativnost 54

homonormativnost 54

I

IKT (informacijske i komunikacijske tehnologije) 187

J

jednako dostojanstvo, ali različita prava 149

jezik

- habitus, jezični 47
- intersekcionalnost 47

- izvedba, jezična 50
- kapital, jezični 45, 47
- kreolski 48
- pristup rodu i jeziku
 - dominacijski 42
 - razlikovni 43
- rodolekt 35, 43
- studije jezika i spolnosti 45, 55
- tajni 56
- teorije maskuliniteta 48
- teorije maskuliniteta u jeziku 48
- upotreba 53
- višejezičnost 48
- ženski 37

K

klasa (razred)

- imenska 33

kompjuterizacija 192

komunikacija

- razlike u obrascima (muškarci, žene) 35

kružno utemeljenje (petitio principii) 139

L

LGBT

- binarnost 49

lingvistika

- antropološka 44
- feministička 39
- konverzacijska analiza 44
- kritička analiza diskursa 44, 48
- LGBT 53

- lila (Lavender) 53
- pragmalingvistika 44
- queer (kvirna) 44
- rodna 41
- semiotički resurs 43
- translingvistika 52
- varijacijska sociolingvistika 44

M

mainstreaming 113

materijalni preduvjeti 161

mediji

- digitalni 63
- echo chambers 67
- filter bubble 68
- narativ 64
- publika 67

muškost

- malestreaming 114
- manosfera 11, 210, 255
- muška domena 191
- muška dominacija 165
- muška područja 190
- muška superiornost 139, 161
- muški autori 159
- muški pogled (male gaze) 72, 159, 163

N

nasilje

- internetsko (doxxing, cyberstalking, cyberflashing) 202, 203

- seksualno 206
 - verbalno 202
- naturalistička zabluda 141
- naturalizacija 143
- neoliberalni kapitalizam 119

P

patrijarhat

- društveni ugovor 92, 96
- moderni bratski 92

pokret

- #MeToo 166
- #NisamTražila 205

politika

- emancipatorna 128
- identitarna 118
- konstitucionalna 91
- "orodnjena" 100, 107
- paritetna demokracija 109
- patrijarhalna dominacija 102
- "politička manjina" 100, 109
- politička sloboda 115
- politički subjektivitet 101
- prvobitne akumulacije 124
- rodno osviještena 94, 112
- ženska 107, 111
- žensko pravo glasa 98
- "zrcalna zastupljenost" 109

pornografija 75

- ljepote 71

priroda 139

prostitucija 163

R

rad

- afektivni 121
- brige 93, 123
- kućanski 120, 182
- podjela rada 94
- radna snaga 121, 192
- radnička klasa 119, 122
- reproduktivni 120

ravnopravno građanstvo 99

religija 134

- adem 145

Religija

- adam (čovjek) 144
- džemat 148
- (FER) škola 151
- Kur'an 145
- muftije 147
- (Postanak 1, 26–27) 143
- (Postanak 2, 18–25) 144
- Postanak 3 144
- sekularizam 133

retradicionalizacija 171

rod 31, 133

- fluidnost 49
- gramatički 32
- identitet 61
- instrumentalizacija 29, 254
- isključenost, rodna 183

- medijska konstrukcija 61
- neravnopravnost, rodna 138, 150, 157
- norme 64, 66
- performativ 44
- pristranost, rodna 198
- "rascjep legitimiteta" 110
- raspodjela rada 119
- razlike, rodne 157
- reprezentacija 62
- reproduktivni rad 120
- stereotipi, rodni 40, 66, 74, 131, 137, 183, 191
- uloge 66

S

segregacija

- horizontalna 193
- vertikalna 193

seksizam 37

semiotika 51

- denotacije 63
- kodovi 51
- konotacije 63

Shakespearova sestra 161

sindrom sagorijevanja 186

stakleni strop 191

STEM područja 190

subpolitičko polje 111

T

teorija

- feministička 39, 115

- organizacije mozga 141

- psihoanalitička 164

transrodnost/nebinarnost / rodna fluidnost/
nebinarnost 49

U

ubrzana digitalizacija 186

umjetna inteligencija 86, 189, 199

W

woke (budnost) 252

Z

zagovarački aktivizam 106

zajednica prakse (community of practice) 40

zapletenost“ (engl. entanglement) ili

„prirodakultura“ (engl. natureculture) ili

„biosocijalni“ (engl. biosocial) 142

zelene tranzicije 124

želja/žudnja 51

- komodifikacija 69

- ljepota 68

- objekt 69

- poželjnost 70

ženska reprezentacija 163

“ženska” zanimanja 188

ženski pogled (female gaze) 82

žensko pismo 164

O autoricama

Rebeka Anić

Dr. sc. Jadranka Rebeka Anić znanstvena je savjetnica u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Split. Kao vanjska suradnica predavala je na Magistarskom programu Religijskih studija Univerziteta u Sarajevu, na Odjelu za sociologiju Sveučilišta u Zadru, na Teološkom fakultetu Matija Vlačić Ilirik u Zagrebu i na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Splitu. Bila je članica upravnog odbora Europskog društva žena u teološkom istraživanju (ESWTR) te predsjednica i dopredsjednica Hrvatske sekcije ESWTR-a. Istražuje teme iz teološke antropologije pod rodnim te društvene teme pod feminističko-teološkim vidom. Švicarska zaklada Herbert Haag za slobodu u Crkvi dodijelila joj je 2017. godine nagradu za istraživanje anti-rodnog pokreta. Od 2021. godine su-direktorica je online Škole feminizam i religija (FER škola). Popis njenih objavljenih radova može se vidjeti u: <https://www.croris.hr/osobe/profil/372>

Sanja Barić

Prof. dr. sc. Sanja Barić redovita je profesorica u trajnom izboru i predstojnica Katedre za ustavno pravo Pravnog fakulteta u Rijeci. Ujedno je predsjednica Vijeća za rodnu ravnopravnost Sveučilišta u Rijeci, kao i pomoćnica rektorice za institucijske kapacitete i politike Sveučilišta. Zamjenska je članica ispred RH u Venecijanskoj komisiji i stručna konzultantica Europske komisije (DG NEAR) u pretpristupnim procesima

prospektivnih članica EU za područje jednakosti i ravnopravnosti. U tri je mandata bila vanjska članica Odbora za Ustav, Poslovnik i politički sustav Hrvatskog sabora, te u jednom mandatu vanjska članica Savjeta za ljudska prava pučke pravobraniteljice. Znanstveni interesi su joj ljudska prava, antidiskriminacijsko pravo, civilno društvo i ustavno sudovanje. Autorica je 60ak znanstvenih članaka i 2 knjige. Voditeljica je znanstvenih i stručnih projekata usmjerenih na pravnu pismenost te na prava životinja i prirode.

Mislava Bertoša

Mislava Bertoša rođena je 1972. u Puli. Zaposlena je na Odsjeku za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu kao redovita profesorica i predstojnica Katedre za semiologiju. Bavi se temama iz područja onomastike, semiotike, analiza diskursa i rodne lingvistike. Sudjelovala je na nekoliko domaćih i međunarodnih znanstvenih projekata. Održala je pozvana predavanja u Hrvatskoj i na inozemnim sveučilištima. Glavna je urednica časopisa *Suvremena lingvistika* i članica HFD-a. U dva uzastopna mandata obnašala je dužnost pročelnice Odsjeka za lingvistiku. Autorica je brojnih znanstvenih članaka i četiriju znanstvenih knjiga: *Djeca iz obrtaljke: nametnuto ime i izgubljeni identitet* (2005), *Jamči se za uspjeh kano i za neštetnost. O reklamnome diskursu iz sociosemiološke perspektive* (2008), *Od monarhijske reklame do queer lingvistike. Jezikoslovni i semiološki ogledi* (2014) te *Lov na degenerike. O nekim vidovima uspostave psihijatrijskog diskursa u Banskoj Hrvatskoj i njegovoj ulozi u izgradnji građanskog društva* (2023; u suautorstvu s Tvrtkom Vukovićem).

Sanja Bojanić

Sanja Bojanić se bavi filozofijom kulture, s posebnim naglaskom na suvremena rodna, rasna i klasna pitanja koja produbljuju društvene i afektivne nejednakosti. Diplomirala je filozofiju, magistrirala studije hipermedija, a doktorirala na Centru za ženske studije i studije roda Sveučilišta Paris 8. Njezino istraživanje obuhvaća interdisciplinarna područja poput eksperimentalne umjetničke prakse, queer studija i teorije afekta. Radila je u Institutu za povijest umjetnosti (Louvre, Pariz), u redakciji *Nouvel Observateur*, te u Laboratoriju za vrednovanje i razvoj digitalnog izdavaštva (Maison des Sciences de l'Homme, Paris Nord, St. Denis). Prije aktualne pozicije izvršne direktorice Centra za napredne studije Jugoistočne Europe (CAS SEE) na Sveučilištu u Rijeci, predavala je na sveučilištima u Aberdeenu i Parizu 8. Na Akademiji primijenjenih umjetnosti u Rijeci predaje semiotiku, teorije i prakse novih medija te vizualne metodologije. Autorica je više knjiga i četrdesetak znanstvenih radova.

Viktorija Car

Prof. dr. sc. Viktorija Car redovita je profesorica na Sveučilištu u Splitu i voditeljica sveučilišnog samostalnog studija Komunikacija i mediji. Prethodno je 22 godine radila na Sveučilištu u Zagrebu, na Fakultetu političkih znanosti, na Odsjeku za medije i komunikaciju. Znanstvena je suradnica (Research Fellow) Centra za istraživanje društvenih znanosti na Mississippi State University, SAD. U fokusu njezina znanstveno-istraživačkog rada su vizualna kultura i vizualni mediji, medijski narativi, rod i mediji, mediji i ljudska prava, mediji i manjinske društvene

zajednice. Bila je voditeljica projekta Digital Data & Security (Sveučilište u Zagrebu, 2018.-2022.). Bila je članica MC-a COST Action ISO906: Transforming Audiences, Transforming Societies: “New challenges and methodological innovations in European Media Audience Research” (2010.-2014.). Koordinirala je CARDS projekt Vijeća Europe Radio-television Student (2004.). Osnivačica je te glavna urednica (2010.-2017.) časopisa Medijske studije. Uredila je ili je suurednica 7 knjiga, te je autorica 50-ak članaka i poglavlja u knjigama. Njezina bibliografija dostupna je na <https://www.croris.hr/crosbi/searchByContext/2/7089>

Daria Glavan Šćulac

Daria Glavan Šćulac, dipl. iur., pravnica je i stručnjakinja za pitanja rodne ravnopravnosti i različitosti pri Sveučilištu u Rijeci. Trenutačno obnaša funkciju strateške voditeljice za pravičnost, različitost i uključivost u okviru YUFE Alijanse, povjerenice za različitost Sveučilišta u Rijeci te zamjenice predsjednice Vijeća za rodnu ravnopravnost Sveučilišta u Rijeci. Aktivno sudjeluje u oblikovanju i provedbi institucionalnih politika usmjerenih na promicanje inkluzivnosti, ravnopravnosti i sigurnosti unutar akademske zajednice. Sudjelovala je u izradi sveučilišnih smjernica za prevenciju i postupanje u slučajevima spolnog uznemiravanja te bila članica hrvatskog tima u europskom projektu SPEAR – Supporting and Implementing Plans for Gender Equality in Academia and Research, koji se bavi implementacijom planova rodne ravnopravnosti u visokom obrazovanju i istraživanju. Posebno se istaknula i u području društvene odgovornosti, doprinoseći razvoju socijalnih inovacija kroz

publikaciju “Stotinu: 100 UNIRI socijalnih inovacija”, koja dokumentira inicijative Sveučilišta u Rijeci usmjerene na uključivost i održivi razvoj unutar akademskog prostora. Polaznica je interdisciplinarnog doktorskog studija Humanističke i društvene znanosti, znanstveno područje sociologija, na Fakultetu društvenih znanosti, Sveučilišta u Ljubljani.

Jasmina Husanović

Jasmina Husanović je naučnica i aktivistkinja čiji interdisciplinarni rad obuhvata kritičku kulturnu i političku teoriju iz feminističke perspektive. Redovna je profesorica kulturalnih studija na Univerzitetu u Tuzli, Bosna i Hercegovina. Doktorirala je na Univerzitetu Aberystwyth u Velikoj Britaniji, a bila je gostujuća profesorica i istraživačica na raznim univerzitetima, uključujući Londonsku školu ekonomije (LSE), Univerzitet Stanford i Univerzitet u Edinburghu. Osnivačica je platforme EKOFEM BiH i koordinatorica Vijeća za rodnu ravnopravnost na Univerzitetu u Tuzli. Njeni istraživački interesi tiču se politika jednakosti i solidarnosti, upravljanja životom i svjedočenja traumi, te emancipatorske politike u polju kulturne i znanstvene proizvodnje i aktivizma. Objavila je brojne radove, monografije i zbornike u zemlji i inostranstvu, a jedna od skorijih monografija je *Culture, Community and Activism in Bosnia and Herzegovina: Emancipatory Trajectories* (Tuzla, 2020). Aktivna je u interdisciplinarnim platformama koje se bave politikama zajedničkih dobara i transformativnim društvenim promjenama na raskršću umjetnosti, akademije i aktivizma.

Biljana Kašić

Biljana Kašić je feministička i postkolonijalna teoretičarka. Jedna je od suosnivačica Centra za ženske studije u Zagrebu i brojnih feminističkih inicijativa u regiji i šire. Po svome znanstvenom habitusu redovna je profesorica i znanstvena savjetnica u trajnom zvanju u mirovini. Bila je uposlena na Odjelu za sociologiju Sveučilišta u Zadru, a s obzirom na svoju akademsku vokaciju predavala je na raznim sveučilištima diljem svijeta te vodila niz znanstvenih projekata na međunarodnoj i nacionalnoj razini. Područja njezinog znanstvenog interesa su feministički studiji, postkolonijalne teorije, ženska kultura otpora i etika nenasilja. U autorstvu i suautorstvu objavila je i uredila brojnih knjige, studije i znanstvene tekstove na hrvatskom i drugim jezicima uključujući *Gyné politiké* ili o političkoj građanki, 2004., *Teaching Subjects in Between: Feminist Politics, Disciplines, Generations*, 2006., *Critical Interventions: Thinking Heritage, Decolonising, Crossings*, 2013., *Soggetti itineranti. Donne alla ricerca del sé*, 2013. i *Feminist Trans/Formations: Media, Art, Literature*, 2024. Sudirektorica je međunarodnog poslijediplomskog seminara "Feminisms in a Transnational Perspective" na Interuniverzitetkom centru Dubrovnik (IUC) i članica međunarodnog odbora edicije *Materia Postcoloniale*, Università degli studi di Napoli L'Orientale.

Anja Matić

Anja Matić studentica je diplomskog studija kulturologije na Filozofskom fakultetu u Rijeci, s višegodišnjim iskustvom u novinarstvu i digitalnim medijima. Trenutno boravi u Rigi na Erasmus razmjeni, gdje piše diplomski rad i radi na daljinu kao web urednica za Radio Rijeku (HRT). Dobitnica je EU nagrade VOICES za novinarku mlađu od 30 godina (2024.). Aktivna je u kulturnom i medijskom sektoru, s posebnim naglaskom na društveno angažirane projekte, edukaciju mladih i kritičko promišljanje medijskih sadržaja. Tijekom studija intenzivno se bavila temama medijskih reprezentacija roda, što je dodatno istražila u poglavlju ove publikacije usmjerenom na analizu načina na koje mediji konstruiraju rod kroz prikaz tijela.

Brigita Miloš

Brigita Miloš je docentica na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, gdje predaje na Odsjeku za kulturalne studije kolegije koji su vezani uz rodne studije, feminističku teoriju i kulturalnu analizu. Njezina istraživačka područja obuhvaćaju književnu teoriju, rodnu i feminističku teoriju te studije tijela. Urednica je i suautorica sveučilišnog udžbenika Uvod u studije roda: od teorije do angažmana kao i tridesetak znanstvenih radova. Miloš je aktivna u promicanju rodne ravnopravnosti i feminističkih tema u akademskoj i široj zajednici. Sudjeluje u projektima koji povezuju akademsku zajednicu s civilnim sektorom, poput kolegija "Rod, seksualnost, identiteti – od opresije do ravnopravnosti", koji se temelji na metodi društveno korisnog učenja i suradnji s udrugama poput LORI i SOS Rijeka. (<https://www.croris.hr/osobe/profil/11808>).

Anamari Nakić

Anamari Nakić je izvandredna profesorica na Zavodu za primijenjenu matematiku Fakulteta elektrotehnike i računarstva Sveučilišta u Zagrebu. Voditeljica je Laboratorija za modeliranje, diskretne strukture i primjene. Redovito objavljuje radove u međunarodnim znanstvenim časopisima i sudjeluje na međunarodnim znanstvenim skupovima iz područja kombinatorne i diskretne matematike. Urednica je znanstvenog časopisa Journal of Combinatorial Designs. Dobitnica je Državne nagrade za znanost za popularizaciju znanosti za 2018. godinu koju dodjeljuje Hrvatski sabor. Predsjednica je Povjerenstva za jednake mogućnosti Fakulteta elektrotehnike i računarstva. Sudjelovala je u projektima „The CALIPER project: Linking research and innovation for gender equality“(Horizon 2020), „European Network for Gender Balance in Informatics“ (COST) i „SEE-ERA: Advancing Gender Equality and Inclusiveness in Research & Innovation in South East Europe” (Horizon Europe). Anamari Nakić članica je strukovne udruge IEEE gdje je predsjednica Hrvatskog ogranka žena u inženjerstvu.

Snježana Prijić-Samaržija

Snježana Prijić-Samaržija redovita je profesorica filozofije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, gdje je u dva mandata obnašala dužnost rektorice od 2017. do 2025. godine. Njezin znanstveni interes obuhvaća područja epistemologije, praktične filozofije i filozofije znanosti, s posebnim naglaskom na epistemološke dimenzije demokracije i javne politike. Aktivna je sudionica u razvoju znanstvenih i obrazovnih

politika u Hrvatskoj i Europi. Bila je članica više nacionalnih i europskih tijela, uključujući Upravni odbor YUFE saveza sveučilišta. Autorica je brojnih znanstvenih radova i zbornika te istaknuta promotorica interdisciplinarnog i angažiranog obrazovanja. Njezino vodstvo obilježila je posvećenost javnoj vrijednosti sveučilišta, znanstvenoj izvrsnosti i društvenoj odgovornosti akademske zajednice.

Mima Simić

Mima Simić autorica je raznorodnih tekstova, nagrađivana filmska kritičarka, prevoditeljica i politička aktivistkinja. Kratke su joj priče uvrštene u brojne antologije i adaptirane za radio, TV i animirani film. Prehodala Španjolsku, prevezla Ameriku, prebiciklirala Hrvatsku. Još se nije umorila.

Zilka Spahić Šiljak

Zilka Spahić Šiljak je izvanredna profesorica rodnih studija, a kao aktivistkinja za ljudska prava muslimanska feministica, spaja svoj akademski rad i aktivizam u podučavanju i zagovaranju izgradnje mira. Njezina istraživanja fokusirana su na presjek roda, religije i izgradnje mira u regiji Balkana. Istraživanja koje objavila problematiziraju pitanja rodne ravnopravnosti i rodno uvjetovanog nasilja u visokom obrazovanju, pitanja menstrualnog siromaštva te rodne dimenzije liderstva i politike. Trenutno obnaša funkciju akademske direktorice Univerzitetskog gender resursnog centra (UNIGeRC) na Sveučilištu u Sarajevu i direktorice TPO Fondacije. Na Univerzitetu u Sarajevu vodi prvu online školu Feminizam i religija (FER)

koja služi kao platforma za propitivanje rodnih stereotipa iz sekularne i religijske perspective. Najnovnije publikacije uključuju sljedeće knjige: Echoes of Change: advancing gender equality in higher education in the Balkans (2025); Impure Blood: cultural and economic aspects of menstruation in Bosnia and Herzegovina. (2025); Gender equality barometer of Bosnia and Herzegovina (2024).

Jasna Žmak

Jasna Žmak radi kao dramaturginja, istraživačica, spisateljica i psihodramatičarka. Izvanredna je profesorica na Odsjeku dramaturgije Akademije dramske umjetnosti u Zagrebu gdje je prethodno i diplomirala. Doktorirala je na Doktorskom studiju književnosti, izvedbenih studija, kulture i filma na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Između ostalog, objavila je jednu znanstvenu studiju (Predavanje kao izvedba, izvedba kao predavanje – o proizvodnji znanja u umjetnosti, 2019) i jednu knjigu eseja (One stvari – eseji o ženskoj seksualnosti, 2020). Kritičke tekstove objavljivala u časopisima Frakcija, Kazalište, Hrvatski filmski ljetopis i Zarez, surađivala s portalima VoxFeminae, MUF, Vizkultura i Kulturpunkt. Kao mentorica i/ili organizatorica, vodila više edukacijskih programa iz domene dramaturgije izvedbe, psihodrame i/ili feminističke kritike. Bila je predsjednica strukovne udruge SPID – Savez scenarista i pisaca izvedbenih djela.

“O ovoj problematici već je objavljen prvi svezak publikacije Uvod u studije roda: od teorije do angažmana pa se može reći kako je Uvod u studije roda 2, logički i prirodni nastavak teorijske rasprave o odnosu rodnih društvenih normi, proizvodnje znanja i struktura moći. Društvo itekako treba imati interes za objavljivanjem djela koja obuhvaćaju multidisciplinarni pristup toj tematici kroz različite teorijske paradigme i pluralitet pristupa rodu.”

(Iz recenzije Mirjane Adamović)

“Nema sumnje da je društveni interes za problematiku koja se obrazlaže u ovoj knjizi velik i da se ona pojavljuje u trenutku kad se rodna ravnopravnost i društvo bez nasilja pojavljuju kao temeljno pitanje održivosti demokratskog društva. Od rodnih stereotipa u jeziku i medijskim prikazima, preko rodne (ne)ravnopravnosti u političkim procedurama odlučivanja do rodnog nasilja na društvenim mrežama i drugim digitalnim sučeljima, autorice priloga u knjizi razrađuju ove i druge relevantne teme suvereno, argumentirano i zanimljivo.”

(Iz recenzije Renate Jambrešić Kirin)

:SBN 978-953-361-150-:

9 789533 611501